

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİ'NDE EĞİTİM VE
EĞİTİM KURUMLARI (1876-1909)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Ahmet Atilla Can
AKARCALI

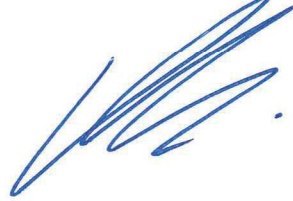
Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şerif
KORKMAZ

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**II. Abdülhamid Dönemi’nde İşkodra Vilayeti’nde Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876-1909)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/08/2018

Ahmet Atilla Can AKARCALI

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ahmet Atilla Can Akarcalı'ya ait "II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876-1909)" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Doç. Dr.
ŞERİF KORKMAZ

Doç. Dr.
ÖZKAN KESKİN

Dr. Öğr. Üyesi
VOLKAN MARTTİN

Tez No : 10208831
Tez Savunma Tarihi : 15/08/2018

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

17.08/2018

ÖZET

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİ'NDE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI (1876-1909)

İşkodra Arnavutluk'un kuzeybatı kesiminde yer almaktadır. İşkodra ismi Arnavutça olup tepe demek olan kodra kelimesinden gelmektedir. İşkodra M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda İtir Devleti'nin merkezi idi. Bölge, daha sonra Roma, Bizans ve Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bölgenin tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmesi Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur.

Tezde ana kaynak olarak salnameler kullanılmıştır. Bunun yanında araştırma konusuyla ilgili arşiv kaynakları ve araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada önce İşkodra vilayetinin tarihi, idari ve nüfus yapısı ele alınmıştır. Daha sonra Tanzimat dönemine kadar ülkede en yaygın olan eğitim kurumları sıbyan mektebi ve medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da modernleşme dönemi vilayetteki eğitim ve eğitim kurumları ele alınmıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte ülke genelinde yaygınlaşan ibtidai, rüşdiye ve idadiler İşkodra vilayetinde II. Abdülhamid döneminde açılmaya başlanmıştır. Bu dönemde özellikle ibtidai ve rüşdiyeler vilayette yaygınlaşmıştır. Vilayette gayrimüslim nüfusun yoğun olması sebebiyle çok sayıda gayrimüslim ve yabancı mektep de faaliyet göstermiştir

II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayeti'nde Eğitim ve Eğitim Kurumları (1876-1909) adlı tezimizi hazırlamamızdaki amaç; Konuyla ilgili doğrudan bir çalışma olmamasıdır. Maarif üzerine yapılan çeşitli çalışmalar araştırılmış ve konu üzerine literatür taraması yapılmıştır. İşkodra Vilayeti ile ilgili olarak Devlet, Vilayet, Maarif Salnameleri incelenmiş ve de İşkodra Vilayeti'ne dair Osmanlı Arşivi'ndeki bazı vesikalar kullanılarak özgün bir tez oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşkodra, II. Abdülhamid, Mektep, Eğitim

ABSTRACT

**EDUCATION AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE
SHOKADRA STATE UNDER ABDULHAMID II (1876-1909)**

Shkodra is placed at the northernwest of the Albania. Shkodra as a term, comes from 'khodra' which means 'hill' in Albanian. Shkodra was the capital of Illyrian State at II-III centuries BC. After that Shkodra ruled by different states which are Romans, Byzantium and Ottomans. The territory was completely joined to Ottoman Empire at Mehmed II's era.

In this thesis, annuals are used as main source. Beside that, researchs and archives are used as well. Firstly, history, administration and population of Shkodra Province are approached. After that, Sıbyan Mektebi (Ottoman Elementary School) and Medrese (Madressah) which are the most popular education institutions until Tanzimat Reform era enlightened in this study. Lastly, education and intitusions are approached in province at modernization era.

With the Tanzimat Reform Era, primary, middle and high schools became widespread at the Abdulhaid II's era. In this era especially primary and middle schools became widespread in the province. Because of the non-muslim population, a lot of foreign school are got into the act in the province.

Key words: Shkodra, Abdulhamid II, School, Education.

ÖNSÖZ

Tanzimat sonrasında Osmanlı vilayetlerindeki eğitim kurumlarını ele alan çalışmalar son zamanlarda artmıştır. Bu çalışmalardan Osmanlı Devletinin Balkanlardaki vilayetlerde eğitiminin modernleşmesi hususunda yoğun faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde Balkan vilayetlerinde ibtidai, rüşdiye ve idadiler çok sayıda açılmıştır. İşkodra vilayetinde ise diğer vilayetlere göre okullaşma daha düşük olmuştur.

Tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde Tanzimat sonrası Osmanlı Devletinde eğitim ve eğitim kurumları üzerinde yapılan yeniliklerle, II. Abdülhamid Döneminde yapılan eğitim alanında yapılan değişimler kısaca ele alınmıştır. Giriş kısmının sonunda tezin ana kaynakları hakkında da bilgi verilmiştir.

İşkodra Vilayetinin İdari ve Nüfus Yapısı adını taşıyan Birinci Bölümde öncelikle İşkodra vilayetinin coğrafyası, Osmanlı fethine kadar ve fetihden sonra İşkodra tarihi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Tanzimat sonrasında vilayetin idari ve nüfus yapısı ele alınmıştır.

Tezimizin esas kısmını oluşturan İkinci Bölümde ise vilayetteki geleneksel eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri ve medreseler hakkında bilgi verildikten sonra vilayetin maarif idaresi ele alınmıştır. Daha sonra Müslümanların devam ettiği modern mektepler arasında yer alan ibtidailer, rüşdiyeler ve idadiler hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Gayrimüslim mektepleriyle İtalya, Fransa ve Avusturya Devletleri tarafından vilayette kurulan yabancı mektepler incelenmiştir. Bölüm sonunda ise vilayetteki gazeteler, matbaa ve kütüphane hakkında bilgi verilmiştir.

Tezin hazırlanma aşamasında bana sunduğu imkanlar dolayısıyla başta değerli büyüğüm ve hocam Prof. Dr. Yücel ACER ve eşi Aysun ACER hanımefendi'ye sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Tezi hazırlarken her türlü yardımda bulunan danışmanım Doç. Dr. Şerif KORKMAZ'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca sayın hocalarım ve değerli büyüklerim Doç. Dr. Özkan KESKİN, Doç. Dr. Murat KARATAŞ, Doç. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN , Dr. Öğr. Üyesi Taner GÖK ve Dr. Öğr. Üyesi Volkan MARTTİN'e tezin hazırlanmasındaki katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ahmet Atilla Can AKARCALI

Çanakkale, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM İŞKODRA VİLAYETİNİN İDARİ VE NÜFUS YAPISI

1.1. İşkodra Vilayetinin Coğrafyası.....	14
1.2. Osmanlı Fethine Kadar İşkodra.....	14
1.3. Osmanlı Devleti Döneminde İşkodra.....	15
1.4. İşkodra Vilayetinin İdari Yapısı (1839-1909).....	26
1.5. İşkodra Vilayetinin Nüfus Yapısı.....	32

İKİNCİ BÖLÜM II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI

2 . 1 . Geleneksel Eğitim Kurumları.....	34
2.1.1. Sıbyan Mektepleri.....	34
2.1.2. Medreseler.....	37
2 . 2 . Tanzimat Sonrası Eğitim ve Eğitim Kurumları.....	43
2.2.1. İşkodra Vilayetinde Maarif İdaresi.....	43
2.2.2. İbtidai Mektepleri.....	44
2.2.3. Rüşdiye.....	46
2.2.3.1. İşkodra Askeri Rüşdiyesi.....	48
2.2.3.2. İşkodra Vilayetindeki Erkek Rüşdiyeleri.....	49
2.2.3.3 Kız Rüşdiyesi.....	52
2.2.3.4. İdadi Mektebi.....	53
2.2.4. Gayrimüslim Mektepleri.....	56
2.2.5. Yabancı Mektepler.....	62
2.2.5.1. Katolik Mektepler.....	64

2.2.5.2. <i>Protestan Mektepleri</i>	72
2.3. Matbaa ve Gazeteler.....	72
2.4. Kütüphaneler.....	73
SONUÇ	74
KAYNAKÇA	75
EKLER	80
EK 1. ASKERİ RÜŞDİYENİN AÇILIŞI.....	80
EK 2. İŞKODRA RÜŞDİYE MEKTEBİ.....	81
EK 3. İŞKODRA VİLAYETİ HARİTASI.....	82
ÖZGEÇMİŞ	83

KISALTMALAR

Böl.	: Bölüm
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.md.	: Adı Geçen Madde
a.g.t	: Adı Geçen Tez
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör(ler)
H.	: Hicri
İ.V.S.	: İşkodra Vilayet Salnamesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
S.D.A.O	: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,
S.N.M.U.	: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye
S.V.M.	: Salname-i Vilayet-i Manastır
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TABLOLAR

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa
Tablo 1.1	İşkodra Vilayeti Yönetimi (1894)	32
Tablo 1.2	İşkodra Vilayeti'nin Nüfus Yapısı (1894)	33
Tablo 2.1	İşkodra Vilayeti'ndeki Medreseler ve Kurucuları	42
Tablo 2.2	İşkodra Vilayeti Medreselerin Talebe ve Müderris Sayıları (1898-1903)	43
Tablo 2.3	İşkodra Vilayeti'nin Maarif İdaresi	44
Tablo 2.4	II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayetinde Açılan İbtidailer.	46
Tablo 2.5	Osmanlı Devletindeki Rüşdiye/İdadi Sayıları (1898)	48
Tablo 2.6	İşkodra Askeri Rüşdiyesi (1903)	49
Tablo 2.7	İşkodra Vilayetinde II. Abdülhamid Döneminde Açılan Rüşdiyeler	51
Tablo 2.8	İşkodra Vilayetindeki Gayrimüslim Mektepleri	61
Tablo 2.9	Gayrimüslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları	62
Tablo 2.10	İşkodra Vilayetindeki Katolik Mektepleri	65
Tablo 2.11	İşkodra Vilayetindeki Katolik Mektepleri/ Talebe Sayıları	66
Tablo 2.12	İşkodra vilayetindeki Yabancı Mektepleri	68

GİRİŞ

Osmanlı Devletinde eğitimde modernleşme 18. Yüzyılının ikinci yarısında başlamıştır. 1775’de Mühendishane-i Bahri-i Hümayun Osmanlı Devletinde modern anlamda ilk defa kurulan bir mekteptir. Bu mektebi 1795’de mühendis yetiştirmek üzere açılan Mühendishane-i Berri-i Hümayun izlemiştir.

Ülkede esaslı reformlar yapmak düşüncesinde olan Sultan II. Mahmud, bu değişiklikleri gerçekleştirmenin yolunun eğitimden geçtiği bilinci içerisinde olduğundan, olarak 1824 senesinde yayınladığı bir irade ile ilköğretimi mecburi hale getirmiştir¹. Ancak bu fermandaki fikirler eğitim ve öğretime bir yenilik getirmemiş, sadece ulemanın görüşlerini fermanla halka duyurmuştur. Bu ferman dikkatle incelendiğinde, amacının din eğitimi yapan sıbyan mekteplerine Müslüman çocuklarının devamını sağlamak ve onlara “şeriat-ı İslamiyeyi ve akaid-i diniyeyi” öğretmek olduğu göze çarpmaktadır. 1838 yılına gelindiğinde Sultan’ın eğitim ve öğretim alanında yaptığı yenilikler 1824 fikirleriyle çelişir durumdadır. İlk defa maarif işleri, yeni kurulan “ Meclis-i Umur-i Nafia” adlı bir istişare kuruluna veriliyordu. Gerçi “ Meclis-i Umur-u Nafia”nın görevi, hariciye, Dahiliye ve maliye nazırlıkları dışında kalan memleketin imar ve kalkınmasıyla ilgili işleri planlamaktı. Fakat burada önemli nokta, medrese dışında yeni bir eğitim ve öğretim sistemi geliştirmenin kaçınılmaz olduğunun anlaşılması ve bu işler ile ilgili planlamanın ulemaya değil yeni bir kurula bırakılmış olmasıdır.²

Sultan Mahmud devrinin son yıllarında imparatorluğun merkez teşkilatında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda merkezi hükümet modern bir yapıya kavuşturulmuş, imparatorluk merkez bürokrasisi yeni baştan düzenlenmişti. Bundan sonra yasama alanında süratle düzenlemeler yapılarak bir dizi danışma kurulları oluşturulmuştu. 1836 yılında bu amaçla Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri, 1838’de ise hükümete ait işleri görüşmek üzere Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ve hepsinin üstünde çalışacak olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulan ilk meclisler olmuştur.³

Sultan Abdülmecid (1839-1861) 1839’da tahta çıktığında, Reşit Paşa’nın etkisiyle, Tanzimat Fermanını yayınlamış, siyasi ve sosyal açıdan bazı düzenlemeler yapılacağını duyurmuştur. Tanzimat döneminde (1839-1876), başlıca üç nedenle, eğitim alanında yenileşmelere girişilmiştir.

¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yay. ,İstanbul 1993, s. 222.

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK. Yay., Ankara 1999, s. 3.

³ Mehmed Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, TTK. Yay., Ankara 1999, s.36.

- 1- Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler ve gerekli bir ihtiyaç olduğu ve halkın eğitilmesi “Devlet ve hükümetin önemli bir görevi” olarak görüldüğü için (1869 Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi), Tanzimat döneminde Osmanlı eğitim reformu, Devlet bünyesindeki reformlardan biri olarak düşünülmüş ve ötekiler gibi “Batılılaşma” şeklinde anlaşılmıştır.
- 2- Osmanlı yönetimi ve Türklere karşı düşmanca davranan Avrupa kamuoyunu kazanmak ümit edilmiştir.
- 3- Özellikle Avrupalı devletlerin baskı ve müdahaleleri nedeniyle eğitimde yeniliklere girilmiştir.⁴

Tanzimat Döneminin eğitim açısından başlıca özelliği, o güne dek dinsel otoritelerin eğitimin devlet yönetimine ve denetimine alınması yönündeki cesaretli adımdır. Bilindiği gibi modernleşme klasik cemaat organizasyonunu aşındıran bir süreçtir. Osmanlı Devletinde Tanzimat bir yeniden yapılanma dönemidir. Modernleşme bir amaç haline gelmiş, bu amaca ulaşmak için en etkili araçlardan birinin eğitim ve bilim olduğu fark edilmiştir. Eğitim ve bilim büyüğü iki kavram olarak askeri güçlenmenin, ekonomik kalkınmanın ve siyasal birliğin kurulmasının da anahtarı olarak algılanmıştır. Tanzimat dönemine gelinceye kadar eğitim (mahalle mektebi ve sıbyan okulları) cemaatlerin ve medresenin denetimi altında yürütülmekteydi.⁵

Mustafa Reşit Paşa ve Sadık Rifat Paşa gibi 1830 ve 1840’ların reformcu devlet adamlarının zihinlerinde, esasında eğitim konusu ciddi anlamda bir problem, çözüme kavuşturulması gereken bir sorun niteliğindedir. Diğer bir deyişle, askeri mektepler ve meslek yüksekokulları hariç, sivil Müslüman tebaaya yönelik genel eğitim 1856 öncesinde Tanzimat reformcuları tarafından esas olarak eskiden beri geliştiği üzere ulema kesimini kültürel ve toplumsal etki sahası dâhilinde görülmekteydi. 1830 ve 1840’ların eğitim anlayışına göre mahalle mektepleri tüm Osmanlı Müslümanları açısından zorunlu genel eğitimi sağlayan dinsel kurumlar olup, ayrıca memur olmak isteyenler için de rüşdiye mektebine devamlılığın gerektiği bir anlayışı teşkil etmekteydi.⁶

---

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yay., Ankara 2015, s. 157.

⁵ Mehmed Ö. Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarih İstatistikleri Dizisi, C. VI. Ankara 2000, s. 3.

⁶ Selçuk Akşin Somel, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat*, (Ed. Halil İnalcık- Mehmed Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2012, s. 689.

1845'te Meclis-i Muvakkat kuruldu. Bunun ayrıntılı bir raporu üzerine 1846'da Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu. Devlet kuruluşları arasında eğitim işlerinden doğrudan doğruya sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturmaktadır. Yine onun gösterdiği lüzuma dayanılarak, kendisine bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Adının Nezaret olmasına rağmen bu da bir genel müdürlük mahiyetinde idi. Başına Vakanüvis Esat Efendi getirilmiştir. 1840'lı yıllardan itibaren Mekatib-i Rüşdiye Nezareti'nin işleri Mekatib-i Umumiye Nezareti'ne devrolunmuştur. O sıralarda Darülfünun kurulması işiyle Meclis-i Maarif-i Umumiye, rüşdiye ve sıbyan mektepleriyle Mekatib-i Umumiye Nezareti ilgileniyor, bu sonuncunun içinde, okulların teftişi ile ilgili muîn denem müfettişler ilgileniyordu.⁷

Eğitimi din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün halkın yararlanacağı bir konuma getirmek için tebaadan her milletin kendi mekteplerini yapmalarına izin veren iradenin çıkmasından sonra bu mekteplerin öğretim yöntemleri ve hocalarının seçimi konularını görüşmek üzere, müslim ve gayrimüslim bütün tebaa temsilcilerinin katılacağı bir Meclis-i Muhtelit'in tesisi kararlaştırıldı. Meclis-i Maarifte kurulan bir komisyon vasıtasıyla yeni meclisin vazife nizamnamesi hazırlandı. Sıbyan mekteplerinde her cemaat kendi dillerinde eğitim yapacak ve hükümet bu okulların programlarına müdahale etmeyecekti. Bu mekteplerin hocaları, hükümet ve halkın güvendiği, namuslu ve ehl-i ırz kişilerden mensup oldukları ruhani liderlerin kefaletiyle tayin edileceklerinden, yaşanacak herhangi bir problemde ruhani liderleri sorumlu tutulacaktı. Ayrıca gündüz ve gece yatılı diye ikiye ayrılan mektepler hakkında gerekli nizam, daha sonra meclis-i muhtelit tarafından hazırlanacak ve bu nizamla mektep hocaları hangi millet ve tebaadan olursa olsunlar uymaya mecbur olacaklardı. Çocukların mekteplere alımı ve nakil işlemleri yine meclis-i muhtelit'te ki bir nizamname ile belirlenecek ve bu mekteplerin hepsinde okutulacak olan kitaplar meclis tarafından tespit ve kontrol edilerek keyfiyet meclis-i maarife arzedilecekti.⁸

Kırım Savaşı'na kadar eğitim alanında önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Daha önceki okullara ek olarak İstanbul'da beş rüşdiyel, vilayetlerde yirmi beş rüşdiye Darü'l-Muallimin ve Darü'l-Maarif açılmıştır.⁹

⁷ Yahya Akyüz, a.g.e., ss.191,192.

⁸ Ali Akyıldız, a.g.e., ss. 246,247.

⁹ Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi", *150. Yılında Tanzimat*, (Ed. Hakkı Dursun Yıldız), TTK. Yay., Ankara 1992, s. 478.

Maarif meselelerinin önem kazanmasıyla devlet bu konu üzerinde daha çok hassasiyetle yaklaşma kararı almıştır. Ayrıca kuruluş şekli, devlet teşkilatındaki yeri ve yetkisi itibarıyla Mekatib-i Umumiye Nezareti bu işleri yürütmeye müsait değildi. Öte yandan Türk unsurunun Avrupalı devletler ve azınlıklar karşısında varlığını sürdürebilmesi, kültür ve maarif meselelerini bir bütün olarak ele almasına bağlıydı. Nitekim devlet bu işi ciddiye almış ve 17 Mart 1857 tarihinde Meclis-i Vükelaya dâhil bir nazırın başında bulunacağı Maarif-i Umumiye Nezareti'ni kurmuştur. Böylece ilk defa hükümet içinde yer alan aynı zamanda bugünkü Milli Eğitim Bakanlığının temeli olan resmi kuruluş ortaya çıkmış oldu. Nazırlığına Sami Abdurrahman Paşa, müsteşarlığa tarihçi ve o sırada Mekatib-i Umumiye Nazırı bulunan Hayrullah Efendi, Nezaret mektupçuluğuna da Raşit Efendi atandılar.¹⁰

1864'te Maarif Bakanlığında bir çeşit yüksek eğitim kurulu olarak Meclis-i Kebir-i Maarif adı altında bir meclis kurulmuştur. Buna Rum, Ermeni, Katolik, Protestan, Yahudi cemaatlerinden seçilmiş maarif adamları da atanmıştır. Bu çalışmalar göz önüne alındığında, dinsel alandan ayrı tutulan yükseköğretim kanalı ile Tanzimat döneminde doğmuş olan Osmanlılık Milliyeti ideolojisini geliştirme siyasetinin de güdülmeye başladığını gösterir.¹¹

1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Paris'i ziyaret etmesi ve Fransa Eğitim Bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırlamış olduğu proje önemli rol oynamıştı. Sultan Fransa'dan döndükten sonra orada gördüklerini Osmanlı Devleti'nde uygulamak için çalıştı. Nitekim Vilayet Nizamnamesinin hazırlanması ve Meclis-i Vâlâ'nın dairelere bölünerek, Şura-yı Devlet adıyla yeniden teşkili bu teşebbüslerdendir. Daha sonra yapılacak olan reformlar ve Galatasaray Sultanisi'nin açılışı da Fransa tesiriyle oldu.¹²

Hariciye Nazırı Fuad Paşa 1867 senesi martından itibaren Fransa elçiliğiyle görüşmelere başladı. İstanbul'da tüm tebaanın çocuklarına ait özel bir idadi okulu açılmasına ve bu okulun Sadrazam Âli Paşa'nın himayesinde Avrupalı öğretmenlerce yönetilmesine karar verildi. Babıali eğitimin Türkçe olmasını istediği halde Fransızca eğitim dili olarak kabul edildi. Öğretmenlerin de kendi dilleriyle, yani Fransızca ders vermeleri gerekmekteydi. Aksi takdirde Harbiye Okulu'nda olduğu gibi öğretmen, öğrenci ile tercüman aracılığı ile görüşmek zorunda kalacaktı. Öğrencilerin yarısının Müslüman

¹⁰ Bayram Kodaman, a.g.e., s.16.

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2016, ss. 236-237.

¹² Bayram Kodaman ve Abdullah Saydam, a.g.m., s.486.

olması da kararlaştırıldı. Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi), 1 Eylül 1868 tarihinde açıldı.¹³

Eğitim alanındaki üçüncü önemli ve kalıcı değişim 1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlamıştır. Nizamnamenin ardından eğitime az çok bir sistem getirilebilmiş ve öğrenim aşamalandırılabilmiştir. Aslında bu nizamname, devletin eğitim alanındaki hâkimiyetini kurması anlamına geliyordu.¹⁴

Bu nizamname ile eğitim sistemi düzene giriyordu. Bu nizamname ile öncelikle ve en önemlisi, ilkokul eğitimi, dini alana ait, tek amacı çocuklara okuma-yazma öğretmek olan bir eğitim safhası olmaktan çıkarıldı. Okul sisteminde ilkokul eğitimine geçmiş yıllara göre daha fazla önem verildi. Bu tavır yalnızca nizamnamenin doğa bilimlerine-pratik konulara vurgu yapan maddelerinden değil, özellikle ilkokul öğretmenlerinin birer devlet memuru olarak hukuki ve idari statülerinin konu edildiği, ilkokulların idari temellerinin belirlendiği kısımlarından anlaşılmaktadır. Burada ilkokul öğretmenleri, kademe ve bordro esasına göre görev yapan bir meslek grubu olarak ele alınıyordu.¹⁵

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi toplam 198 maddeden ve beş bapdan oluşmaktadır. Birinci bapta, mekteplerin çeşitliliğinden bahsedilmektedir. Bu bapta 130 madde bulunmaktadır. İkinci bapta, Maarif idaresi, Meclis-i Maarif-i Kebir, Vilayet Maarif meclisleri gibi konuları içeren maddelere yer verilmiştir. Bu bap 131-152 numaralı maddeleri içerir. Üçüncü bap ise sınavların nasıl yapıldığından ve şهادetnamelerin sisteminden bahseder. 153-177 numaralı maddeler arasını içerir. Dördüncü bapta muallimlerin maaşları gibi konular yer alırken bu da 178-191 numaralı maddeleri içerir. Beşinci bapta ise Maarif-i Umumiye'nin maliye ile ilgili meselelerinden bahsedilmektedir.¹⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitimin genel yönetim merkezi olmak üzere, Maarif Nazırının başkanlığında, ilmi ve idari iki daireden oluşan bir Meclis-i Kebir-i Maarif (büyük eğitim meclisi) kurulmuştur. İlmi daire, ders kitapları ve çeşitli bilimsel kitapları telif ve tercüme ettirecek, Avrupa üniversiteleri ile ilişkilerde bulunacak, Türkçe'nin ilerlemesine çalışacaktı. İdari daire ise, okulların maarif meclislerinin, müze,

¹³ Edouard- Philippe Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999, s. 248-249-250.

¹⁴ Mehmed Ö. Alkan, a.g.e., ss. 4.

¹⁵ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s.122.

¹⁶ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sistemine Tarihsel Bir Bakış*, MEB.,Yay., Ankara 1964, ss. 96-119.

kütüphane ve matbaaların idaresiyle, öğretmenlerin özlük işleriyle, eğitimle ilgili tahkikat ve muhakemelerle meşgul olacaktı.¹⁷

Osmanlı eğitim tarihinde darülfünun adı ilk kez bu nizamnamede geçmektedir. 1847’de mülkiye rüşdiyeleri kurulurken hazırlanan layihada, sıbyan mektebinden çıkan öğrencilerin iki yıllık rüşdiye mektebine, sonra da darülfünuna gitmeleri öngörülüyordu. Bunun için büyük bir bina yaptırılmasına karşın, ortaöğretim düzeyinde görülebilecek bu darülfünun açılmamıştır. Saffet Paşa Nizamnamesinde ön görülen ise yükseköğretim düzeyindedir ve 1870 yılında açılmıştır. Ancak toplumsal yapının böyle düzeyde bir eğitime hazır olmaması ve bazı nedenler dolayısıyla biraz da ilmiyenin baskısıyla 1871’de Darülfünun-ı Osmani kapanacaktır. Saffet Paşa, 1870’te açtığı Darülfünunun kapanmasından sonra, 1874’te “Darülfünun-ı Sultani”nin açılması için uğraş verdi. Bu darülfünun, İstanbul yakasında değil Galatasaray’da açılmış ve böylece ilmiyenin baskısından uzak kalabileceği düşünülmüştür. Avrupa’daki örnekleri gibi kurulmaya çalışılan bu darülfünunda çok uzun ömürlü olmamış ve 1880’lerde kapanmıştır. Tanzimat bu nitelikleriyle, yeni eğitim sistemi için atılımlar yapılan, ancak bu atılımların yeterli düzeyde yaygınlaştırılmadığı bir dönem olmuştur. Yaygınlık kazanılamamasında; eğitimin alt yapısının kurulmamış olması kadar, Müslüman kesim içinde bu eğitime destek sağlayacak sınıfsal yapı dönüşümlerinin yeterli derinliğe ulaşmaması da etken olmuştur. Hem eğitim alt yapısındaki güçlenme hem de Müslüman milletler içinde modern eğitimi destekleyecek sınıfların belirmesi, ancak I. Meşrutiyet sonrasında gerçekleşecektir.¹⁸

II. Abdülhamid Döneminde Eğitim

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde görülen ve kurulan merkezi teşkilat, 1872’de bazı değişikliklere uğrayarak I. Meşrutiyet’in ilanına kadar devam etmiştir. Bu merkezi teşkilat modern bir yapıya sahip olmadığı gibi 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde görülen ve kurulan merkezi maarif teşkilatını yeniden düzene koyma ihtiyacını doğurmuştur. Özellikle 23 Aralık 1876’da ilan edilen Kanun-ı Esasi hükümleri arasında maarifle ilgili maddelerin bulunması düzenleme ihtiyacını daha da arttırmıştır. Kanun-i Esasi’nin maarife ait hükümleri şunlardır:

Madde 14: Osmanlı efradının kâffesince tehsil-i maarifin birinci mertebesi (ilköğretim) mecburi olacak ve bunun derecesi ve ayrıntıları nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır.

¹⁷ Yahya Akyüz, a.g.e., s. 192.

¹⁸ İlhan Tekeli, Türkiye İçin Eğitim Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, ss. 46-47.

Madde 15: Emr-i tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tabiyet şartıyla her Osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur.

Madde 16: Bilocümle mektepler devletin taht-ı nezaretindedir. Tab'a-ı Osmaniye'nin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve millet-i muhtelifenin umur-ı itikayidelerine müteallik olan usul-u talimiyyeye hâlel getirmeyecektir.¹⁹

Kanun-ı Esasi'de tespit edildiği gibi devlet, eğitim işini bir ödev olarak ele almaktadır. Birinci derecede söylenilmek istenilen ilköğretimin mecburi olmasıdır. 1882'de Te'lif ve Tercüme Dairesi'nin yerine "Encümen-i Teftiş ve Muayene" adı altında ve gittikçe büyüyen bir sansür heyeti halini alan bir teşekkülün geçtiğini, Matbaalar Dairesi'nin kaldırılarak müfettişlerinin yeni kurulan bu heyete bağlandığı bilinmektedir. Ayrıca Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi Mekatib-i İptidaiye adını almış ve Meclis-i Maarifi'inde beş kişilik daire müdürlüklerinden oluşan bir encümen durumuna girerek bu davranışın işleri aksattığının anlaşılması üzerine 15 Kasım 1884 tarihinde daimi bir Meclis-i Maarif'in yeniden kurulduğu göze çarpmaktadır. 1886'da ise müstakil bir daire halinde olan "Mekatib-i Gayimüslime ve Ecnebiyye Müfettişliği" kurularak, başına Rum cemaatinden bir paşa atanmıştı. 1892'de Mekatib-i Aliye Dairesi kaldırılarak yerine Mekatib-i İptidaiye Dairesi kurulmuştur. 1893'de Meclis-i Maarif kadroları biraz genişletilmiştir.²⁰

II. Abdülhamid dönemi eğitimin temel özelliklerini maddeler halinde sıralamak daha doğru olacaktır;²¹

1. Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır. Bu, mutlakiyet dönemi eğitiminin en belirgin özelliğidir.
2. Üstün zekâlı vs. Hristiyan çocuklarının eğitimi için kurulmuş olan Enderun Mektebi'nden sonra ilk kez özel öğretim alanında bir girişim olmuş, sağır, dilsiz ve körler için bir okul açılmıştır.
3. Türk, azınlık ve yabancı özel öğretim büyük gelişme göstermiştir. Ancak, azınlık ve yabancı özel öğretim kurumlarının denetlenememesi ço ciddi sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.
4. Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

¹⁹ Bayram Kodaman, a.g.e., s. 28.

²⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB. Yay., İstanbul 1991, s. 126.

²¹ Yahya Akyüz, a.g.e., ss. 225-226.

5. Orta öğretim (rüşdiye) düzeyinde kızların eğitiminde gelişmeler sağlanmıştır.
6. Rüşdiye ve idadiyelerin yaygınlaştırılmasına büyük önem verilmiş, ancak, özellikle maddi yetersizlikler yüzünden ilköğretime aynı özen gösterilememiştir.
7. Azınlık ve yabancı okullar hariç, okullar, öğretmenler, programalar, kitaplar, basın sıkı bir denetim altına alınmış, yeni düşünceler engellenmeye çalışılmıştır.
8. Bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipi Tanzimat'ın "Osmanlılık" idealine bağlı, dindarlık, itaatkârlık, Padişah Abdülhamid'e sadakat duyan özellikleri güçlendirilmeye çalışılan insan tipidir.
9. Din ve Ahlak derslerinin saatleri arttırılmıştır.
10. Öğretmenliğin melekleşmesine ilişkin bir takım hukuki düzenlemelere girilmiştir.
11. Ordunun eğitimi için Alman subaylar getirilmiştir.
12. Maarif Nezareti, 1894-1895'ten itibaren, ilk kez ülke çapında eğitim istatistikleri yayınlamaya başlamış ve yine ilk kez, 1898-1904 yılları için "Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye" adıyla, ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayınlanmıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumu rakamsal olarak ve topluca gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olmuştur.

1876'da sayıları iki yüz olan ibtidai okullarına, 4.000-5.000 civarında, yenileri eklendiği gibi 10.000'e yakın sıbyan okulu usul-ü cedide tahvil edilmiştir. Bunların yanında modern manada ilk merkezi ve taşra maarif teşkilatı bu devirde kurulmuş ve günümüze kadar esasını muhafaza etmiştir.²²

İstatistikler, 1879'da sayısı iki yüz yetmiş yedi olan rüşdiyelerin 1888'de dört yüz otuz beşe çıktığını göstermektedir. Ama asıl etkileyici olan idadi sayısındaki artıştır; 1876'da tüm imparatorluk dâhilinde sadece altı idadi varken; 1893'te sayıları doksan üçü bulmuştur ve bu sayı 1908'de doksan sekize çıkacaktır. Gerçek patlama 1884'ten sonraki on yılda olmuştur. Aynı dönemde kız okullarının sayısı da anlamlı bir şekilde artar. Buna Hukuk Mektebi, Sanayi Nefise Mektebi, Ticaret Mektebi gibi yeni yüksekokullarının açılması ve Mülkiye Mektebi'nin modernleştirilmesi eklenir. Bu maarif çabasındaki en dikkat çekici

²² Bayram Kodaman, a.g.e., s. 164.

özellik İstanbul'dan çok vilayetleri kapsamasıdır. Örneğin imparatorluğun genelinde idadi sayısı 1876'da altı iken 1908'de doksan sekize çıkarken, aynı dönemde İstanbul'da ikiden dokuza çıkarılır.²³

II. Abdülhamid saltanatındaki devlet eğitimi, Osmanlı ileri gelenlerinin Batı tarzı eğitiminin olumlu, güçlü tarafları saydıkları öğeleri hevesle kucaklamıştır. Örgütlenme yapısından binaların dış görünüşüne kadar, bu dönemde inşa edilen Osmanlı eğitim kurumlarında Avrupa'nın etkisi açıkça görülmektedir. Avrupalı benzerleriyle aralarındaki belirgin sistem ve mimari benzerliklerin yanı sıra, Osmanlı devlet okulları kolay sınıflandırılmayı zorlaştıran bir etkiler bileşimi göstermektedir. Böyle bir sentez, Osmanlı okullarının mimarisinde ve gündelik yaşantısında sürekli olarak kendini gösteren bir temadır.²⁴

Sultan Abdülhamid dönemi eğitiminde çok önemli bir ilerleme de Kız Eğitim sisteminde görülür. 1906/1907 yıllarında ülkedeki altı yüz on dokuz rüşdiyeden yetmiş dördü kızlara aitti. Aynı zamanda kız öğretmen kullarının sayısında ciddi artış göstermiştir.²⁵

Tezin hazırlanmasında ana kaynak olarak salnameler ve arşiv vesikaları kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde merkezi yönetimin, nezaretlerin, askeri kurumların, vilayetlerin, bazı özel kurum ve kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı neşriyata "Salname" denir. Resmi ve özel olarak ikiye ayrılan salnamelerin resimleri devlet, nezaret ve vilayetlere ait olanlar şeklinde üçe ayrılır.

Devlet Salnameleri; İlk salname H. 1263 (1847) yılında Mustafa Reşit Paşa'nın öncülüğünde çıkarılmıştır. Bu iş için tarihçi Hayrullah Efendi görevlendirilmişse de salname Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. 1263 (1847)'den 1326 (1908)'e kadar altmış dördü hicri tarihlere göre, bundan sonraki dördü (1326-1334/1910-1918) mali tarihlere göre olmak üzere toplam 68 adet devlet salnamesi yayınlanmıştır. Devlet salnamelerinin, Cumhuriyet döneminde yayımına devam edilmiştir. İlk ikisi Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi ismiyle 1925-1926 ve 1927-1928 yıllarında Arap harfleriyle, üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı adıyla 1928-1929 yıllarında Latin harfleriyle basılmıştır. Altı sayı neşredilen bu yıllıkların sonuncusu 1941 tarihlidir.

²³ François Geogron, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yay., İstanbul 2012, ss. 348-349.

²⁴ Benjamin C. Fortna, *Mekteb-i Hümayun*, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 170.

²⁵ Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, Pozitif Yay., İstanbul 2010, s. 366.

Nezaret Salnameleri: Devlet salnameleri kadar düzenli olmasa da yayımlandıkları dönem için önemli bilgi kaynağı teşkil eden resmi salnamelerin bir bölümü nezaretler ve askeri kurumlar tarafından hazırlanarak 1282-1326 (1865-1908) yılları arasında 51 adet olarak basılmıştır. Bunların içinde Seraskerlik ve Harbiye Nezareti tarafından Salname-i Askeri adıyla 1282-1326 (1865-1908) yıllarında 14 defa neşredilen salname, diğer resmi salnamelere göre oldukça erken bir tarihte yayımlanması bakımından dikkat çekicidir. İlki Keçecizade Fuad Paşa'nın seraskerliği döneminde neşredilen bu salnameler devrin Osmanlı kara ve deniz ordularının teşkilat yapısını, personel ve asker sayısını vermekte olup askeri tarih çalışmaları bakımından önemli bir kaynaktır.²⁶

Umumi Salnamelerden başka yine resmi nitelikte olmak üzere nezaretlerle vilayetler ve resmi kurumlar da salname çıkarmışlardır. Hariciye Nezareti ilk salnameyi Hicri 1302 (1884-1885), Maarif Nezareti 1316 (1898-1899), Askeri Salname Hicri 1279 (1862-1863)'da olmak üzere yayımlanmıştır. Bahriye Nezareti İngiltere rasathanesi tarafından çıkarılan yıllığı her yıl Takvim-i Bahri adıyla tercüme ettirmiştir. H. 1334 (1915-1916) senesinde yayımlanan "İlmiye Salnamesi" ise çok kıymetli bilgiler içermektedir. Nezaretlerin bir kısmı yalnız bir tane salname yayınlamakla yetinmemişler, açtıkları bu yolda gelişme göstererek devam etmişlerdir. İlk sene için 1257 sayfalık bir salname çıkaran Maarif Nezareti H. 1318 (1900-1901)'de üçüncü defa olarak bastırıldığı salnamedeki sayfa sayısını 1678'e çıkardığı gibi memleketin bir de haritasını eklemiştir. H. 1325 (1907-1908) senesinde son olarak çıkan altıncı Maarif salnamesinin sayfa sayısı 742'dir.²⁷

Maarif Salnameleri beş kez yayımlanmıştır;

- H. 1316 (1898) yılında, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tarafından 1. Defa olarak, İstanbul, Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sayfa sayısı, 1261'dir.
- H. 1317 (1899) yılında, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tarafından 2. Defa olarak İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sayfa sayısı, 1509'dur.
- H. 1318 (1900) yılında, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tarafından 3. Defa olarak, İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sayfa sayısı, 1695'tir.
- H. 1319 (1901) yılında, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tarafından 4. Defa olarak İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sayfa sayısı, 988'dir.

²⁶ Bilgin Aydın, "Salname", TDVİA, C. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 51-54.

²⁷ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB., Yay., İstanbul 2004, s. 106.

- H. 1321 (1903) yılında, Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiyye tarafından 6. Defa olarak İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Sayfa sayısı, 777'dir.

Vilayet Salnameleri: Bunların hazırlanmasında Halep mektupçusu İbrahim Halet Bey'in yayımladığı Fihrist-i Vilayet-i Haleb adlı salname örnek alınmıştır. İçindeki iktisadi bilgiler ve istatistiklerle Babıali 'nin dikkatini çeken bu eserden her vilayete birer nüsha gönderilerek bu tarzda salnameler hazırlanması istenmiştir. İlk eyalet salnamesi Saraybosna'da Salname-i Vilayet-i Bosna adıyla H. 1283 (1866) yılında neşredilmiş, bunu Halep (1284), Konya (1285), Suriye (1285) ve Tuna (1285) eyaletlerine ait salnameler izlemiştir. Osmanlı eyaletlerinde yayımlanan son salnameler, Beyrut vilayeti tarafından H. 1333-1335 (1915-1917) yıllarında ve Bolu livası tarafından mali 1337-1338 (1921-1922) yılında çıkarılmış olanlardır.²⁸

Vilâyet sâlnâmeleri, ilgili vilayetin idari bölünüşü, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, ticari ve ekonomik faaliyetleri, nüfus, okullar, kütüphaneler vb. pek çok bilgiler verirler. Bazı vilâyetlerin bir defa sâlnâme neşretmeleri yanında, bazı vilayetlerin de otuz beş civarında sâlnâme neşrettiklerini görmek mümkündür. Bunların içinde Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ve hatta sadece Arapça olanları bile vardır. Verdikleri bilgiler bakımından Bolu, Diyarbakır, Halep, Hüdavendigâr, Manastır ve Selanik sâlnâmeleri özellik arz ederler. Tarih ve coğrafi bilgi bakımından pek zengindirler. Vilâyet sâlnâmeleri arasında geçen Cebel-i Lübnan, vilâyet değil sancaktır. Ancak bazı özellikleri dolayısı ile Beyrut Vilayeti ile Suriye Vilayetinden ayrılmıştır. Mısır ise vilâyet değildir ve özel statüye tâbi bir Osmanlı ülkesidir. Ege Denizinde Anadolu kıyılarına yakın sulardaki adalar, Cezayir-i Bahr-i Sefîd adı altında bir vilâyet halinde toplanmıştır.²⁹

Tezimizin konusu olan İşkodra Vilayeti'ne ait beş adet Vilayet Salnamesi bulunmaktadır;

H. 1299 (1883) İşkodra Vilayeti Salnamesi, Vilayet Mektupçusu İsmet Bey tarafından 1. Defa olarak bastırılmış olup, 77 sayfadan oluşmaktadır.

H. 1310 (1892) İşkodra Vilayeti Salnamesi, Vilayet Mektupçusu İsmet Bey tarafından 2. Defa olarak bastırılmış olup 170 sayfadan oluşmaktadır.

²⁸ Bilgin Aydın, a.g.md. s. 53.

²⁹ Hasan Duman, *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu C. I*, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2000, ss. 5-6.

H. 1312 (1894) İŖkodra Vilayeti Salnamesi, Vilayet Mektupçusu İsmet Bey tarafından 3. Defa olarak bastırılmış olup 166 sayfadan oluşmaktadır.

H. 1315 (1897) İŖkodra Vilayeti Salnamesi, Vilayet Mektupçusu İsmet Bey tarafından 4. Defa olarak bastırılmış olup 177 sayfadan oluşmaktadır.

H. 1316 (1898) İŖkodra Vilayeti Salnamesi, Vilayet Mektupçusu İsmet Bey tarafından 5. Defa olarak bastırılmış olup 155 sayfadan oluşmaktadır.

Özel Salnameler: Bunlardan ilki Salname-i Hadika adıyla H. 1290'da (1873) basılmıştır. Daha sonra çıkanlar Salname-i Ebüzziya, Rebi-i Ma'rifet ve Nevsal-i Ma'rifet gibi isimler taşır. 1294 (1877) tarihli Salname-i Ebüzziya'nın ilk baskısı padişahın emriyle matbaada iken imha edilmiştir. Ebüzziya Mehmed Tevfik'in neşrettiği salnameler, gerek içerik gerekse yayın tekniği bakımından Osmanlı yayıncılığının en seçkin örnekleri arasında yer alır. Bunlarda Avrupa'da olduğu gibi gazete ve dergilerde çıkan önemli yazılardan derlemelerin yanı sıra sanat, meslekler ve sağlık gibi konulara dair yazılara yer verilmiştir. Özel salnamelerden bir kısmı "nevsal" adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir.³⁰

Ebüzziyâ Tevfik Bey'in bu konudaki ikinci eseri H. 1294 (1877) yılında neşrettiği Sâlnâme-i Ebüzziyâ'dır. 50 sayfalık "Mukaddime"si ilgi çekici olup, "Maarif-i Umûmîye" eleştirilmekte ve kronolojisinde de o zamana göre aykırı bazı notlar bulunduğundan, bütün nüshaları Sultan II. Abdülhamid tarafından toplatılmış ve yok edilmiştir. Bundan sonra H. 1297 (1880)'de Mihran Matbaasında neşredilen Sâlnâme-i Kameri gelir. Her sayfanın başı senenin bir gününe tahsis edilmiş ve altına genel bazı bilgiler eklenmiştir. Başlangıcında bir takım tarihi bilgilerden başka vükelânın ve valilerin isimlerini ihtiva eden cetveller vardır. Sonra felekiyata ait ve genel bilgiler verilir. Daha sonra ise, Osmanlı ve ecnebi hükümetlere ait bir takım istatistiki bilgiler eklenmiştir.³¹

Özel salnamelerden bir kısmı "nevsal" adı altında bazı gazete ve dergi yayıncıları tarafından neşredilmiştir. Rumi 1311 (1895) tarihinden itibaren Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) çıkardığı Musavver Nevsal-i Servet-i Fünun türün en önemli örneklerinden biridir. Bu adla beş yıl boyunca yayımlanmış, daha sonra neşrine uzunca bir müddet ara verilmiştir. Rumi 1326 (1910) ve Rumi 1327 (1911) yıllarında Salname-i Servet-i Fünun adıyla iki defa daha yayımlanmıştır. Dikkat çekici bir içeriğe sahip olan Milli Nevsal ise mali 1338-1341 (1922-1925) yıllarında Kanaat Kütüphanesi tarafından yayımlanmıştır. Siyası olaylara en

³⁰ Bilgin Aydın, a.g.md. s. 53.

³¹ Hasan Duman, a.g.e., s. 11.

çok yer verilen salnamelerden biri olan Milli Nevsal'de edebiyat, tarih ve sanat konusunda yazılar da bulunmaktadır. Nevsal-i Afîyet ve Salname-i Tıbbi adlarıyla Besim Ömer Paşa'nın (Akalın) Rumi 1315-1322 (1899-1906) yıllarında dört defa çıkardığı salnameler Türk tıp tarihi ve sağlık kurumları için önemli bir kaynaktır.³²

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: Osmanlı Devleti'nde daha kuruluşun itibaren bir arşiv fikrinin mevcut olduğu, gerek kayıtların defter şeklinde tanzimi ile ilgili emirlerden, gerekse günümüze kadar gelen belgelerin tanzim edilmiş tarzından ve titizlikle korunmuş olmalarından anlaşılmaktadır. 1847'de Hazine-i Evrak adıyla bir binanın yapımına başlanmıştır. İtalyan mimar Fossati tarafından çizimi yapılan bina 1848'de tamamlanmıştır. İmparatorluğun sonuna kadar sadarete bağlı olarak faaliyet gösteren Hazine-i Evrak 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından yeniden düzenlendi. Cumhuriyet dönemi Başbakanlık Arşivini tanzim ve tasnif etmek amacıyla Ekim 1976'da Başbakanlık merkez teşkilatı içinde Ankara'da Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı kuruldu. 18 Haziran 1984 tarih ve 203 sayılı Resmi Gazetenin 18435 numaralı mükerrer sayısında yayımlanan Başbakanlık kuruluş ve görev esasları hakkında kanun hükmündeki kararname ile Başbakanlık teşkilatı içinde Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü kuruldu.³³

Tezde Osmanlı arşivlerinde de yararlanılmıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında İşkodra vilayetinde açılan modern mekteplerle ilgili belgeler araştırmada kullanılmıştır.

---

³² Bilgin Aydın, a.g.md., ss. 53-54.

³³ Necati Aktaş ve Yusuf Halaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, TDVİA, C. V, İstanbul 2009, ss. 122-126.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞKODRA VİLAYET'İNİN İDARİ VE NÜFUS YAPISI

1.1. İşkodra Vilayet'inin Coğrafyası

Shkoder,İskenderiye, Skutari ve Skadar isimleriyle de anılmıştır. Arnavutluk'un en eski yerleşim birimlerinden biri olan İşkodra, aynı zamanda ülkenin kuzey kesimindeki en önemli sanayi ve kültür merkezidir.³⁴İşkodra günümüzdeki Arnavutluk'un kuzeybatı kesiminde bulunmaktadır. İşkodra Gölünün güneydoğu ucunda, Arnavutluk'un ulaşım elverişli iki ırmağından biri Buna-Buyana Nehri, gölden çıkıp Adriyatik Denizine dökülür. Kir Nehri, kaleyi geçtikten sonra Buyana ile birleşir. İşkodra şehri, bir tarafta İşkodra Gölü, öbür tarafta Drin ve Buyana nehirleri arasındadır. İşkodra'nın batı tarafında Taraboş Dağı yükselir. Eski İşkodra kalenin etrafındaki bulunan mahallelerden oluşmaktaydı. Şehir 19. yüzyıldan itibaren kuzeydoğuya doğru genişlenmeye başlamıştır.³⁵

1.2. Osmanlı Fethine Kadar İşkodra

İşkodra ismi Arnavutça olup tepe demek olan kodra kelimesinden geçmiştir. Çünkü Barlityus'un rivayetine göre şehir başlangıçta Kir nehrinin iki yanında ve düz ovada bulunmaktaydı. Daha sonra şehir bazı kavim ve devletler tarafından tahrip edilmiştir. Ahali daha sonra şehri tepeye taşımıştır. Kalenin etrafı surlarla çevrilmiş ve yeni bir şehir inşa edilerek buraya “ İşkodra” adı verilmiştir.³⁶ İşkodra, tarihte Shkoder, Skord, Skoder, Skutari, İskenderiye, Skadar, Scodre gibi isimleriyle anılmıştır.³⁷

Arnavutların, genel manada kabul edilen görüşler doğrultusunda, Balkan yarımadasına en erken yerleşen Hint-Avrupa kökenli halk olan İliya'luların soyundan geldikleri ifade edilmektedir. Bizans tarihi üzerine yapılan çalışmalarda bugünkü Arnavutluk'un Kuzey-Batı kıyı şeridinde yer alan bölgeye “Arbanon” coğrafi alanı, burada yaşayan halk ise “Albonai” denilmektedir. Bu kabile İliya'lılara 12. yüzyılda Arnavut adını verecek olan topluluklardan yalnızca birisidir.³⁸

³⁴ Machiel Kiel, “İşkodra”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. XXIII, ss. 433-434.

³⁵ Ali Bardhi, Müfettiş Davud Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayeti'nde Eğitim, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 15.

³⁶ Şemsettin Sami, *Kamusu'l Alam*, C. II, s. 978.

³⁷ Ali Bardhi, a.g.t., s.14.

³⁸ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk*, Boyut Yayınları, İstanbul 1997, s. 23.

İşkodra (Scodra) milattan önce III. ve II. Yüzyıllarda İlır Devleti'nin merkezıydi. Milattan önce 168'de şehir Romalılar'a, 395'ten sonra da Bizans Devleti'ne geçti. Milattan sonra 11. ve 13. yüzyıllarda Bizans ve Zeta Sırp Prenslığı arasında hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu. İşkodra'nın merkezinin bağımsız İlırya döneminde, siyasi ve iktisadî bakımdan önemli bir yeri vardı ve Bizans yönetiminde de bu önemini korudu. Bu önem ve rolünden dolayı Doğu Roma İmparatorluğu, İşkodra merkezli bu eyaleti Prevalitan diye adlandırmıştır. Bu yönetim şekli, Bizans İmparatorluğu'nun kuruluşundan, İslav, Frenk saldırıları ve iç karışıkların Bizans'ı yeniden bir yapılandırmaya sevkettiği 9. asra kadar devam etmiştir. Yeniden yapılandırma döneminde Themalar kurulmuştur. Buna göre Arnavut toprakları birkaç Tema'ya ayrılmıştır ki İşkodra, Draç Teması'nın yönetimi altına girmiştir. Draç Teması, Tivar'dan Avlonya'ya kadar uzanıyordu. Bu yeni idarenin yapılandırmasından sonra İşkodra, eski merkezi önemini kaybetmiştir. Daha sonra Draç Teması'nda Arnavutların Bizans'a karşı duymuş olduğu memnuniyetsizliğinden dolayı ve Bulgar işgalinin başlaması Bizans yönetimi zayıflamaya başlamıştır. Bu hal 150 sene olmak üzere Bizans yönetiminin yeniden yapılandırıncaya kadar devam etmiştir. Ondan sonra Sırpların Drin nehrine kadar işgalleri başladı. Yeni işgalcilerin İşkodra'yı Diokle'nin merkezine getirmişlerdir. Diokle'nin hükümdarı, Draç eyaletini ve 1085 yılında merkezini işgal ettiler. Fazla zaman geçmeden onu tekrar Bizans'a geri vermiştir. 1160 yılında Bizans'ın Diokle ve Dalmaçya'yı yönetimin altına almıştır.³⁹

1.3. Osmanlı Devleti Döneminde İşkodra

Güneyden, Anadolu vasıtası ile Türklerin Balkanlara girişı, 1261'de Moğollardan kaçarak Bizans'a sığınan Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'a bağılı 30 Türkmen obası ile Sarı Saltuk'un önderliğini yaptığı dervişlerin Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmesi ile olmuştur (1263). Burada Altın Orda Emiri Nogay'ın Himayesi'ne giren kitle Baba Saltuk kasabasını kurmuştur. 1300'de Nogay öldüğünde yerine geçen hanlarla anlaşamayan Türkmen Beylerinden bazıları Anadolu'ya geri döner. Kalanlar ise Keykavus halkı anlamında "Gagavuz" adı ile günümüze kadar gelmişler ve bugün kendi siyasi varlıklarını tanıtmaya çalışmaktadırlar.⁴⁰

³⁹ Ali Bardhi, a.g.t., ss. 18-19.

⁴⁰ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Türklük Bilgisi III*, Bal-Tam, Prizren, 2005, s.21.

Sarı Saltuk sonrası, Anadolu'dan Balkanlara yağma amaçlı yapılan akınlar Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlar ve bu akınların öncüleri Ece Halil ve İshak Bey'lerdir.⁴¹ Balkanlara Anadolu üzerinden yapılan temaslardan biride Aydınoğlu Umur Bey tarafından yapılmıştır.⁴² Epir Despotluğu'nda 12. yüzyılda başlayan karışıklıklar neticesinde Türkler ile Arnavutlar karşılaşır. Umur Bey'in askerlerinden iki bin kişi Epir Despotluğu'nu Bizans İmparatorluğu'na ilhak etmek üzere III. Andronikos'un yardımına giderler. Bunlar, Arnavutları imha edip birçok esir ve ganimetle geri dönmüşlerdir.⁴³ Umur Bey'in öncülüğünde Anadolu'dan Arnavutluk'a yapılan Bizans Devleti'ne yardım amaçlı akınlar Osmanlı Beyliği ile sürecektir. Özellikle Orhan Gazi'nin Bizans Prensesi Teodora ile evliliği de ilişkileri pekiştirmiştir.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk ile ilk temasları Halil Hayreddin Paşa ve beraberinde akıncı beyi Evrenuz Bey ile beraber çıktığı Makedonya harekâtı ile başlar. Kuzey Arnavutluk prensi Balşa ile Orta Arnavutluk Dukası Şarl Topia arasında meydana gelen savaşta Draç Dukası Hayreddin Paşa'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Hayreddin Paşa Draç prensine yardım ederek Savra (Devol)'da onun galip gelmesini sağlamış ve bu savaşta (1385) Prens Balşa ölmüştür.⁴⁵ Savra muharebesi Osmanlı Devleti ile Arnavutluk arasındaki ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilir.⁴⁶

Osmanlıların ikinci Arnavutluk harekâtı Şarl Topia ve II. Balşa arasındaki mücadele zamanında gerçekleşmiştir. Şarl Topia'nın Osmanlılardan yardım istemesi neticesinde Hayreddin Paşa beraberinde ki kuvvetlerle II. Balşa'nın üzerine yürümek amacıyla Elbasan (Bassania) dağlarını aşip güneye döndü ve Devol (Voyussa) nehrinin sol sahilinde Balşa ile karşılaştı. Zorlu mücadele Osmanlı kuvvetlerinin kesin galibiyetiyle sonuçlandı ve Balşa öldü. Bu sayede Draç prensi memleketine tekrar sahip oldu. Bu sefer Osmanlılar için Karlı-ili hareketi olarak kayıtlara geçti. Bu galibiyetten sonra Osmanlılar, Narda körfezine kadar sokuldular ve hatta geçici bir süreliğine dahi olsa Selanik alınmıştır. Kroya ile İşkodra'da alınmış fakat Osmanlı hükümdarının Avrupa'da kendi devleti aleyhine bir durum olmaması düşüncesi dolayısıyla bu iki şehri yine Venediklilere terk edilir.⁴⁷

⁴¹ İlkay Erken, İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014, ss. 5-6.

⁴² Halil İnalçık, a.g.m., s. 22.

⁴³ İlkay Erken, a.g.t., s. 6.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C. I*, TTK., Yay., Ankara 2011, ss.155-156.

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 176-177.

⁴⁶ İlkay Erken, a.g.t., s. 6.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss.204-205.

1385 tarihli Voisse (Voyussa) savaşıdan sonra, Osmanlı vassalları konumuna gelen Arnavut feodal beyleri, kısa bir süre sonra, bu konumlarına tek taraflı olarak son vererek, Osmanlı Devletine karşı diğer Balkan devletleriyle birlikte ortak bir Balkan ittifakı kurmuşlardır. Hatta 1389 tarihli Kosova Savaşı'nda Osmanlı Devletine karşı Balkan Devletleri safında yer almışlardır.⁴⁸

Türklerin Balkanlarda ki ilerleyişinden endişelenen Bosna Kralı Travertko ile Sırp Despotu Lazar, Arnavut ve Hırvat beylerini dâhil ettikleri birlikleriyle savunmasız bir anında Osmanlı'ya saldırmanın yollarını ararlar. Müttefik kuvvetler bu amaç doğrultusunda Karamanoğlu ile de anlaşır. I. Murad Osmanlı Devletine karşı düzenlenen bu tertip karşısında Lala Şahin Paşa komutasında ki yirmi bin kişilik bir kuvveti Bosna topraklarına gönderir. Arnavut beylerinden Jorj Kastriota'nın ön ayak olduğu kuvvetler 1387'de Ploşnik mevkiinde Lala Şahin Paşa komutasında ki birlikleri mağlup eder. Bu galibiyeti fırsat bilen Arnavut beyleri Osmanlı'ya haraç ve asker vermek gibi vassallık görevlerini yerine getirmezler. 1389 Kosova ve 1396 Niğbolu galibiyetleriyle Balkanlarda ki hâkimiyetini arttıran Osmanlı bölgede kalıcı otorite sağlamak amacıyla Tımar sistemini uygulamaya başlar. 1402 Ankara savaşındaki mağlubiyet sonrası Osmanlı merkezi otoritesi bozulunca Arnavut beylerinin çoğu Venedik Devleti himayesine girer.⁴⁹

Bu dönemde Osmanlı karşısında Moğollar tehlike teşkil etmeye başlarlar. 1402 Ankara savaşında Sultan I. Bayezid esir düşer ve çok geçmeden ölür. Daha sonra çocukları arasında "Fetret Devri" denilen anlaşmazlık dönemi yaşanır. Bu süre zarfında tekrar eskiye dönülerek İşkodra ve çevresinin Venedikliler ile savaşı başlar.⁵⁰

Osmanlıların fetret devrinden sonra 1415'te Arnavutluk'un önemli şehirlerinden Akçahisar yeniden işgal edilmiş, 1416'da Jan Kastriota'nın mağlubiyetini takip eden yılda Avlonya fethedilerek Türk hâkimiyeti Adriyatik kıyılarına yerleşmiştir. Osmanlı padişahı II. Murad zamanında Türk seferi kuvvetleri yine Arnavutluk'ta gözükmeye başlamıştır. II. Murad devrinde ilk Arnavutluk harekâtı 1423 senesinde yaşanmıştır. Bu seferi idare eden Evrenuzoğlu İsa Bey başarılı bir harekâtın sonunda Arnavutluk'un birçok şehrini hükmü altına almıştır. Bununla beraber Arnavutluk'un önemli ailelerinden Araniti ve Kastriota'lar Osmanlı hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Bu ailelerden Araniti çeşitli ayaklanmalar çıkarmış ve çıkmasına ön ayak olmuştur. Çeşitli bölgelerde Osmanlı birlikleri mağlup edilmiştir. 1434 tarihinde Üsküp Bey'i İsa Bey kumandasında gönderilen kuvvetlerde aynı

⁴⁸ Nuray Bozbora, a.g.e., s. 54.

⁴⁹ İlkay Erken, a.g.t., s. 7.

⁵⁰ Ali Bardhi, a.g.t., s. 20.

akıbeta uğramıştır. 1435-1436 tarihleri arasında Turhan Bey kumandasında bölgeye sevk edilen kuvvetler Türkleri katliamdan kurtarmıştır. Turhan Bey'in harekâtı neticesinde bölgede sükûnet sağlanmış ve bu sükûnet beş sene kadar sürmüştür bununla beraber İslamiyet buralarda çoğalmaya başlamıştır. Fakat 1443'te Osmanlıların Niş'te uğradıkları mağlubiyetten faydalanan İskender Bey (Jorj Kastrioti) kaçarak memleketine gelince, Arnavutluk isyanları alıp yürümüştür ve İskender Bey'in tahrik ettiği Arnavutlar Türkleri uzun süre uğraştırmıştır.⁵¹

İskender Bey, 1444 Mart'ında çalışmaya başlayan Lehza Toplantısı George Arianite, Andreas Thopias, Nicholas Dukagjin, Theodore Konona-Muzaka gibi Orta Arnavutluk yerel beylerinin yanı sıra, özgür dağlı kabile temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleşir. Kendilerine ait olan toprakları Osmanlılara karşı savunmak arzusunda olan bu kişiler, Osmanlı Devletine karşı muhalif bir cephe oluşturmaya çalışırlar. Kurulacak federal birliğin başına da İskender Bey'in geçmesi kararlaştırılır. İskender Bey güçlü bir ordu kurmak üzere harekete geçer. Yirmi bin kişiden müteşekkil bir ordu kurulur. Ordu düzenli ve gönüllü birliklerden oluşmaktadır. İskender Bey 1444'te Türk ordularına karşı ilk askeri harekâtını başlatır. Bu tarihten 1450 yılına kadar geçen sürede İskender, Türklerle karşı büyük bir başarı kazanırken, bu harekât içinde yer alan tüm "Arnavut Birliği" üyesi yerel beyler de harekete desteklerini vermiştir. Ancak, 1450'lere doğru, İskender'e verilen bu yerel destekte büyük ölçüde azalmalar olmuş, Birlik'ten kopmalar başlamıştır.⁵²

Sırp beyleriyle de ittifak etmiş olan İskender Bey, Venediklilerin Lombardiya'da Milan dukasıyla savaşlarını fırsat bilerek taarruza geçmiş ayrıca İskender'i, Venedik aleyhine olarak Napoli ve Aragon kralı Beşinci Alfons da teşvik etmiştir. Sıkışık durumda olan Venedik'liler, Türkleri İskender Bey üzerine yürümeye tahrik ettiler ve taarruza geçen Türk akıncı güçlerinin yaklaşması üzerine Dagnu'yu kuşatma altına alan İskender dört bin kişilik kuvveti orda bırakıp çekilmek durumunda kalmıştır. İskender'in güçlenmesinden rahatsız olan Venedik, birlikte yaptığı anlaşmayı 1447'de sonlandırır. Birlikten ilk olarak 1447 yılında Peter Span ve George Duzhma, 1450'de Arianiteler ve Dukagjinler ayrılır. Lehza birliği dağılınca İskender Bey Osmanlı'ya karşı varlığını koruyabilmek için müttefik aramaya başlar. İskender Bey'in faaliyetini önlemek isteyen II. Murad ilk önce bölgeye akıncı kuvvetler yollar, ardından bizzat Arnavutluk seferine çıkarak Kroya Kalesini kuşatma altına alır. II. Murad Macar Hünyadi nin harekâtı üzerine Arnavutluk' fethini

⁵¹ Mustafa Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi C. I, TTK., Yay., Ankara 2010, ss.302-303.

⁵² Nuray Bozbora, a.g.e., ss. 93-94.

Mustafa Paşa'ya bırakarak Sofya'ya gider. Fırsattan istifade eden İskender Bey Mustafa Paşayı öldürür.⁵³

Osmanlı kuvvetleri II. Kosova Savaşı sonrası Arnavutluk'a tekrar yönelir ve Berat şehri alınır (1449). II. Murad 1450 yılında üçüncü Arnavutluk seferine yanında onsekiz yaşında ki oğlu Şehzade Mehmed ile birlikte çıkar. Bu dönemde Arnavut beylerinde destek alamayan İskender Bey din adamlarının aracılığıyla bölge halkının desteğini sağlamaya yönelik hareket eder ve bu hareketiyle de yetinmeyip Osmanlı Devletine karşı İtalya yarımadasında ki bazı devletlerden yardım ister. Papa'nın da girişimleriyle 26 Mart 1451'de Napoli ile bir anlaşma imzalanır. Anlaşma gereğince, İskender'e senelik on beş bin duka altın tahsis edilip Kroya'ya Napoli askerlerinden oluşan muhafız birlikleri sevk edilir. Bu anlaşma sonucunda, Türk hâkimiyetini reddederek yalnız kalmak isteyen İskender Napoli kralının hâkimiyeti altına girmiştir.⁵⁴

Napoli Kralı V. Alphonso, kendisine askeri ve siyasal destek sözü verirken, bu güçlü krallığın desteğini oldukça önemli bulan İskender, içine düştüğü mali sıkıntı ve bu büyük gücü Türklere karşı verdikleri savaşın içine sokabilmek umuduyla Napoli Kralı'nın ordularının yardımıyla kurtarılacak tüm Arnavutluk topraklarını Napoli Kralı'nın vassallığı olarak ilan etmiştir. Fakat Napoli Kralı çok az sayıda asker yollamış ve bunların doğrudan Osmanlı ile mücadele etmesine de izin vermemiştir. Neticede İskender istediği desteği bulamamıştır.⁵⁵

İstanbul'un fethi sonrası Arnavutluk'ta varlığını sürdüremeyeceği endişesine kapılan İskender, Napoli, Ragusa, Venedik ve Roma nezdinde harekete geçerek Osmanlıya karşı yeni bir Haçlı ittifakı oluşturmaya kalkışır. Haçlı ittifakı fikri başarıyla sonuçlanmadıysa da Venedik gibi denizci ve deniz gücü yüksek bir devletin desteğini kazandı. 1451-1460 yılları arasında Osmanlıya karşı çeşitli başarılar elde etti.⁵⁶ Bu gelişmeleri takiben Fatih Sultan Mehmed ile İskender Bey arasında üç yıllık ateşkes imzalanır.⁵⁷

1462'de Arnavutluk'a geri dönen İskender Bey onun Haçlı ordusuna katılmasını önlemek için buraya giren Osmanlı ordusu ile karşılaşır. II. Mehmed'in on yıllık barış teklifini kabul eder. 1463'te Venedik'in Osmanlı Devletine savaş açması ile barış bozulur. Ancak ilan edilen Haçlı seferi başlamadan bitince İskender Bey, Osmanlıya karşı yalnız

⁵³ Nuray Bozbora, a.g.e., ss. 95-96; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e.,C. I, ss. 445-446.

⁵⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, ss. 64-65.

⁵⁵ Nuray Bozbora, a.g.e., s. 97.

⁵⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., ss. 66; İlkay Erken, a.g.t. s. 10.

⁵⁷ İlkay Erken, a.g.t., ss. 98-99.

kalır.⁵⁸ Fatih, İskender'in üst üste anlaşmaları bozması ve dağlık bölgelerde Türkleri uğraştırmasına kızar. Balaban Paşa komutasındaki kuvvetlerin mağlubiyetinin intikamını almak için Fatih 1465 ilkbaharında elli bin kişilik bir kuvvet ile Arnavutluk'a girer.⁵⁹ Fakat İskender bu seferde sultanın karşısına çıkmadı.⁶⁰ Arnavutlar sarp dağlara, dar boğazlara sığındılar. Padişah Arnavutluk'un alınmasını için İskender'in merkezi Kroya (Akçahisar)'nın alınmasının gerekliliğini görmüştü. Bunun için şehrin önüne gelindi fakat çok sarp bir yerde olan şehrin uzun süre dayanacağını tahmin eden Sultan Balaban Paşa'yı kuşatmayı devam ettirmesi için görevlendirip İskender'in merkezi önünde fazla durmamıştır. Daha sonra Arnavutluk'ta kontrolü sağlamak amacıyla merkezi Arnavutluk'ta olan Jund ovasında İlbasan kalesini inşa ettirdi. Fatih Arnavutluk'tan ayrılınca İskender tekrar meydana çıktı. Venedik, Macar ve Raguzalılarından yardım istedi. 1466'da Papa'dan bir miktar borç para alarak 1467 Nisan'ında Arnavutluk'a dönerek Türklere karşı yeniden bir Arnavut teşkilatlanması sağladı. Başarılı da oldu. Arnavut ve Venedik birleşik kuvvetinin o sırada Kroya'yı kuşatma altında tutan Balaban Paşa ve maiyetine yaptığı ani baskında hepsi kılıçtan geçirildi. Öte yandan İlbasan kalesi de kuşatma altına alındı. Arnavutluk'un durumunu yakından takip eden Fatih, Balaban Paşa'nın ölümü İskender'in İlbasan'ı kuşatması üzerine İkinci defa Arnavutluk üzerine sefere çıktı. İkinci Arnavutluk seferi çok çetin mücadelelere sahne oldu. Özellikle Buzurşek boğazında meydana gelen savaş sabahtan akşama kadar sürdü. İki tarafta ağır kayıplar verir. Sadece Sultan'ın huzurunda öldürülenlerin sayısı on bin kişidir. Şiddetli çarpışmalar yaşansa da Kroya kuşatılmış fakat alınamamıştır.⁶¹

Fatih'e karşı siyasi varlığını korumak isteyen İskender, 1468'de Lehza birliğini tekrar kurmak üzere Arnavut beylerine çağrıda bulunmayı planlamıştır. Birliği canlandırma hazırlıkları içindeyken, Osmanlı ordularının kuzeyden gelen saldırısı ile karşılaştığı sırada, İskender aniden hastalanarak 1468 yılı başlarında ölmüştür.⁶²

İskender ölünce öteden beri Arnavutluk'ta hâkimiyet tesis etmeye çalışan Venedik ve Napoli krallıkları harekete geçerler. Venedik'liler İskender'in mirasını oğlu Jan'a teslim etmek eğer olmazsa Arnavutluk'u kendileri himaye etmek isterler. Öte yandan İskender'in eşi ve diğer Arnavut beyleri Napoli krallığını tercih ederler. Venedik ve Napoli krallıkları anlaşamaları da Osmanlıya karşı tedbiri elden bırakmak istemezler. Bu arada Fatih

⁵⁸ İlkay Erken, a.g.t., s. 11.

⁵⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.69.

⁶⁰ İlkay Erken, a.g.t., s. 11.

⁶¹ Mustafa Cezar, a.g.e., s.489.

⁶² Nuray Bozbora, a.g.e., s.100.

üçüncü Arnavutluk seferine hazırlanır. Ama Karamanoğulları, Macar, Venedik ve Akkoyunlulara karşı olan mücadele fethi geciktirir.⁶³

Sultan 1474 yılında Venedik'lilere karşı Süleyman Paşa komutasında Kuzey Arnavutluk üzerine bir ordu göndermiştir. İşkodra Kalesi Venedik'lilerin hâkimiyetindeydi. Venedikli Antuan Loredano, teslim önerisini geri çevirince genel bir hücum yapılmış Osmanlı kuvvetleri bazı bölgelere sızmışlarsa da geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Uzun yıllardır egemenlik kuramayan Akçahisar ve İşkodra gibi kaleleri ele geçiremeyen Sultan II. Mehmed Edirne'de Harp meclisini toplamış ve yapılan istişare sonrası saldırının yapılması uygun görülmüştür. Bunu gerçekleştirmesi için Gedik Ahmet Paşa görevlendirilmiştir.⁶⁴

Daha önce İşkodra birçok kez kuşatılmasına rağmen ele geçirilememiştir. Hadım Süleyman Paşa İşkodra'yı bir aydan fazla bir süre kuşatmış fakat alamamıştır. Sultan'ın dikkati tekrar Arnavutluk meselesine yoğunlaşmıştır. Özellikle Boğdan meselesi çözülünce Sultan bir an evvel Arnavutluk meselesinin de çözüme kavuşturulması amacıyla; Mihaloğlu Ali Bey'i Macaristan'a, Bosna Sancak Bey'i İskender Paşa'yı Venedik'lilerin elinde bulunan İnebahtı'ya gönderirken Vezirizam Gedik Ahmet Paşa'yı İşkodra zaptına görevlendirir fakat Gedik Ahmet Paşa bu vazifeyi kabul etmez. Eski Osmanlı kaynakları Paşa'nın bu vazifeyi kabul etmeyişinin sebebi olarak; İşkodra'nın çok sarp bir yerde oluşunu ve kuvvetli bir savunma mekanizmasına sahip olduğunu bahane ettiğini ileri sürerler.⁶⁵

Ocak 1478'de Venedik yetkilisi Tomas Malipiyeri'nin İstanbul'a gelişi ile iki devlet arasında sulh görüşmeleri başlar. Yapılan müzakereler sonucunda Kroya (Akçahisar) Osmanlılara terkedilir. Fakat Sultan II. Mehmed asıl barışın İşkodra'nın teslimiyle mümkün olacağını beyan ediyordu. İşkodra 1478 Mayıs'ının ortalarından itibaren Mihaloğlu Ali Bey'in kuvvetleri tarafından sarılmıştı. Daha sonra yardım amacıyla Bosna Bey'i Mihaloğlu İskender Bey ile Sırbistan Sancak Bey'i Malkoçoğlu Bali Bey kuvvetleri gelmişlerdi. Daha sonra kuşatmaya Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa gönderildiği için Ali, İskender ve Bali Bey'ler buradan ayrılarak Venedik dolaylarına akın yapmak için görevlendirilmişlerdir.⁶⁶

⁶³ İlkay Erken, a.g.t., s. 12.

⁶⁴ Ali Bardhi, a.g.t., s. 21.

⁶⁵ Gedik Ahmet Paşa'nın İşkodra'nın zaptını kabul etmemesine sinirlenen Sultan II. Mehmed derhal onu veziriazamlıktan alır ve azlederek Rumeli Hisarı'na hapsedtirir. Yerine Karamani Mehmed Paşa Sadarete getirilir. Mustafa Cezar, a.g.e., s. 490.

⁶⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e., s.123.

Fatih üçüncü Arnavutluk seferine karar verdiği zaman Venedik'lilerle uzun yıllardan beri devam etmekte olan savaş da sona ermek üzereydi. Bu seferde ki esas hedef Kroya (Akçahisar) ve İşkodra idi. Bu sefer münasebetiyle dağlık ve yolsuz Arnavutluk yollarında çokça zahmet çekildi. 1478 senesinde icra edilen bu seferde önce Kroya üzerine yürüdü. Ulaşılması zor bir yerde bulunduğu için şehri zapt etmek zordu. Daha önce bunun tecrübeleri edilmişti. Fakat uzun süreli kuşatmalardan dolayı şehrin yıpranması Türk kuvvetlerinin çetin mücadeleleri karşısında şehir daha fazla dayanamayıp 1478 Haziran'ında kale teslim edildi. Bu sayede, 1443'ten beri Arnavutların elinde bulunan Kroya 35 sene sonra tekrar Türklere geçmiş oluyordu. Kroya alınca ordu İşkodra'ya doğru yollandı. 22 Haziran 1478 tarihinde Osmanlı kuvvetleri şehri kuşatmaya başladı. 2 Temmuz tarihinde bizzat Sultan'ın da katılımıyla çarpışmalar devam etti. Çok şiddetli çatışmalara sahne olan kuşatmada Türk topçusu sürekli İşkodra Kalesi'ni dövdü. Kale duvarlarında gedikler açılrsa da şehre girmek mümkün olmadı. Temmuz'un yirmisinden sonra yapılan 3 hücumda da müdafiler Türk tarafını geri püskürtmeyi başardı. Çok kanlı çarpışmalar olmasına rağmen Sultan II. Mehmed İşkodra'nın alınmasında direktmekteydi. 27 Temmuz'daki hücumunda ağır kayıplarla neticelenmesi ile Sultan, şehrin alınması için gerekli tedbirleri görüşmek üzere harp meclisini topladı.⁶⁷ Üç gün sonra Osmanlı Harp Meclisi'nde durum incelendikten sonra saldırının durdurulmasına karar verildi ve yeni bir taktik uygulamasına gidildi. Bu saldırıların boşa geçmesiyle Fatih, İşkodra'nın savunulmasına yardım eden 3 kalenin kuşatılmasına karar verdi. Bu kaleler İşkodra'nın bekçileri durumundaydı. Leş Kalesi Buyana suyunun Drin ırmağına aktığı yerde kurulmuş ve alınması zordu. Dirgos ise büyük bir dağın üzerinde yapılmış ve alınması güç bir kaleydi. Gölbaşı ise orada bulunan gölün başına kurulmuş ve geçilmesi zordu.⁶⁸ Bu 3 kale adeta sacayağı gibi düşmüş ve İşkodra kalesi bunların arasında kalmıştır. Buralarda Venedik'lilerin ciddi tasarrufları söz konusudur. Sultan Fatih sarp geçitleri aştıktan sonra Drin ırmağı kenarına geldi. Drin'de meydana gelen taşkın sebebiyle biraz vakit kaybedildi. Ciddi şekilde kale muhasarası devam etti ve ciddi tedbirler alındı. Sultan ilk olarak, Rumeli Bey'i Davud Paşa'yı Gölbaşı Kalesi'ne ve Anadolu Bey'i Süleyman Bey'i Dirgos Kalesi üzerine yolladı. Gölbaşı kolaylıkla feht olundu. Akabinde Dergos Kalesi'de alındı. Sultan her iki Komutanı'da Leş kalesi üzerine gönderdi. Kaledeki bazı kişiler kendi evlerini de yakarak iki kadırgayla kaçmaya çalıştılar. Fakat iki kadırgada Türklerin eline geçti.

⁶⁷ Mustafa Cezar, a.g.e., s. 493.

⁶⁸ Ali Bardhi, a.g.t., s. 22.

Deniz’de de devam eden mücadele de Leş Kalesi Türk tarafının kesin hâkimiyetiyle ele geçirildi. Dirgos ve Gölbaşı Kalelerine dokunulmadı ancak Leş Kalesi yakılarak tahrip edildi.⁶⁹ Sultan Mehmed, 8 Eylül’de İstanbul’a geri döndü, ancak burada bulunan ordu kuşatmayı sürdürdü ve her iki beylerbeyi Anadolu ve Avrupa’daki kış karargâhlarına çekildikten sonra Evrenoszade Ali Bey birkaç bin Türk ile birlikte bu güçlü kalenin önünde kalmaya devam etti. İşkodra, Akçahisar’ı örnek alarak bütün kış boyunca kahramanca direndi.⁷⁰ Padişah’ın İstanbul’a ulaşmasından altı ay sonra şehir bazı şartlarla teslim oldu. Bu şartlara göre; müdafilerin can ve mallarına zarar gelmeyecek. İsteyenler şehirde kalacak, isteyenlerde İşkodra’yı terkedileceklerdi. 6 ay sonra bazı şartlarla İşkodra halkından bazıları şehri terk ettiklerinden mallarıyla birlikte Venediklilerin gönderdikleri 5 gemiyle buradan ayrıldılar (1479). İşkodra’nın fethinden sonra Arnavutluk toprakları bir Osmanlı vilayeti haline geldi. İşkodra’nın fethiyle 16 seneden beri devam eden Osmanlı-Venedik savaşı sona eriyordu.⁷¹

25 Haziran 1479’da İstanbul’da imzalanan bir barış anlaşması bu uzun süreli savaşı sona erdiriyordu. Venedik, Arnavutluk’ta sahip olduğu son büyük liman olan İşkodra’yı bıraktı, Osmanlıların Arnavutluk’ta ve Ege Adalarındaki egemenliğini kabul etti. Fatih Sultan Mehmed artık Cenevizlilerin olan Sakız ve Venedik’in elinde olan Sporades adaları dışında bütün kuzey Ege’de egemenliği ele geçirmiş oluyordu.⁷² Öte yandan Fatih’in Arnavutluk fethinin üzerinde ısrarla durması ve fetih işi tamamlandıktan 2 sene sonra Otronto’nun ele geçirilmesi; İtalya’nın istilası için Arnavutluk topraklarının stratejik öneminin büyük padişah tarafından ne kadar iyi kavrandığının en açık delilidir.⁷³

Osmanlı Devleti’nin Arnavutluk bölgesinde idari yapılanmaya 1431 yılında başlamıştır. Bu tarihte tımar sisteminin uygulandığı yerlerde dokuz vilayetten oluşan Arnavut-İli sancağı kurulur. Bunun dışında kalan Arnavut toprakları 1486’da İşkodra Sancağı adı altında idari birimlere dönüştürülür. Arnavutluk Sancağı Kanuni Sultan Süleyman devrinde sekiz idari sancağa ayrılır. Bu sancaklara 17. yüzyılda Dukagin, Delvine, Üsküp, Akçahisar, Priştine ve Vulçitrin sancakları dâhil olmuştur. 18. yüzyılda merkezi hükümetin zayıflaması ile yerli idarecilerin ön plana çıkarak merkez ile irtibatı zayıf, göreceli olarak özerk idareler kurdukları görülür. İşkodra civarında Buşatlı Mehmed Bey çeşitli entrikalar ile güçlenir. Bu şekilde Kuzey Arnavutluk’un hâkimi olan Buşatlı

⁶⁹ Tursun Bey, *Fatih’in Tarihi*, “*Tarih-i Ebul Feth*”, Tercüman Yay., ss. 155-156.

⁷⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II (1451-1538)*, Yeditepe Yay., İstanbul 2017, s. 184.

⁷¹ Mustafa Cezar, a.g.e., s. 493.

⁷² Tursun Bey, a.g.e., ss. 155-156.

⁷³ Mustafa Cezar, a.g.e., s. 493.

Ailesi, Venedik ve Macaristan ile dahi siyasi ilişkiler kurmaya başlar. Mehmed Paşa, İşkodra kuvvetleri ile birlikte Rus savaşına katılmakta tereddüt edince idam edilir. Yerine oğlu Mahmud Paşa atanır. Mahmud Paşa Rusya ile kurduğu münasebetin ardından isyan eder.⁷⁴ Fakat gerek yerel halktan gelen büyük tepki, gerekse Rusya, Avusturya ve daha sonra da Napoli'nin Mahmud Buşatlı'ya verdikleri sözlerden cayarak Arnavutluk'u Napoli'ye bırakmak konusunda aralarında anlaşmaya varmış olmaları, Mahmud Buşatlı'nın Osmanlı Devleti ile tekrar iyi ilişkiler kurmasına yol açmıştır.⁷⁵ İsyan Gazi Ethem Paşa'nın vasıtasıyla 1779'da üç yılın sonunda bastırabilmiştir. Yapılan antlaşma gereği Mahmud Paşa valiliğe devam eder. 1788'de Mahmud Paşa'nın ölümü üzerine İşkodra tekrar Osmanlı idaresine alınmıştır.⁷⁶

1788-1791 yılları arasındaki valiliği sırasında Tepedelenli Ali Paşa, Toskeriya adı verilen Güney Arnavutluk bölgesinde bir dizi askeri harekâtlar düzenleyerek, kısa sürede İyonya kıyı şeridine kadar olan geniş bir bölgeyi kendi kontrolü altına almıştır. Kısa sürede göstermiş olduğu bu başarıda, Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avusturya ile savaş halinde bulunmasının yarattığı koşullar ya da otorite boşluğu rol oynamıştır. Nitekim 1792 yılında savaşın sona ermesi ile Sultan III. Selim, imparatorluğun iç düzenini sağlamak üzere harekete geçince, Tepedelenli Ali Paşa eylemlerine bir süre ara vermiştir. Yine bu dönemde sultana bağlılığının bir göstergesi olarak, 1793'te İşkodra Paşalığına karşı başlatılan askeri harekâtın içinde yer alarak Sultan'ın sempatisini kazanma yoluna gitmiştir.⁷⁷

Ali Paşa, Osmanlı Devleti adına İşkodra'daki Bushati tehditlerini de başarıyla ortadan kaldırmış. Epirus boyunca dağınık yerel isyanları bastırmış. Bu yerel rahatsızlıkları ortaya çıkaran neden ise, Adriyatik'teki Napolyon'un Venedik harcamalarındaki gösterdiği yükselişin verdiği sebebiyet yüzünden olmuştur.⁷⁸

Buşatlı Mustafa Paşa Mayıs 1812'de Rumeli bölgesinde devlet düzenini tesis etti ve iyi çalışmalar yaptı. Yönetime karşı gelen Tepedelenli Ali isyanını bastırmakla görevlendirildi. Bu görevlerde başarıları görüldüğünden kendisine İşkodra sancağına ek olarak Ohri ve İlbasan mutasarrıflıkları verildi. Mustafa Paşa 1820'de bölgeyi Tepedelenli Ali Paşa'nın adamlarından temizledi. Ancak Rumeli'nde oluşturulmaya çalışılan Nizamiye

⁷⁴ İlkay Erken, a.g.t., s. 14.

⁷⁵ Nuray Bozbora, a.g.e., s. 120.

⁷⁶ İlkay Erken, a.g.t., s. 14.

⁷⁷ Nuray Bozbora, a.g.e., s. 128.

⁷⁸ İsa Blumi, *Reinstating The Ottomans Alternative Balkan Modernites 1800-1912*, Palgrave Macmillan, New York 2011, ss. 48-49.

askeri fikrine karşı çıkınca Sadrazam Mehmed Paşa ile itilafa düştü. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşındaki muzafferiyetleri sebebiyle Sultan II. Mahmud'un iltifatını kazandı. Savaştan sonra mülki idarede yapılan düzenlemelerden tedirgin olarak Bosnalılar, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Sırp Prensi Miloş Obrenoviç ve Karadağ Prensi II. Petar Petroviç Nyegoş ile yakın ilişkiler içine girdi. Kontrolünde bulunan sancakların alınmasına tepki göstermiş ve amcası Vezir Kara Mahmud Paşa gibi İşkodra'da geniş bir tabana ve güçlü bir halk desteğine sahip olarak Niş, Üsküp ve Sofya şehirlerini ele geçirmesi ile asi ilan edildi. Mehmed Reşit Paşa nizamiye askerleriyle Mustafa Paşa'nın üzerine yürüyerek Babuna'da (Pirlepe yakınlarında) onu mağlup etti. İşkodra Kalesi'ne kapandıysa da kale kuşatma altına alınınca çaresiz kalıp aman diledi ve İstanbul'a gönderildi. Çok geçmeden kendisine tekrar görev verildi ve çeşitli yerlerde valilik görevini yürüttü. 1831 isyanından sonra devlet hazinesine devredilen malları 1865'te çocuklarına iade edilmiştir. Çocukları da Osmanlı Devleti'nde üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunmuşlardır. Mustafa Paşa ile birlikte Buşatlıların İşkodra'da aile olarak devam eden mutasarrıflık dönemleri sona ermiştir.⁷⁹

Vilayetin kuzey kesimini oluşturan İşkodra Sancağı'nda güneydeki Draç Sancağı'ndan farklı olarak hala kabile kaideleri muhafaza edilmekteydi.⁸⁰ Dağlık kesimlerde yerleşik topluluklar ile bunların şehir ve kasabalarda yaşayan mensupları arasındaki bağıllık hiçbir zaman kopmamış, gelenek ve göreneklerin şekil kazandırdığı birleşik yaşama alışkın kabile düzenine sahip olan topluluk, İşkodra ve çevresinde canlılığını muhafaza etmişti. Dağlarda yerleşik vaziyette bulunanlarına "malisör", yaşadıkları bölge ve mevkilere "malisyâ" adı verilen bu topluluklar, başlarındaki idareciler tarafından oluşturulan heyetler aracılığıyla çok eski "Dukağın Kanunları" ile yönetilmekteydiler.⁸¹

Devlet, bu topluluklara İşkodra şehrinin hatırı sayılır Müslümanları arasından seçtiği, "bölükbaşılar" tayin ederek yönetime ve idareye ortak olmaya çalışmıştır. Nahiye müdürüne kıyasla aynı vazifede olan bir yönetsel yetkiyle "bölükbaşılar", yeni vücuda gelen vilayet teşkilatı içinde, kabilelerin hukuki davalarına bakan Cibal Komisyonu'nun da asil üyeleri arasındadır.⁸² Böylelikle Osmanlı kaynaklarında Cibal Usulü tabiriyle ifade

⁷⁹ Mustafa L. Bilge, "Buşatlı Mustafa Paşa (1797-1860)", TDVİA, C. VI, İstanbul 1992, ss. 344-345.

⁸⁰ Mustafa Gençoğlu, "İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Manisa 2015, C.13, Sayı, s.269.

⁸¹ İ. V. S, H.1310, (1892), 2. Defa, s. 66.

⁸² T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, Ankara 2008, s.203.

edilen kabile idare düzeni, modern yönetim sistemine adeta monte edilmeye çalışılmıştır. Nitekim bu kabilelere, modern merkeziyetçi bir devlet otoritesini benimsetmek asla kolay değildi. Bu yarar sağlayan usulle, kabilelerin geleneksel yapısı kabul edilmemekle birlikte onların Osmanlı yönetimine karşı olası tepkilerinin de önüne geçilmiş olunuyordu. Kısacası Osmanlı İdarecileri yenilikleri yaparken, bölgede idareyi zora sokacak dayatmalardan kaçınmak, yönetebilmek ilkelerini esas alarak faydalı ve tedbirli olmalıydı.⁸³

Ahalisinin 2/3'ü dağ kesimlerinde yaşayan Malisörler ve 1/3'ü şehir ve kasabalarla ova kesimlerinde bulunan köylerde yaşayan İşkodra Vilayeti halkının yaklaşık 35.000 haneye sahip olduğu, şehir merkezinde ki 2.600 haneden yarısının Müslüman, diğer yarısının Katolik ve 130 hanesinin ise Ortodoks olduğu; vilayetteki Malisörlerin 1/5'i Müslüman, geri kalanın Katolik olduğu, Müslümanların daha çok tarımla meşgul olmalarına karşın ticaret ve sanatla uğraşan Ortodoks ve Katoliklerin ekonomik durumunun daha iyi olduğu görülmektedir.⁸⁴

1.4. İşkodra Vilayeti'nin İdari Yapısı (1839-1909)

3 Kasım 1839 günü, devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden ruhani reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan "Hatt-ı Hümayun", imparatorluğun devlet ve toplum hayatında bir dönüm noktasını teşkil ediyor, yeni bir devri açıyordu. Bundan sonra aydın bürokrat zümre, imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak, devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak için hâkimiyeti ele geçirdiler.⁸⁵

Tanzimat Dönemi'nde İşkodra bütün Kuzey Arnavutluk'u içine alan bir eyaletin merkezi olmuştur. Yerel feodal güçlerin direnişi bastırılınca 18. Yüzyılın ikinci yarısında var olan eski eyalet sistemi yenilenmiştir. Eyaletin yerini pašalıklar olarak merkeziyetçi bir politika takip edilmiştir. Bu yeni yönetim değişikliğinden sonra Arnavutlar 19. Yüzyılın ilk çeyrek kısmının başlarında 9 adet pašalığa ayrılmıştır (Manastır, Yanya, İşkodra, Prizren, İpek, Priştine, Üsküp, Vranja ve Leskovik). Fakat 1836 yılından itibaren patlayan ayaklanmalar Bab-ı Ali'yi yeni yönetim arayışlarına yöneltmiştir. Buna göre Arnavutluk toprakları üç eyalete ayrılmıştır. Manastır Eyaleti'ne Manastır, İşkodra, Prizren ve İpek

⁸³ Mustafa Gençoğlu, a.g.m., ss.269-270.

⁸⁴ T.C Başbakanlık, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, s. 199.

⁸⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedid Neşriyat, Ankara, 2008, s. 401.

paşalıkları; Sofya Eyaleti'ne Priştine, Üsküp, Vranja, Leskovik ve Niş paşalıkları; Yanya Eyaleti'ne Güney Arnavutluk ve Teselya toprakları giriyordu.⁸⁶

1846 yılında İşkodra ve Prizren paşalıklarının Manastır Eyaleti'nden ayrılarak "İşkodra Eyaleti" adıyla doğrudan İstanbul'a bağlandığı ileri sürülse de sözü geçen yıllar da ki Devlet Salnameleri incelendiği zaman bu bilgiyi destekler nitelikte bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun yanı sıra İşkodra'nın Salnamelerde adının İşkodra diye anılması bile 1850'li yıllardan sonraya rastlamaktadır. Bu yıllara kadar mevcut isim olarak "İskenderiye" kullanılmıştır.⁸⁷

İşkodra, 1846 yılından itibaren ilk kez eyalet olarak kullanıldığı 1862 yılına kadar, Manastır merkez olarak oluşturulan Rumeli Eyaleti içerisinde Ohri, Kesriye ve belirli zamanlarda Narda'nın da içinde olduğu Livalar arasında yer almıştır.⁸⁸ Bu zaman aralığında İşkodra mutasarrıf idaresinin görüldüğü bir sancak olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'ın uygulanabilmesi için getirilen yeniliklerden olan 1842 düzenlemesi doğrultusunda liva idarecilerinden mutasarrıfın yürüttüğü görevi İstanbul'dan gönderilen kaymakamlar almıştı. Burada sözü edilen Rumeli Eyaleti, devlet salnameleri incelendiğinde Manastır livası ile İşkodra livasındaki idareciler 1855 yılına kadar Mutasarrıf, diğer livalardaki idareciler ise Kaymakam adıyla karşımıza çıkmaktadır. Rumeli Eyaleti için 1855'ten itibaren az önce sözü edilen 1842 düzenleme ve yeniliklerine uygun şekilde eyalet yöneticilerinde Vali unvanı kullanılmaya başlanmıştır.⁸⁹

Bu tarihten sonra da İşkodra, müstakil bir eyalet haline gelene kadar yine Kaymakam yerine, 1842 düzenlemesi öncesinde olduğu gibi Mutasarrıf tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Buradan Tanzimat'ın henüz İşkodra'da uygulamaya konulmadığı düşüncesi meydana çıkmaktadır.⁹⁰

1864 Vilayet Nizamnamesi; vilayeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Nahiye statüsü ise nizamnamede açıkça belirtilmemiş ve iyi tarif edilmemiş, yalnızca idari bir birim olarak zikredilmiştir.⁹¹

⁸⁶ Ali Bardhi, a.g.t, s. 28.

⁸⁷ S.D.A.O., 1267 (1851), 5. Defa, s. 67; İlkay Erken, a.g.t. s. 24.

⁸⁸ S.D.A.O. , H. 1263 (1847), 1.Defa, s. 82; S.D.A.O. , H. 1264 (1848), 2. Defa, s. 111 ;S.D.A.O. , H. 1265, (1849), 3.Defa, s. 74.; S.D.A.O. , H. 1266, (1850), 4.Defa, s. 42.; S.D.A.O. , H. 1267, (1851), 5. Defa, s. 67; S.D.A.O. , H. 1268, (1852), 6. Defa, s. 69.; S.D.A.O. , H. 1270, (1854), 8. Defa, s. 78.; S.D.A.O. , H. 1271, (1855), 9. Defa, s. 67.; S.D.A.O. , H. 1272, (1856), 10. Defa, s. 64.; S.D.A.O. , H. 1273, (1857), 11. Defa, s. 63.; S.D.A.O. , H. 1274, s. 95.;S.D.A.O. , H. 1275, s. 69.;S.D.A.O. , H. 1278, s. 74.

⁸⁹ S.D.A.O. , H. 1271, (1855), s. 67.

⁹⁰ İlkay Erken, a.g.t., s. 25.

⁹¹ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK. Yay., Ankara, 2000, s.61.

İdare-i Vilayet Nizamnamesi esaslı surette ilk defa; sınırları ve teşkilatıyla yeniden düzenlenen Tuna Vilayetinde (Bugünkü Bulgaristan) uygulandı. Kısa bir süre sonra, benzer bir uygulamaya Ma'müretülaziz, Manastır, Selanik, Yanya ve Tırhala vilayetlerinde de uygulandı. Uygulama sonuçlarının başarılı oluşu, 1871 yılında "İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi'nin" çıkartılmasına ve yeni düzenin yaygın biçimde denenmesine olanak verdi. XIX. Yüzyıl boyunca da bu düzen ayakta kalmıştır. Kısa sürede Rumeli'de 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu'da 16 vilayet yetmiş 4 sancak, Afrika'daysa 1 vilayet ve 5 sancak yeni düzene göre teşkilatlandırıldı.⁹²

1867 yılında yönetimde yeni bir reformla Selanik Vilayeti kurulmuş ve Doğu Arnavutluk'un bazı yerleri içine alınmıştır. 2 sene sonra 1869 yılında İşkodra Vilayeti kurulmuş ve Kuzey Arnavutluk'un Mat, Debre, Prizren ve Yakova gibi bazı yerleri yönetimi altına girmiştir. 1873 yılında İşkodra'nın sınırları daralmıştır. Nedeni ise Prizren Vilayetinin kurulmasıydı ki Kosova ve Debre Sancağı içine alınmıştı. Özellikle Şark krizinde (1875-1878) sınırlar tekrar değişikliğe uğramıştır. Böylece İşkodra, 1877 yılında vilayet olarak değil de eyalet olmuş ve iki kat oranla küçülerek bir değişikliğe uğradı. Yine bu dönemde Arnavutluk toprakları dört vilayete ayrıldılar. Fakat Ülgün gibi bazı yerleri Osmanlı Devlet'i sınırlarının dışında kaldılar. 1888 yılında dört vilayete ayrılan Arnavutluk topraklarının sistemi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiştir.⁹³

1874'te yaşanan daralmanın ardından İşkodra, 1875 yılında gelindiğinde vilayet olmaktan çıkarılarak Manastır Vilayeti'nin bir sancağı haline gelmiştir. Fakat bu yeni statüsü fazla sürmemiş yine tek Sancaklı vilayet konumuna geri dönmüştür. 1878'de eyalet olarak isimlendirilen İşkodra vilayetine bağlı 10 kaza, 5 nahiye, 645 köyde 67.500 hane ve 122.189 erkek nüfusu mevcuttu.⁹⁴

Görüldüğü gibi İşkodra'nın vilayet olarak tesis edildiğinden itibaren mülki sınırları zaman içerisinde birkaç kez daralarak değişikliğe uğramıştır. Bunda devlet adamlarının taşrayı daha iyi kontrol edebilmek için eyalet sınırlarını daraltma isteğinin payı büyüktür. Buna rağmen örnek alınan Fransa'daki taşra sistemine göre en küçüklerinden olan İşkodra dâhil Osmanlı vilayetlerinin sınırları oldukça geniştir.⁹⁵

1876 yılında İşkodra Valisi, İşkodra'nın Manastır Vilayeti'nden ayrılarak tekrar müstakil bir vilayet haline getirilmesinden dolayı yerel meclisin müslim ve gayrimüslim

⁹² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.498.

⁹³ Ali Bardhi, a.g.t., ss.29.

⁹⁴ S.D.A.O. , H. 1292, (1875), 30. Defa, s. 246; S.D.A.O. , H. 1293, (1876), 31. Defa, s. 176; S.D.A.O., H. 1295, (1878), 33. Defa, s. 347.

⁹⁵ Mustafa Gençoğlu, a.g.m., s.265.

üyelerinin mühürlerinin de bulunduğu bir teşekkürnameyi sadrazama sunmuştur. 1876 yılı İşkodra'nın sınırları ve idari taksimatında, zamanla yaşanacak değişikliklere rağmen, vilayet dâhilinde bir değişikliğe gidilmediği tarihin başlangıcı olması bakımından önemlidir. İşkodra, bu tarihten itibaren Osmanlı Devletinden ayrıldığı 1912 yılına kadar devamlı bir şekilde vilayet statüsünü sürdürmüştür.⁹⁶

1867 öncesinde Rumeli eyaletinin bir sancağı olan İşkodra, 1867 yılında Üsküp Sancağı'yla birleştirilerek İşkodra Eyaleti oluşturulmuştur. İşkodra Eyaleti; Prizren ve Debre sancaklarından ibaretken, 1877 yılında Prizren, Kosova Eyaleti'ne dâhil edilmiş ve Debre Sancağı da Manastır Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1881 yılında mutasarrıflık olan İşkodra, 1908 yılında Draç Kazası sancak yapılarak İşkodra Sancağıyla birlikte İşkodra Eyaleti'ni oluşturmuştur.⁹⁷

İşkodra Vilayetine ait Vilayet Salnameleri incelendiğinde Vilayet İdaresi, Nüfusu ve İdare Teşkilatı hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Hicri 1299 (1882) yılına ait vilayet salnamesinde; Merkez kaza İşkodra'nın Mutasarrıfı Mehmed Bahaeddin Bey olarak görülmektedir. Merkezi vilayette kumandan Kumandan Mîrlivâ İskender Paşa'dır. İşkodra Kalesi Kaymakamı Hurşid Bey olarak karşımıza çıkmaktadır. H. 1310 (1892) yılına ait salnamede ise Vali ve Kumandan olarak Abdülkerim Paşa gözükmektedir. İşkodra şehri 12'si Müslüman olmak üzere 14 mahalleden oluşmaktadır. Yaklaşık olarak 40.000 kişilik nüfusu bulunmaktadır. Mabet ve mekatib; 26 camii, 2 medrese, 1 kütüphane, 17 Müslüman, 1 rum, 5 Katolik mektebi, 2 rum ve 1 Katolik kilisesinden ibarettir. Hazır bulunan Müslüman okullarından başka merkez ve havalisinde 110 tane mektebin yeni tesis edildiği ve açılış için hazırlandığı bilinmektedir. H. 1312 (1894) yılına ait Vilayet Salnamesinde ise; Merkez vilayet olan İşkodra'nın Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'dır. Yine bu yıla ait verilerde göze çarpan; İşkodra şehri 12'si Müslüman olmak üzere 14 mahalleden ibarettir. 41.000 nüfusa sahiptir. Dini mekân ve mektep bakımından ise; 26 camii, 2 medrese, 1 kütüphane, 17 Müslüman, 1 rum, 5 Katolik mektebi, 2 rum ve 1 Katolik kilisesinden ibarettir. Mevcut bulunan İslam okullarından başka merkez ve havalisinde 115 mektebin yeni tesis edildiği ve açılış için hazır olduğu belirtilmektedir. Takip eden H. 1315 (1897) Vilayet Salnamesine göre; vali ve kumandan Mehmed Edip Paşa'dır. Bu yıl nüfus oranında artış olmuş 67.500 çıkmıştır. Mektep ve dini mekânlarda herhangi bir değişiklik görülmemiştir. H. 1316 (1898) yılında ki son vilayet salnamesinde

⁹⁶ İlay Erken, a.g.t., s. 27.

⁹⁷ Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, TTK. Yay. Ankara 2012, ss. 242-243.

ise Şu bilgiler göze çarpmaktadır; vali ve kumandan sıfatıyla Kazım Paşa görevde bulunmaktadır. Bu yıla ait salnamede nüfusa dair bilgi verilmemiştir. Dini mekân ve mektep sayıları ise değişikliğe uęramamıŐtır.⁹⁸

Vilayetin yönetiminde idari, adli, askeri, eğitim, asayiŐ, nüfus, ticari, ulaşım, haberleŐme, orman, imar, belediye ve vakıf iŐlerini yürüten birçok daireye, alt Őube ve komisyonlara bölünmüŐ yukarıdan aŐaęıya giden hiyerarŐik bir yapı görülmektedir. Valiye olduğu kadar bağlı buldukları nezaretlere karşı da sorumluluğu bulunan bu daireler ve alt Őubelerinde 200’den fazla amir, memur ve ktip vazifede bulunmaktaydı.⁹⁹

Vilayette alaybeyinin kontrolünde vilayetin güvenliğini sağlamakla görevli zaptiye alayı ve bağlı olduğu zabtiye meclisi görevde bulunmaktaydı. Bu alay içerisinde; 1 bölüğü süvari olmak üzere 5 bölükten meydana gelen subay, astsubay, erat toplamda 312 piyade, 40 süvari bulunmaktaydı. 1897’de’asker sayıları verilmemiŐ ayrıca 1 piyade bölüğünün eksildiği grlmŐtir.¹⁰⁰ Ayrıca zabtiye teşkilatı IŐkodra’nın kazalarında da kurulmuştu. IŐkodra Vilayetinde valinin komutasını üstlendiği III. Orduya bağlı IŐkodra Fırkası bulunmaktaydı. Fırka içerisinde, 1892’de dört taburlu Nizamiye 24. alayı, 63. alayın 3. ve 4. taburları, Nizamiye 40. alayı ile Hassa 3. alayının 3. taburları ve seyyar topçu 18. alayın 2. cebel taburunun 4. ve 5. bölükleri görevde bulunmaktaydı.¹⁰¹

Vilayetin yargı teşkilatında, Şer’i Mahkemenin yanında Tanzimat’ın hukuk alanındaki reformlarıyla Őekillenen nizamiye mahkemeleri, ticaret meclisi veya mahkemesi ve alt dairelerinin tamamı yer almaktaydı. Tanzimat’la birlikte batı ceza ve ticaret kanunları ve mahkemeleri, Şer’i mahkemelerin bu alanlardaki hüküm verme yetkilerini elinden almış, yargı sistemi içerisindeki etkinliğini oldukça kısıtlamıŐtır. Dolayısıyla Vilayetin 2 sancak merkezinde, vakıflara dair hususlarla yetim mallarına, miras hukukuna ve diğer Şer’i haklara ilişkin davalara bakan 2 tane Şer’i Mahkemesi bulunmaktaydı.¹⁰²

IŐkodra vilayetini diğer vilayetlere nazaran farklı kılan bir takım hususlar vardır. Bunlardan biri yargı teşkilatı içerinde bulunan ‘‘Cibal Komisyonu’’ adını taşıyan ayrı bir organın bulunmasıdır. Komisyon, vilayetin IŐkodra Sancağı’ndaki kabilelerin kendi aralarında yaşanan hukuki meselelerde ki sıkıntılarını çözme amacıyla kurulmuştu. Her bir

⁹⁸ İ.V.S., 1299 (1882), 1. Defa, s. 40-56; İ.V.S., 1310, (1892), 2. Defa, s. 16-53; İ.V.S. , 1312, (1894), 3. Defa, s.16-58; İ.V.S. , 1315, (1897), 4. Defa, s. 48-82; İ.V.S. , 1316, (1898), 5. Defa, s. 57-79.

⁹⁹ İ.V.S., 1310, (1892), 2.Defa, s. 9-12-18; İ.V.S., 1312, (1894), 3. Defa, s. 9-15-19-33; İ.V.S. , 1315, (1897), 4. Defa, s. 14-25-39-44.

¹⁰⁰ İ.V.S., 1310, (1892), 2. Defa, s. 21-22; İ.V.S, 1312, (1894), 3. Defa, s. 22; İ.V.S. ,1315, (1898), 4. Defa, s. 53.

¹⁰¹ İ.V.S., 1310, (1892), 2.Defa, ss. 33-50.

¹⁰² Mustafa Gençoğlu, a.g.m., s. 274.

kabile, kendi içerisinde yaşanan hukuki davalarını, kadim olarak kabul edilen “Dukagin Kanunu”na göre kabile reis ve ileri gelenlerinden oluşan bir heyet sayesinde karara bağlardı. Cibal Komisyonu’da başta bulunduğu ve güvenden dolayı karar verme yetkisine sahipti.¹⁰³ Dukagin Kanunu’na göre kan gütmek bir hak olduğu için kabileler arasında kan davaları eksik olmuyordu. Osmanlı Hükümeti bu durumdan son derece rahatsızdı. Bu kötü âdetin ortadan kaldırılması için önemli girişimlerde bulunmuşsa da müspet bir sonuç alamamıştır. Öte yandan Cibal Komisyonu’nun ne zaman kurulduğuna dair herhangi bir kayıta ulaşılamamıştır. Fakat 1875’te İşkodra Manastır Eyaleti’ne bağlıyken, sancak teşkilatı içerisinde “Rüesa-yı Cibal” isminde bir komisyona rastlanmaktadır.¹⁰⁴ Cibal Komisyonu yıllarca süre gelen uğraşlar neticesinde önce üye sayısında azalmaya uğramış. Sonuçta Cibal Komisyonu, özellikle Kan davaları yüzünden kabileler arasında meydana gelen düşmanlığı bertaraf etmek için kurulmuş ve Osmanlı Hükümetince de kabul edilmiş mahalli nitelikte bir mahkemeydi. Böylelikle mevcut mahkemeler içerisinde bölgeye has bir mahkeme daha girmiş oluyordu.¹⁰⁵

1878 Berlin Kongresi sonrası İşkodra Vilayeti siyasi nedenlerden dolayı toprak kaybına uğramış ve bu bağlamda Bar, Ülgün ve Podgoriçe kazalarını kaybetmiştir. İdari teşkilatta yaşanan bu değişiklik sonrası bir daha aynı şekilde bir kayıp yaşanmamıştır. Osmanlı Hâkimiyetinden çıkana kadar vilayetin sınırları korunmuştur. Ancak vilayetin kaza sayısı ve dağılımında mülki değişiklikler sonucu değişimler meydana gelmiştir. Draç’ın sancak olması, Peklin kazasının vilayet sınırları dışındaki İlbasan sancağına bağlanması ve İşkodra sancağı sınırlarındaki Akçahisar kazasının Draç sancağına bağlanması yaşanan değişikliklere örnektir.¹⁰⁶

İşkodra Vilayeti merkez kazası dâhilinde, başkanlığını valinin yaptığı vilayet idare meclisi bulunuyordu. Bunun dışında vilayetteki memuriyet ve meclisle şunlardı: Mektubi kalemi, tahrir ve vergi dairesi, nüfus kalemi, nafia dairesi, ziraat bankası ve meclisi, orman idaresi, zabıta alayı, polis dairesi, posta ve telgraf dairesi, vilayet matbaası, istatistik komisyonu, şer’iyye mahkemesi, istinaf mahkemesi, muhacirin komisyonu, rüsumat dairesi, çay ağzı karantina dairesi, reji idaresi, tercüme odası, ticaret odası, belediye meclisi, Buyana vapur işletmesi, maarif idaresi, Karadağ hudut komiserliği. İşkodra

¹⁰³ T.C Başbakanlık, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk*, s. 203.

¹⁰⁴ S.V.M., H. 1292, (1875), 1. Defa, ss. 80-81.

¹⁰⁵ Mustafa Gençoğlu, a.g.m., s. 276.

¹⁰⁶ İlkay Erken, a.g.t., s. 39.

Vilayet merkezinde Fransa, Avusturya-Macaristan, İtalya, İngiltere, Rusya ve Yunanistan Devletlerine ait konsolosluklar bulunmaktaydı.¹⁰⁷

Tablo 1.1: İşkodra Vilayeti Yönetimi (1894).¹⁰⁸

Vâlî ve Kumandan	Osmân Nûrî Paşa (Ferîk)
Erkân-ı Vilâyet	
Müsteşâr	Sâlih Paşa (Rûmili)
Nâib	Tahmas Remzî Efendi (İzmir pâye-i mücerridesi)
Defter-dâr	İbrâhîm Edhem Beg (Ûlâ sânisî)
Mektûbî	Hasan Tevfîk Efendi (Ûlâ sânisî)
Meclis-i İdâre-i Vilâyet	
Reîs	Vâlî Paşa Hazretleri
Azâ	Nâib Efendi
Azâ	Âdem Efendi
Azâ	Defter-dâr Beg
Azâ	İbrâhîm Efendi
Azâ	Müftû Yûsuf Efendi (İzmir)
Azâ	Filib Efendi
Azâ	Mektûbî Efendi
Azâ	Zef Efendi
Memûrîn-i Vilâyet	
İstînâf hukûk ve cezâ re'îsi	Nâib Efendi (İzmir)
Zabtiye Alayı Kumandanı	Mehmed/Mehemmed Paşa(Mîr-i mîrân)
Rûsûmât Nâzırı	Hacı Hakkı Beg (Sâniye)
İstînâf Müdde'î-i 'Umûmîsi	Sâlih Efendi
Bidâyet hukûk ve cezâ re'îsi	Alî Rızâ Efendi
Maârif Müdîri	Dâvûd Efendi
Ma-Tahrîr Virgü Müdîri	Emîn Efendi
Meleket Tabîbi	Tâhir Efendi
Mektûbî Mümeyyizi	Ahmed Beg
Meclis-i İdâre Başkâtibi	Murtazâ Efendi
Evrâk Müdîri	Mustafâ Beg
Mektûbî Ser-halîfesi ve Matba'a Müdîri	Selîm Beg
Müdde'î-i 'Umûmî Mu'âvini	Necîb Efendi
Defter-i Hakanî Me'mûrî	Nâilî Efendi
Nüfûs Nâzırı	Ahmed Beg
Orman Ser-müfettişi	Mihrân Efendi
Telgraf Müdîri	Sezâî Efendi

1.5. İşkodra Vilayet'inin Nüfus Yapısı

1875'li yıllarda Müfettiş Davud Boriçi'nin verdiği bilgiler kapsamında, İşkodra vilayetinin nüfusu yaklaşık olarak 140.000 civarındadır. Bunun 60.000 Müslüman, 60.000 Katolik, 20.000 ise Ortodoks'tur. 1902 yılında elde edilen bir bilgiye göre İşkodra Vilayeti'nin nüfusu, 259.619'dur. Birkaç sene sonra 1907-1908 yılında İşkodra Vilayetinin

¹⁰⁷ İlkay Erken, a.g.t. s. 43.

¹⁰⁸ İ.V.S., 1312, 3. Defa, ss.15-17.

yüz ölçümü 10.800 kilometre kare, toplam nüfusu ise 294.000 ve kilometreye düşen kişi sayısı 27 idi.¹⁰⁹

1894 yılında vilayetin toplam nüfusu 240.825 idi. Vilayetin nüfusunun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Müslümanların sayısı 150.292 idi. Daha sonra 83.117 nüfusla Katolikler ve 7.412 nüfusla Ortodokslar geliyordu.

Tablo 1.2: İşkodra Vilayeti'nin Nüfus Yapısı (1894).¹¹⁰

Yer	Hane Sayıları			Nüfus			Toplam
	İslam	Katolik	Ortodoks	İslam	Katolik	Ortodoks	
İşkodra Kazası	6.500	4.500	250	39.000	27.000	1.500	67.500
Dağkenarı	600	50	-	3.600	250	-	3.850
Kranye Nahiyesi	470	-	-	2.820	-	-	2820
Gölkenarı	155	5	-	930	-	30	960
Hot Cebeli	5	550	-	35	3.330	-	3.365
Gruda Cebeli	350	250	-	2.100	1.500	-	3.600
Klemend Cebeli	17	700	-	120	3.200	-	4.320
İşkrel	52	308	-	330	1.848	-	2.178
Kastrat	75	325	-	450	1.950	-	2.400
Reç maa Luha	310	150	-	1.860	800	-	3.660
Koplik,Grija, Riyol	550	250	-	3.300	1.500	-	4.800
Postriba Cebeli	500	250	-	3.000	1.500	-	4.500
Şale Cebeli	550	480	-	-	2.880	-	2.880
Şuş Cebeli	-	300	-	-	1.800	-	1.800
Pulti	-	280	-	-	1.680	-	1.680
Şilak Timal	2	300	-	13	1.800	-	1.813
Puka Kazası	950	850	-	5.700	5.050	-	10.750
Zadrima Nahiyesi	250	500	-	1.500	3.000	-	4500
Mirdita Kazası	1	1.850	-	6	12.106	-	12.112
Leş Kazası	85	450	-	510	2.700	-	3.210
Kışla Nahiyesi	150	600	-	800	3.600	-	4.400
Kurbin Nahiyesi	100	300	-	600	1.800	-	2.400
Akçahisar Kazası	2.384	230	-	12.397	1.822	-	14.219
İşkodra'daki muhacirler	850	-	-	5.100	-	-	5.100
Drač Kazası	373	29	150	3.112	199	1.489	4.800
Kavaya Kazası	2.800	-	445	17.010	-	2.773	19.783
TiranKazası	6.420	8	155	31.112	40	900	32.052
Şayak Kazası	3.200	145	150	14.896	732	750	16.378
Toplam	27.149	13.660	1.150	150.292	83.117	7.412	240.825

¹⁰⁹ Ali Bardhi, a.g.t., s. 30.

¹¹⁰ İ.V.S., 1312 (1894) 2. Defa, s. 155; Mustafa Gençoğlu, a.g.m., s. 288.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE İŞKODRA VİLAYETİNDE EĞİTİM VE EĞİTİM KURUMLARI

2.1. Geleneksel Eğitim Kurumları

2.1.1. Sıbyan Mektepleri

İlk tahsil veren okullar olup 5-6 yaşlarındaki çocuklar bu okullarda okuma-yazma, bazı dini bilgiler ve matematik öğrenirlerdi. Abbasiler devrinde “küttab” adıyla anılan mekteplere Karahanlılar veya Selçuklularda sıbyan mektebi denildiği ve Osmanlılarda da bu ismin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlılar zamanla bu mektepleri “darü't-ta'lim, darü'l-ilm, muallimhane, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidaiye” gibi adlarla da anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına “muallim” yardımcılara da “kalfa” (halife) denilmiştir.¹¹¹ Osmanlı sıbyan mekteplerinin programları da başlangıçtan 1924'e kadar çeşitli değişiklikler ve gelişmeler göstermiştir. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'da kurduğu ilk “darü't ta'lim”in vakfiyesinde “ta'lim-i kelâm-i kadim” ve Kur'an-ı azim” okunmasını şart koşmuştu. II. Bayezid ise, İstanbul'daki külliyesine ait vakfiyesinde sıbyan mekteplerinin programını da vermektedir. Buna göre muallimhaneye tayin edilecek muallim ve halife (kalfa) sıbyana Kur'an okumayı ve bazı ilmihal bilgilerini öğretecektir.¹¹² I. Mahmud'un annesinin Galata'da, haremi Rami kadının Beşiktaş'ta yaptırmış olduğu okulların vakfiyelerine göre, sıbyan okulları, çocuklara Kur'an okutmak, namaz ayetlerini ve namaz kılmasını öğretmek, biraz da yazı yazdırmak gibi üç amaç ile kurulmuştur. 1846'da basılan bir yönetmeliğe göre ise sıbyan okulları dersleri şunlardır; Elifba, Kur'an'ı Kerim, İlmihal, Tevcid, Harekeli Türkçe, Muhtasar Ahlak-ı Memduha, Hat.

Sıbyan okullarında çocuklar parasız okudukları gibi aynı zamanda bedava yer ve içerler; üstelik de hem gündelik, hem de elbise alırlardı. Padişah okulları, çoğunlukla imaretler, yani aşevlerinin yanında oldukları için öğrenciler mutlaka parasız yemek yerlerdi.¹¹³

---

¹¹¹ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri I*, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2005, s. 76.

¹¹² Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II. , İstanbul 1977, s. 83.

¹¹³ Hasan Ali Koçer, a.g.e., s. 8.

Tanzimat öncesi Osmanlı Devlet adamları, Avrupa'nın üstünlüğünü uzun yıllar askeri alanda aramışlar ve yapılan ıslahat hareketlerinde bu yöne ağırlık vermişlerdir. Bu yüzden askeri okulların dışındaki maarif müesseselerine dokunulmamış ve bunlar kendi haline bırakılmıştır.¹¹⁴

İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri Nisan 1847 tarihli olarak çıkarılan ve Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemleri Lazım geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat başlığını taşıyacak belgedir. Dönemine göre erken ve önemli yenilikler ve çocuğa yeni bir bakış açısı getiren, bu nedenle kısmen uygulanabilen bu belge, temel hükümleri ile şöyledir;

Sıbyan mekteplerinin dersleri, Elifba, Amme Cüzü ve öteki cüzler, Türkçe Lügat (Türkçe önce üç ve sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması), Ahlak (Türkçe kısa ahlâk risaleleri okutulacak), Yazı (önce sülüs ve nesih), Türkçe Tevcid (harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi) Kur'an (iki kez hatim ettirilecek). Hıfz-ı Kur'an (yetenekli ve isteki öğrencilerin hafızlığa çalıştırılacakları seçimlik ders).¹¹⁵

Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi nadir bir olaydı. 1847 Talimatı ise, okuma yanında yazının da öğretilmesini bu mekteplerin amaçları arasında göstermiştir ki bu çok önemli bir gelişmedir. Talimat özetle der ki: Karalama, çizgi çizme, yazmaya çalışma, ilahi bir lütuf olarak çocuğun doğasında vardır. Onların bu eğilimleri alıştırmalarla geliştirilebilir. Hocalar, çocukları yazı yazmaya özenle alıştırmalıdır. Çocukların okuduklarını yazmaları, öğrenmelerini kolaylaştırır. Görülüyor ki, 1847 Talimatı, sıbyan mektepleri programında önemli dersler ve yenilikler getirmiştir. Çocukların çizip karalama eğilimlerinin fark edilip bundan yararlanmaya çalışılmasını istemesi ve yazmanın okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırdığını söylemesi günümüz Eğitim Biliminin verileriyle uyum halindedir.¹¹⁶

Bütün maarif sistemiyle birlikte sıbyan mekteplerinin de bir nizama konulması, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin kabul ve tatbikiyle gerçekleştirilmiştir. Nizamnamenin sıbyan mekteplerine ait hükümler şunlardır:

- 1) Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az birer sıbyan mektebi bulunacaktır.

¹¹⁴ Bayram Kodaman, a.g.e., s.58.

¹¹⁵ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, C.5, Ankara 1994, Sayı 5, s.13.

¹¹⁶ Yahya Akyüz, a.g.e., s.161.

- 2) Sıbyan mekteplerinde tahsil müddeti dört yıldır.
- 3) Devam mecburiyeti erkekler için 6-10; kızlar için 7-11 yaşları arasındadır.
- 4) Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunlardan biri kızlara diğeri erkeklere tahsis edilecektir.

Bu hükümlerden, devletin, ilköğretimi bütün imparatorluğa yaymak ve öğretim yaşına gelmiş her çocuğa asgari bir eğitim vermek istediği anlaşılıyor. Daha önce ilköğretim reformunu İstanbul dışına taşırmayan zihniyetle mukayese edilirse, bu hükümlerin ne kadar ileriye dönük olduğu görülür.¹¹⁷

Osmanlılar ıslahat ve yenilenme döneminde klasik dönemin eğitim ve öğretim müesseselerine de yeniden şekil verdiler. Yeniden şekil verilen eğitim ve öğretim müesseselerinden biri de sonradan ibtidai mektep olarak adlandırılacak olan sıbyan mektepleridir. Sıbyan mektepleri 1862’de ibtidai mekteplere dönüştürülerek yeni usulde eğitim ve öğretime başladı ve bu ıslahat 1871’de genişleyerek devam etti. Ancak sıbyan mektepleri ortadan kalkmadı. Bir taraftan sıbyan mektepleri kendi içinde ıslahata tabi tutulurken, diğer taraftan da ibtidaiye programları geliştirildi.1891’de şehir ibtidaiileri 3, köy ibtidaiileri ise 4 yıl eğitim verecek şekildeydi.¹¹⁸

Bu mekteplerdeki genel ıslahat çalışmaları Tanzimat’tan itibaren uygulanmış Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerinde hızlı bir şekilde devam etmiştir. II. Abdülhamid devrinde hazırlanan Kanun-ı Esasi’ye göre kız ve erkek çocuklarına ilköğretim mecbur hale getirilmiş ve böylece çocukların eğitim imkânlarından eşit şekilde yararlanması hukuken sağlanmıştı. 1879’da Maarif teşkilatında yapılan değişiklikle Maarif Nezareti bünyesinde “Mekatib-i Sıbyaniye Dairesi” kurulmuştu. Bu, devletin ilköğretim konusuna özenle eğildiğinin göstergesiydi.¹¹⁹

II. Meşrutiyet döneminde ilköğretim adına önemli yenilikler yapıldı ve gelişmeler sağlandı. Ancak klasik eğitim sorunları devam etti. İlköğretimde öğretmen ve atama sorunları ciddi bir şekilde varlığını sürdürdü. Öğretmen eksikliği her zaman büyük bir sorun oldu ve bu açığı kapatmak için çok farklı yöntemler denendi. Eğitim süresinin belirlenmesinde ve programların yenilenmesinde radikal değişmelere gidildi. Özellikle

¹¹⁷ Bayram Kodaman, a.g.e. s. 63.

¹¹⁸ Ünal Taşkın, “*Maarif Salnamelerinde İşkodra Vilayetine Ait Veriler*”, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2015, Cilt/67, s.1667

¹¹⁹ Mefail Hızlı, “Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 2008 C. 6, S. 12, s. 88.

dönemin önde gelen Maarif Nazırı Emrullah Efendi genellikle eğitimin, özelde ilköğretimin ıslahı için bir dizi çalışma başlattı. Ona göre ilköğretimdeki ıslah, ancak yükseköğretimde bir düzeltme olursa mümkün olabilirdi. Emrullah Efendi'nin eğitim ıslahındaki projesine Tuba Ağacı Nazariyesi adı verilir. Bu projeye Satı Bey karşı çıktı ve eğitimde ıslahın ilköğretimden başlamasını savundu. Bu konuda çalışmalar yaptı. Dönemin ilköğretim bakımından en önemli yeniliği 1913 yılında çıkarılan ve 1960' a kadar yürürlükte kalan Geçici İlköğretim Kanunu'dur. Bu kanunla ilköğretimin modernleşmesinde büyük yol kat edilmiştir. İlköğretimin zorunluluğu, parasızlığı, merkeziliği, devlet kontrolü ve laik zihniyetinde daha kesin adımlar atılmıştır.¹²⁰

İşkodra vilayetinden Dahiliye nezaretine gönderilen bir yazıda 1897 yılında İşkodra vilayeti merkezinde 16 adet sıbyan mektebi, köylerde ise 65 adet sıbyan mektebinin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.¹²¹

2.1.2. Medreseler

Sözlükte “okumak, anlamak bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen ders (dirase) kökünden bir mekân ismidir. Ders Sami dillerinde ortak kullanılan bir kelime olup, Yahudiler daha çok Tevrat'ın okutulup öğretildiği binalara Beytülmidras diyorlardı. Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber döneminde de Medine'de böyle bir mekânın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hadislerde ders ve tedaris kelimeleri geçtiği halde ders yapılan mekânlara ilk dönemlerde medrese denilmemiştir. Resul-ı Ekrem devrinde Medine'de Kur'an öğretiminin yapıldığı bir eve darulkurra adı veriliyordu. Bu evin medreselerin doğuşunda başlangıç olduğu ileri sürülmüştür. Ancak ilk bina edildiği günden itibaren bir eğitim ve öğretim kurumu olarak da görev yapan Mescid-i Nebevi'yi ve orada bulunan Suffe'yi medresesinin ilk model kabul etmek daha doğrudur. Mescidler (camiler) müstakil medrese binalarının inşasından sonrada derslane işlevini sürdürmüştür. Batı dünyasına ilim ve kültür açısından yeni ufuklar açan Endülüs'te dersler çoğunlukla camilerde yapıldığından burada müstakil medrese binalarından pek söz edilmemektedir. İlk medreselerinin ne zaman inşa edildiği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır.

Corci Zeydan, bazı batılı araştırmacıların medreselerin kuruluşunu Abbasi Halife'si Me'mun'un Horasan valiliğine kadar götürdüklerini, ancak kendisinin bu bilgiyi İslam Tarihi kaynaklarından teyit edemediğini söylemektedir. Beytülhikme'yi bir ilimler akademisi hüviyetine kavuşturan Halife Me'mun'un daha önce Horasan valiliği sırasında

¹²⁰ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası*, Doğu Batı Yay., Ankara 2013, ss. 102-103.

¹²¹ BOA. DH. TMIK. S.Nr.6/28 lef 2.

benzer bir teşebbüste bulunmuş olması mümkündür. Medrese ve zaviyelerin Türkistan ve Horasan'da İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara'da Budist virahaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir. Ancak kaynaklarda medrese olarak anılan ilk eser fakih ve muhaddis Ebu Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgi tarafından Nişabur'da kurulan darüssünnedir. Medreseler, genellikle devlet yöneticisi ya da zenginler tarafından bir âlimin ders vermesi amacıyla inşa ediliyordu. Nizamiye medreselerinin kurulmasından önce adına medrese yaptırılan bir âlim de Ebu İshak el-İsferayini'dir. İsferayini için Nişabur'da bir medrese bina edilmiştir. Karahanlı hükümdarı İbrahim Tamgaç Han 458 (1066) yılında Semerkant'ta bir medrese yaptırmış ve adına vakıflar tahsis etmiştir. Bu medresenin vakfiyesi günümüze ulaşmıştır.

Medrese denilince daha çok Alparslan'ın ve ardından oğlu Melikşah'ın veziri olan Nizamülmük tarafından Nişabur ve Bağdat'ta açılan Nizamiye medreseleri gelir. Bunların yanında Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Amül, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de Nizamiye medreseleri inşa edilmiştir. Bunların başta gelen özelliği hoca ve talebelerin barınacağı odaların olmasıdır. Nizamiye medreselerinin en ünlüsü 459 (1067) yılında Bağdat'ta öğrenim hayatına başlamış olmakla beraber Nişabur'un zaman açısından önceliği vardır. Daha sonra Nizamülmük ülkenin çeşitli şehirlerinde medreseler yaptırmıştır. Nizamülmük'ün İran ve aşağı Mezopotamya'da yaptığını Nureddin Mahmud Zengi ve Selahaddin-i Eyyubi yukarı Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da gerçekleştirmiş böylece medrese sistemi batıya doğru yayılmıştır. Türklerin Anadolu'ya gelişinden itibaren bu coğrafyada birçok medrese yapıldığı görülmektedir. Anadolu Selçukluları bir yeri fethettiklerinde ilk iş olarak orda cami, medrese, zaviye inşa ederek tüccarları, din adamlarını ve Türk nüfusu buralara yerleştirmişlerdir.¹²²

Osmanlı medreseleri, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devri medreselerinin bir devamı olarak Orhan Bey devrinde ortaya çıkmıştır. Devletin kurucusu Osman Gazi zamanında henüz Osmanlı'da medrese bulunmamakta, devrin ulema ve meşayihinin eğitimi ve öğretim faaliyetlerini camilerde ve tekkelerde yürüttükleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devletinin kuruluşundan 32 yıl sonra Orhan Gazi, tahsilini Kayseri, Kahire ve Konya'da tamamlayarak İznik'e gelen Davud-i Kayseri ile Osmanlı'nın ilk medresesini

¹²² Nebi Bozkurt, "Medrese", TDVİA. C. XXVIII, 2008, ss. 324-325.

İznik'te tesis etmiştir. Bu dönemde Orhan Gazi devrinde (1326-1360) ve I. Murad devrinde (1360-1389) İznik, Bursa ve Rumeli'de fethedilen yerlerde medreseler kurulmuştur.¹²³

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'daki imaretini yapmak için çevresinde Bizans imparatorlarının mezarları bulunan Havariyyun kilisesinin yerini seçmiş, kiliseyi yıktırması mezarları kaldırmış ve yerlerini dümdüz hale getirmişti. Bu düzlüğün ortasına camii kurdurduğu gibi kuzey ve güney taraflarındaki setler üzerine de sekiz medrese yaptırmıştır. Araplar bu tür düzlüklere ve geniş sahalara "sahn" dedikleri için bu medreselere de Osmanlı Türkçesinde "Sahn Medreseleri" Arapça anlamıyla ise "Sahn-ı Seman" denildi. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed bu 8 medreseyi klasik tahsil için yeterli görmeyerek onları tamamlamış olmak üzere "Sahn'ın" dışarısına ve yine camiinin kuzey ve güney taraflarına sekiz medrese daha yaptırmıştır. "Tetimme" denilen bu medreseler "Sahn" medreselerinden inşaat tarzı bakımından ayrılır küçük ve kubbesizdirler. "Sahn" medreselerinin her birisini 19'ar odası vardır. Bu odaların 15'i talebeye, 2'si muhtlere 2'si de kapıcı ve hademeye tahsis edilmişti. Her odada ancak bir talebe yatar kalkardı. "Tetimme" medreselerinde de talebe için 8'er oda vardı. Ancak burada 3 talebeye bir oda verilirdi.¹²⁴

Her bir medresenin başındaki müderrisin gündeliği 50 akçe, yani yaklaşık 1 altın dükaydı. Her medresenin 19 odası, birde dershanesi vardı. Bu odaların 15'i, alt-medresede ders bitirmiş öğrenciler arasından müderrisin seçtiği, danışmend denilen, uzman öğrencilere ayrılmıştı. Bu öğrencilere vakıf gelirlerinden günde 2'şer akçe, misafirhaneden yemek verilirdi. Genel bir kütüphanenin yanı sıra her medresenin vakıf kütüphanesi vardı. Müderris danışmendler arasından dersleri tekrarlayan ve öğrenci disiplinini denetleyen bir yardımcı seçerdi. Bu yardımcı günde 15 alırdı. Öğrencilerin bütün zamanlarını derse vermeleri gerekirdi.¹²⁵

Kanuni Sultan Süleyman külliyesi (1550-1557) Osmanlı eğitiminde gelişme ve yeniliklerin olduğu bir merhaleyi teşkil eder. Külliyyede bir sıbyan mektebi ile "Sahn" medreseleri adıyla da bilinen 4 medrese kurulmuştur. Bunlara sırasıyla; birinci "evvel" medrese veya medrese-i üla, ikinci "sani" medrese veya "medrese-i saniye", üçüncü "salis" medrese veya "medrese-i salise", dördüncü "rabi" medrese veya "medrese-i rabia"

¹²³ Cahit Baltacı, a.g.e., ss.71-72.

¹²⁴ Osman Ergin, a.g.e., ss. 97-98.

¹²⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011, s,176.

denilmektedir. Ayrıca ihtisas medreseleri olarak da “Daru’l-Hadis” ile “Daru’t-Tıp” adıyla da anılan tıp medreseleri yer almıştır. Bimarhane, İmaret veya Darü’z Ziyafe, Tabhane ile Tıp medresesinin yanında kurulan Daru’l-Edviye (eczahane) bu külliyenin insani, dini, sosyal ve kültürel hizmetlerin bir bütün olarak yürütüldüğü Osmanlı külliyelerinin Fatih Külliyesi’nden sonra tekâmül etmiş örneğini teşkil etmektedir.¹²⁶

Medrese kurma işi Osmanlıda öyle bir iş haline geldi ki, bir veya birden fazla cami yaptıran her sultan, aynı zamanda caminin yanında medresenin de içinde bulunduğu bir dizi hayır müessesesi açıyordu. II. Selim (1566-1575), III. Murad (1575-1595), III. Mehmed (1595-1603) bu geleneği sürdürdüler ve ülkenin çeşitli yerlerinde medreseler kurdular. Baltacı’nın verdiği bilgiler incelendiğinde 15. ve 16. yüzyıllarda 500 adet medrese mevcuttu.¹²⁷

Rumeli Kadıaskerliğinin bir Ruznamesine göre 17. yüzyılda İstanbul’da Galata ve Üsküdar’dakiler hariç 131 medrese vardı. İmparatorluğun Rumeli bölümünde ise medrese sayısı 166 olarak tespit edilmişti. Anadolu’nun Konya, Diyarbakır, Amasya, Ankara ve Kastamonu gibi bazı vilayetlerinde, Osmanlı öncesi dönemlerden, Selçuklu ve Beyliklerden kalma çok sayıda medrese mevcuttu.¹²⁸

Medreseler 17. yüzyıldan itibaren sistematik olarak bozulmaya başlamışlardır. Bu bozulmada birçok neden görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun gücünün doruğundayken eğitim-öğretimde çok önemli yere sahip olan bu kurumlar devletin zayıflamasının da etkisiyle o ihtişamlı dönemlere nazaran eğitim kalitesi olarak düşüşe geçmişlerdir.

Medreselerin 16.yüzyıldan itibaren bozulma nedenleri şunlardır:¹²⁹

- 1) Siyasetin bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplar içinde tutması. Bu medreselerdeki verim düşüklüğü ve bozulmanın en önemli nedenlerinden biridir. Öte yandan Osmanlıda en gözde medreseler daha çok hükümdarlar ve yönetici sınıfın üyelerince kullanılırlardı.
- 2) Her şeyin ve bilimin dahi temelinde iman esaslarının aranması ve bilimin imanın temelinde olduğunun kabul edilmemesi.

¹²⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, , IRCICA Yayınları, İstanbul 1998, C. II, s.240.

¹²⁷ Cahit Baltacı, a.g.e. ss.30-50-505-548-554.

¹²⁸ Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay., İstanbul 1997, ss. 30-31.

¹²⁹ Yahya Akyüz, a.g.e., ss.81-82-83-84.

- 3) Medrese sistemini kendi iç özelliklerinin bilimsel gelişmeyi zorlaştırıcı bir nitelik taşıması. Medreselerin derecelenmesi, müderrislerin yükselme sistemi, ezbere dayalı eğitim. Bunlar ulemanın bilimsel çalışma yapmalarını zorlaştırmıştır.
- 4) Batı ile karşılaştırmalar yapılmak istenmediği ve yapılmadığı için, ülkedeki eğitim-öğretim ve bilimin içine yuvarlanmakta olduğu durumun zamanında ve iyi anlaşılabilmesi.
- 5) Duraklama ve gerileme devirlerinde Rumeli bölgesinde yenilgiler yüzünden Türk çoğunluğunun gerilere doğru göç etmesi ve böylece İstanbul ve başka kentlerde sağlıklı, düzensiz bir nüfus yoğunluğunun olması, bu kişilerin medreselerde de barındırılması yüzünden buraların hayır kurumuna dönüşmesi.
- 6) Devletin çeşitli kurum ve kuruluşlarının bozulmaya başlaması.
- 7) Rüşvet, hatır-gönül, aldırış etmemek.
- 8) Medreselerde özellikle; Öğretim-yöntem alanında, müderrisliğe atanma yönteminin bozulması alanında ve disiplin alanında bozulma görülmüştür.

Tanzimat Döneminde (1839-1908) medreselerin modernleştirilmesine yönelik hiçbir çalışma olmamıştır. Ne hükümet bunları modernleştirmeye çalışmıştır, nede ulema ve Şeyhülislamlık böyle bir gereklilik görmüştür. Ancak, medrese öğrencilerinin yavaş yavaş modern okullara doğru ilgi göstermesi ve oraya kayma eğilimleri bu dönemde başlamıştır.¹³⁰

II. Mahmud devrine gelinceye kadar medresenin içine bir nizam vermeden binasını vücuda getirmek âdetinin devam ettiğini görüyoruz. Kanuni devrinden itibaren Tanzimat'ın ilanına kadar geçen uzun yıllarda medreseler kendi haline bırakılmış ve bunlarda hiçbir ıslahat yapılmamıştır. Tanzimat'ın ilanından sonrada aynı hal devam etmiştir. Hicri 1262'de Abdülmecid'in Bab-ı Fetvaya gelip oradaki kazasker ve mevaliyi taltif etmesi ve Hicri 1263 ve Hicri 1265'te iki defa Fatih camiinde teşkil olunan icazet cemiyetinin sonuna kadar bulunup hocaların ileri gelenlerini huzuruna kabul eylemesi bunların menfi bir harekete geçmemelerini temin gayesine matuf idi.¹³¹

II. Abdülhamid döneminde de medreseler ve medrese öğrencileri umdukları yardım ve destekleri göremediler. Burada ilginç olan husus politikasında, Müslümanların siyasi birliğini temel alan Abdülhamid'in bile medreselerden ümidini kesmiş olmasıdır. Hiç

¹³⁰ Niyazi Berkes, a.g.e., s. 231.

¹³¹ M. Şerafettin Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, MEB. Yay., İstanbul 1999, ss. 466-467.

şüphesiz bunda, amcası Abdülaziz'i tahttan indirmek isteyen Genç Osmanlılara, bunun için fetva veren Şeyhülislam'ın davranışı ile ona destek olan medrese öğrencilerinin tutumu etkili olmuştur.¹³²

Abdülhamid 1884'te medrese yerine modern bir islam yüksekokulu kurmayı planladı. Okul Şeyhülislamlığa değil kendisine bağlı olacaktı. Kelam, Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Arapça dersleri öğretilenekti. Öğretim süresi beş yıl olan okulu bitirenler yine halifenin gerekli gördüğü yerlere tayin edileceklerdi. II. Abdülhamid bu okuldan çıkacakları halkı din konusunda bilgilendirme çalışmaları kapsamında kuvvetle muhtemeldi. İyi görünüşlü, sıhhatli, suç işlememiş kişilerden seçilerek alınacak talebelerin iyi örnek olacakları, halkla temaslarında daha rahat iletişim kurabilecekleri düşünülmüş olmalıdır.¹³³

Tablo 2.1: İşkodra Vilayeti'ndeki Medreseler ve Kurucuları.¹³⁴

Kazası	Adı	Bulunduğu Yer	Müderri	Kurucusu
İşkodra	Medrese-i Bala	Keffe Mah.	Âdem Efendi	Koca Mehmed Paşa
İşkodra	Medrese-i Zir	Çarşı-yı Kebir	Yusuf Efendi	Mustafa Paşa
Akçahisar	Şemsi Efendi	Kasabada	Muharrem Efendi	Şemsi Efendi
Draç	Beşirzade	Mahalle-i Bala	Şükr Ali Efendi	Hacı Ali Efendi
Tiran	Abdurrahman Bey	Kasabada	Ramazan, Musa ve Hüseyin Efendiler	Abdurrahman Efendi
Kavaya	İbrahim Bey	Çarşıda	Mehmed Mutasım Efendi	İbrahim Bey

1898-1903 yılları arasında, İşkodra Vilayeti'nde faaliyette bulunan medreseler ve kurucularını göstermektedir. İşkodra Vilayetindeki medreseler, Koca Mehmed Paşa ve Mustafa Paşa gibi hayırsever devlet adamları ile Şemsi Efendi, İbrahim Bey, Abdurrahman Efendi ve Hacı Adil Efendi gibi halkın ileri gelen nüfuzlu kimseleri tarafından kurulmuştur.

Medreselerde 1898-1903 yılları arasında mevcut talebe ve müderri sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Buna göre vilayette faal 6 medresede içerisinde en fazla talebenin bulunduğu medrese, Tiran'daki Abdurrahman Bey medresesi idi. Bu medresenin 1903 yılında 190 talebe ve 4 müderri bulunuyordu. Merkez kazada bulunan Medrese-i Bala ve Medrese-i Zir bu yıllarda 6 müderriyle eğitime devam ediyordu.

¹³² Yaşar Sarıkaya, a.g.e., s. 77.

¹³³ Cezmi Erarslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği Siyaseti*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s. 245.

¹³⁴ S.N.M.U.,1316 (1898) 1. Defa, s. 826-827; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s.922-923; S.N.M.U.,1318 (1900) 3. Defa, s.1022-1023; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa ,s. 352; S.N.M.U.,1312 (1903) 6. Defa,s.319.

Tablo 2.2: İşkodra Vilayeti Medreselerin Talebe ve Müderris Sayıları (1898-1903).¹³⁵

Medrese Adı	Yıllar									
	1898		1899		1900		1901		1903	
	T.S	M.S ¹³⁶	T.S	M.S	T.S	M.S	T.S	M.S	T.S	M.S
Medrese-i Bala	30	1	32	1	27	-	27	1	70	6
Medrese-i Zir	50	1	55	1	43	-	43	1	74	6
Şemsi Efendi	31	1	34	1	46	-	46	1	61	1
Beşirzade	45	1	48	1	49	-	49	1	35	1
Abdurrahman Bey	165	3	172	3	162	-	162	3	190	4
İbrahim Bey	34	1	40	1	29	-	29	1	50	3

2.2. Tanzimat Sonrası Eğitim ve Eğitim Kurumları

2.2.1. İşkodra Vilayet'inde Maarif İdaresi

1869 Maarif Nizamnamesiyle vilayet merkezlerinde birer maarif meclisi kurulması kararlaştırılmış ve 1872 yılında ilk defa olarak Tuna ve Bağdat vilayetlerinde kurulmuştur. Vilayetlerde birer maarif meclisi kurulması işi, II. Abdülhamid devrinde maarif müdürlükleriyle beraber ele alınmış ve 1869 Nizamnamesi gereğince tatbik alanına konmuştur. Maarif Meclisi'nin daimi üyeleri: Başkan, 2 Muavin, 4 Muhakkik, Müfettişler, 1 Muhasip, 1 Kâtip, 1 Sandık emini. Sayıları 4-10 arasında değişen mahalli üyeler, Başkan hariç Meclisin diğer üyeliklerine, lüzumu üzerine, müslim ve gayrimüslimler getirebileceklerdi.¹³⁷

Bu dönemde İşkodra Vilayeti'nde Maarif Meclisleri kurulamamıştır. Bundan dolayıdır ki vilayetlerde eğitim işleri, Maarif-i Umumiye Nezareti'ne bağlı müfettişlerden yürütüldü. Bu sırada Davud Borıçi Efendi İşkodra Vilayeti Eğitim Müfettişliğine tayin edildi (1883)¹³⁸.

1883 yılından itibaren her vilayet merkezinde birer maarif müdürü tayin edilmesine devam edilmiştir. Davud Efendinin hanımı vefat edince kendisi İşkodra'ya gelecek ve bu sırada İşkodra'da kurulacak olan Maarif Meclisi bu zatın kontrolünde olacak ve maarif müdürü tayin edilmesi gündeme gelecektir. Yine bu yıl bir yarısı devletten diğer yarısı vakıftan olmak üzere 2.000 kuruş maaşla İşkodra Vilayeti'nde Maarif Müdürlüğü

¹³⁵ S.N.M.U., 1316 (1898)1.Defa , s. 826-827; S.N.M.U., 1317 (1899) 2.Defa, s.922-923; S.N.M.U.,1318 (1900) 3. Defa, s.1022-1023; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa, s. 352; S.N.M.U.,1312 (1903) 6.Defa,s.319.

¹³⁶ T.S: Talebe Sayısı; M.S. Müderris Sayısıdır.

¹³⁷ Bayram Kodaman, a.g.e. , ss. 23-44

¹³⁸ Ali Bardhi, a.g.t. , s. 73.

bünyesine alınmıştır.¹³⁹ Davud Boriçi Efendi yaklaşık olarak bir yıl kadar sonra Devlet Salnamesine göre İşkodra Vilayeti Maarif Müdürü olmuştur.¹⁴⁰

Maarif Meclislerinin görevleri şu şekildedir;

- Sorumlusu bulunduğu bölgenin maarif ile ilgili işleriyle meşgul olacak.
- Sıbyan okullarının ıslahına zemin ve imkân sağlayacak.
- Muallimlerin tayini, teftişi ve mekteplerdeki çalışmalarını takip edecek.¹⁴¹

Görüldüğü üzere Maarif Meclislerinin görev dağılımları bu şekilde yapılarak bir düzene kavuşturulmaya çalışılmıştır. Hükümet 1882 tarihinde resmi bir ilan vasıtasıyla, maarif müdürlüklerinin kuruluş gerekçelerini açıklayarak çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Bu işi büyük bir ilgi ve özveriyle yürüterek eğitimde iyileşme sağlanabilmesi için maarif teşkilatlarına ciddi bir önem verilmiştir.¹⁴²

Tablo 2.3: İşkodra Vilayeti'nin Maarif İdaresi.¹⁴³

Maarif Müdürü	Mahmud Hamdi Efendi
Maarif Muhasebe Memuru	Ahmed Fehmi Efendi
Maarif Kâtibi	Feyzi Efendi
Maarif Tercümanı	Mehmed Hidayet Efendi
Maarif Sandık Emni	Tahir Efendi

1898-1901 yıllarında İşkodra Maârif Müdürü Mahmud Hamdi Efendi, Maarif Kâtibi Feyzi Efendi idi. Bu iki görevlinin yanında maarif idaresi içinde Muhasebe Memurluğu, Maarif Tercümanlığı ve Sandık Eminliği görevlileri de bulunmaktaydı. Süleymaniye rütbesi olan Mahmûd Hamdi Efendi bu göreve 21 Kasım 1896'da getirilmiştir.¹⁴⁴

2.2.2. İbtidai Mektepleri

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde ön görülen sıbyan mekteplerinin ıslahı ve ibtidai adı altında yeni kurulması düşünülen mekteplerin açılması teşebbüsü 1870 yılında başlamıştır. Bu teşebbüs yalnız İstanbul'u değil bütün devlet topraklarını hedef

¹³⁹ Ali Bardhı, a.g.t. , s.71.

¹⁴⁰ S.D.A.O.,1301 (1884), 39. Defa, s. 495.

¹⁴¹ S.D.A.O.,1316 (1898), 54. Defa, s. 139-141.

¹⁴² Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı - XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2001, s.202.

¹⁴³ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. defa, s. 814; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s. 906; S.N.M.U., 1318 (1900) 3. Defa, s. 1006; S.N.M.U., 1319 (1901), 4. Defa, s. 341; S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s. 314; Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, TTK Yay., Ankara 2015, s. 103.

¹⁴⁴ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, s. 824; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s. 920; S.N.M.U., 1318 (1900) 4. Defa, s.1020. Uğur Ünal, a.g.e, s.103.

alıyordu. Bu teşebbüs çerçevesinde sadece yeni kurulan ibtidailer için şekil ve muhteva açısından alışıla gelenlerden farklı olan kitaplar hazırlanmıştır; sıbyan mektepleri ise eski tarz eğitime devam etmiştir. Yeni usule göre hazırlanan tedris programının tatbiki ve tecrübesi için 1872’de Nuru Osmaniye Camii içinde bir mekteb-i ibtidai açılmıştır. Nizamnamenin uygulanmasına, önce Rumeli’den başlanılmıştır. 1879’da Mekatip-i Sıbyaniye Dâiresi kurulmuş ve bu dönemde ilköğretim geleneğe dayalı eğitim veren “Mekatib-i Sıbyaniye” ve modern eğitim veren “Mekatib-i İptidaiye” olarak ikiye ayrılmıştır. 1882’de Maarif Nezareti bu ikiliği kaldırmak için ağırlığını ibtidailer tarafına koymuş, zaman içerisinde sıbyan mektepleri ibtidaiye dönüştürülmüş ve 1909’a kadar birçok sıbyan mektebi yeni usul üzere tedris yapar hale gelmiştir.¹⁴⁵

İşkodra Vilayetinde 1892-1895 yılları arasında 75 eski usulde, 26 ise yeni usulde olmak üzere eğitim yapan 101 adet ibtidai mektebi bulunmaktadır.¹⁴⁶

İşkodra vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazıda 1897 yılında İşkodra vilayet merkezinde 22 adet ibtidai mektebi olduğu görülmektedir. Yazıda köylerde ibtidai mektebinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu mekteplerde görevli muallimleri mevcut olup, bundan sonra da îcâb eden mahallerde yeniden ibtidai mekteplerinin açılacağı altı çizilmiştir.¹⁴⁷

Mayıs 1906 tarihli bir yazıda, Draç şehrinde açılan Hamidiye ibtidâi mektebinin mevkesinin münasip olmadığı, ayrıca binasının insan sağlığına uygun olmadığı anlaşılmaktadır. İbtidai binasının satılarak, başka bir mahalde yeniden bir mektep açılması talep edilmiştir. Ancak yeni bina yapılmadıkça veya geçici bir mahal bulunmadıkça mektebin satılması uygun bulunmamıştır. Önce mevcut mektebin vakfiye olup olmadığı tespit edilmesi istenmiştir. Yapılan araştırmada, şehirdeki 3 ibtidai mektebinden biri Fatih Sultân Mehmed tarafından kurulmuş, diğer ikisi ise ahali yardımıyla yapılmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.md., ss.305-306.

¹⁴⁶ S.N.M.U.,1317 (1899) 2. Defa, s. 1496.

¹⁴⁷ BOA. DH. TMIK. S.Nr.6/28.

¹⁴⁸ BOA. MF. MKT. Nr.761/48.

Tablo 2.4: II. Abdülhamid Döneminde İşkodra Vilayetinde Açılan İbtidailer. ¹⁴⁹

Bulunduğu Kaza	Bulunduğu Yer	Yapılış Tarihi
İşkodra	Hamidiye köyü	1894
İşkodra	Fușhile mahallesi	1884
İşkodra	Kraş mahallesi	1896
İşkodra	Kıbtı mahallesi	1884
İşkodra	Çukur Çeşme mahallesi	1902
İşkodra	Karavar köyü	1888
İşkodra	Leskofçe	1894
İşkodra	Vorka	1889
İşkodra	Soma	1894
İşkodra	Usteros sagir	1896
İşkodra	İrbeniş	1885
İşkodra	İskaiye	1892
İşkodra	Mataguşe	1895
İşkodra	Vranya	1894
İşkodra	Vladina	1895
Leş	Ksabada	1895
Leş	Paçram	1887
Akçahisar	Kasabada	1891
Akçahisar	Milot köyü	1893
Akçahisar	Selita	1893
Akçahisar	Bros	1895
Poka	İspasi köyü	1896
Poka	Şayka	1901
Poka	Kalimaş	1901
Poka	Magule	1901
Poka	Petfay	1901
Draç	Suket	1894
Draç	Şinavilas	1892
Draç	Arabag	1892
Draç	Salemnag	1892
Tiran	Kasabada	1894
Kavaya	Çarşıda	1886
Kavaya	Kubbeli Camii içinde	1877
Kavaya	İskorag	1876
Kavaya	Rahime hanım	1876
Şayak	Kule köyü	1877
Şayak	Rade	1877
Şayak	Respiška	1877
Şayak	Bozenciyas	1878
Şayak	Suket	1880

2.2.3. Rüşdiye

II. Mahmud devrinde, sıbyan okullarının yetersiz olduğu anlaşılınca, 1838 yılında bunların ıslahı yoluna gidilmiştir. Bu arada sıbyan okullarının üstünde, sınıf-ı sani okullarının açılmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra bu okulların adı, padişah tarafından “rüşdiye” olarak değiştirilmiştir. Bu okullara “rüşdiye” denmesinin nedeni:

¹⁴⁹ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, s. 828-829; S.N.M.U.,1317 (1899) 2.Defa, s. 924-927; S.N.M.U., 1319 (1901) 3.Defa, s. 1026-1029; S.N.M.U.,1321 (1903) 4.Defa , ss. 321-322.

Çocukların ergenlik çağına yani “rüşd” yaşına erişinceye kadar, buralara devam etmeleri düşünülecek verilen isimdir. Hemen arkasından bunların idaresi ile meşgul olacak Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuş ve bir de nazır tayin edilmiştir.¹⁵⁰

Eğer açılması düşünülen rüşdiyeleri, sıbyan okullarının düzenlenmesi çerçevesinde düşünürsek ilkokul; yüksekokullara talebe yetiştiren bir yer olarak düşünürsek orta dereceli okul gibi kabul etmek yerinde olur. Çeşitli meclislerin mazbatalarında bu iki husus tam açıklığa kavuşmuş değildir. Uygulamada ki durum ise başkadır. Nitekim 1838’de açılan ve ilk rüşdiye olarak kabul edilen “Mekteb-i Maarif-i Adli” nin meslek okulu özelliğine sahip olduğunu bilinmektedir. Hükümet bir yandan memur yetiştirmek, bir yandan da mevcut memurların bilgilerini arttırmak için bu okulu açtığını ilan ederek durumu belirtmiştir.¹⁵¹

Aynı şekilde, 1839 yılında “Ulum-u Edebîye” adı altında bir okul açılmıştır. Rüşdiyelerin açılmasını hazırlayan süreç, Sultan Abdülmecid’in 1845 senesinde, ülke çapında Avrupa tarzı eğitimin kurulmasını içeren bir ferman yayınlamasıyla başladı. Açıldıkları yıllarda yükseköğretime öğrenci hazırlayan bir eğitim kurumu özelliği gösterirken, zamanla ilköğretim kademesine kaydırıldı.¹⁵²

Rüşdiye mekteplerine bir iki kez Kur’an-ı Kerimi hatmetmiş ve ilm-i hal okumuş öğrencilerin alınması kararlaştırılmıştır. Bu mektepte okutulacak dersler ise Türkçe, Tuhfe ve Nuhbe, Sühba-i Sıbyan gibi lisan, Birgivi Risalesi ve diğer ahlak kitapları, hat ve kitabet dersleri olarak programlanmıştır. Bu mektebi bitiren öğrenciler yetenek ve beceri başarısına göre, kurulmuş olan yüksekokullardan istedikleri birine alınacaklardı.¹⁵³

1846 Talimatnamesine göre, buralarda Kur’an-ı Kerim, Akaid, Arapça, Hesap ve yazı öğretilmekteydi. 1848’de bu programa Farsça, Coğrafya ve Hendese ilave edildi. 1867’ye kadar rüşdiyelere yalnızca Müslüman öğrenciler alınırken, bu tarihten sonra gayrimüslim çocuklarda alınmaya başladı.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Bayram Kodaman, a.g.e, s. 91.

¹⁵¹ Osman Ergin, a.g.e, ss. 330-331.

¹⁵² Cemil Öztürk, “Rüşdiye”, TDVİA, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 301.

¹⁵³ Muammer Demirel, “Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay. XV, 2002, s. 45.

¹⁵⁴ Cahit Baltacı, Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim”, *Türkler Ansiklopedisi*, c, XI, Yeni Türkiye Yay. Ankara 2002, s. 455.

Tablo 2.5: Osmanlı Devletindeki Rüşdiye/İdadi Sayıları (1898).¹⁵⁵

Vilayet	Müslim				Gayrimüslim		Yabancı	
	İdadi	İdadi	Rüşdiye	Rüşdiye				
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	İlk-Orta Okul	İlk-Orta Öğrenci	İlk-Orta Okul	İlk-Orta Öğrenci
Edirne	7	947	22	1.442	50	4.053	2	159
Erzurum	2	420	12	1.149	4	453	-	-
İşkodra	-	-	5	344	-	-	-	-
Adana	1	213	11	855	9	1.393	6	427
Ankara	4	378	16	736	21	4.510	-	-
Aydın	5	695	44	20.212	90	10.876	15	3.719
Bitlis	-	-	6	258	7	855	-	-
Basra	-	-	4	280	1	150	-	-
Bağdat	2	337	8	901	5	612	2	1.109
Beyrut	5	529	12	533	8	832	21	1.617
Cezayir-i Bahri sefid	2	210	5	130	44	6.570	2	72
Hüdavendigâr	5	828	35	2.194	34	5.489	6	655
Diyarbakir	1	51	11	748	6	640	1	65
Selanik	3	349	15	1.178	51	7.090	7	902
Suriye	3	477	5	908	5	260	13	-
Sivas	2	205	22	1.746	-	-	-	-
Trabzon	2	305	22	1.542	31	1.331	2	137
Kastamonu	3	303	23	1.536	10	595	-	-
Kosova	1	121	24	1.545	12	2.439	-	-
Konya	1	106	29	1.784	43	5.558	-	-
Mamuratülaziz	1	53	17	892	20	894	5	260
Manastır	2	163	17	1.277	57	5.065	1	30
Musul	1	303	6	264	1	30	1	45
Van	-	-	9	157	7	776	3	211
Yanya	1	134	11	385	79	4.628	-	-
İzmit Sancağı	1	115	7	396	17	4.270	2	211
Bingazi Sancağı	-	-	1	4	-	-	-	-
Çatalca Sancağı	1	101	1	33	7	1.030	-	-
Zor Sancağı	-	-	1	110	-	-	-	-
Kudüs Sancağı	1	81	3	164	7	554	-	-
Kal'a-i Sultaniye Sancağı	1	126	4	147	7	730	-	-
TOPLAM	59	7.671	425	27.130	667	73.255	98	10.246

2.2.3.1. İşkodra Askeri Rüşdiyesi

İlk kuruldukları zaman, sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları olarak düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir. Askeri olanların dışındakilere Mülkiye rüşdiyeleri de denir. 1846' da Mekatib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra açılmış ve sayıları artmıştır. 1852'de İstanbul'da 12 rüşdiye bulunmaktaydı. 1874'te bu sayı 18'dir ve

¹⁵⁵ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, ss. 777-1252.

tümünde 1.859 öğrenci ile 166 muallim ve hademe bulunmaktaydı. Fakat mülkiye rüşdiyelerinin mezunları, daha ziyade kalemlere memur olarak girmektedirler. Oysa ordunun iyi yetişmiş ve aydın subaylara ihtiyacı gittikçe artıyordu. İşte bu ihtiyacı karşılamak için 1875'ten itibaren İstanbul'da ve başlıca il merkezlerin de Askeri rüşdiyeler açılmaya başlandı. Askeri okulların gelişiminde, ders kitaplarının yazılmasında, eğitimi asker Süleyman Hüsnü Paşa'nın önemli çabaları oldu.¹⁵⁶

Tablo 2.6: İşkodra Askeri Rüşdiyesi (1903).¹⁵⁷

Memuriyet	İsmi	Rütbe
Müdür	Talip Efendi	Kolağası
Arabî Muallimi	Halil Hulusi Efendi	Alay Muktedisi
Hesap Muallimi	Tahsin Efendi	Sağ Kolağası
Nahvî Arabî ve Farîsî muallimi	İbrahim Efendi	Edirne ruusü medresesinden salise
Kur'anı Kerim ve Hakiye müntehabat muallimi	Hacı Hasan Efendi	Rabia
Fransızca muallimi	Mustafa Mahir Bey	Tabur kâtibi
Hüsn-ü hatî Türkî muallimi	Mustafa Efendi	Tabur imamı
Kavaidî Türkî ve Fransızca muallimi	Ali Efendi	Mülazım sani
Kur'anı Kerim muallimi	Hafız Said Efendi	Mülazım sani
Esamî Türkîye	Tevfik Efendi	Mülazım sani
Tarih-i Osmanî muallimi ve Dahiliye zabiti	Fuad Efendi	Mülazım sani
Coğrafya-yı umumi resim ve hüsn-ü hat ve fransevi muallimi	Yanoş Hamdi Efendi	Mülazım sani
Hesab-ı hendese ve usul-ı defteri muallimi	Haliti Efendi	Mülazım sani
Sarf-ı Türkî ve imla muallimi	Mustafa Efendi	Mülazım sani
Nahvî Türkî ve kıratî Türkî muallimi	Talat Efendi	Mülazım sani
Coğrafya ve hesap muallimi	Servet Efendi	Mülazım sani
İmla-yı Türkî muallimi ve Dahiliye zabiti	Emir Feyzi Efendi	Mülazım sani

Görüldüğü üzere Askeri rüşdiye'de hem ders yönünden hem de muallim yönünden ciddi bir çoğunluk karşımıza çıkmaktadır. Askeri rüşdiye'de birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda toplam 56 öğrenci bulunmaktadır.¹⁵⁸

2.2.3.2. İşkodra Vilayetindeki Erkek Rüşdiyeleri

1902 yılında gelindiğinde İşkodra vilayetinin nüfusu 200.000, mekteplerdeki öğrenci sayısı ise 5.164' tür. Bu rakamlara göre vilayette eğitime mekteplerde devam eden öğrenci sayısı, nüfusun % 2,5'ine tekabül ediyordu. 20. asrın başlarında İşkodra

¹⁵⁶ Yahya Akyüz, a.g.e, s. 164.

¹⁵⁷ S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s. 318.

¹⁵⁸ S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s. 318.

vilayetinde 1 adet askeri rüşdiye, İşkodra Sancağı' na bağlı 2 ve Draç Sancağı' na bağlı 3 adet olmak üzere toplam 5 adet erkek rüşdiyesi eğitim vermekteydi. Bu yıllarda vilayet sınırları içerisinde idadi mektebi ve kız rüşdiyesi bulunmamaktaydı.¹⁵⁹ 20. asır başlarında İşkodra vilayetinde, her sene ortalama erkek rüşdiyelerinde 340, askeri rüşdiyede 137 öğrenci eğitim almaktaydı.

Böylece İşkodra vilayeti içerisinde her sene ortalama 477 öğrenci Türk rüşdiyelerinde eğitim almaktaydı. 5.164 mektepli öğrencinin bulunduğu vilayette Türk öğrencisi bu rakamın % 8,65'ini oluşturmaktadır. 1898-1903 yılları arasında İşkodra Vilayetinde İşkodra Sancağına bağlı İşkodra Rüşdiyesi öğrenci açısından en kalabalık okuldu. Diğer vilayetlerde olduğu gibi İşkodra'da da askeri merkezde bulunan askeri rüşdiye en çok tercih edilen mekteplerden biriydi. Vilayet genelinde en az öğrencinin rüşdiye ise senelik ortalama 27-28 öğrencisi bulunan Draç Sancağına bağlı Kavaya rüşdiyesi idi.¹⁶⁰

Vilayet genelinde eğitime devam eden 6 Rüşdiyeden bir tanesi Sultan II. Abdülhamid tarafından açılmıştır. Draç sancağına bağlı Kavaya Rüşdiyesi, 1877 yılında 2.925 kuruş masraf edildikten sonra eğitime başlamıştır.¹⁶¹

Ağustos 1899 tarihinde Draç erkek rüşdiyesinin inşaatının devam ettiği görülmektedir. Maarif nezaretine gönderilen yazıda, belediyeye ait olup müzâyadede biri 791 diğeri 44 lira bedellerle satılan arsa bedellerinin Draç rüşdiyesi inşaat masraflarına sarf edilmesi, İşkodra vilayetinden talep edilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁹ S.N.M.U. 1316 (1898) 1. Defa, s. 824; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s. 920-921; S.N.M.U., 1318 (1900) 3. Defa, s. 1020-1021; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa, s.350; S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s. 317-318.

¹⁶⁰ Uğur Ünal, a.g.e, s.104.

¹⁶¹ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, s.821; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s.913; S.N.M.U., 1318 (1900) 3. Defa, s.1021; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa, s.351; S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s.321.

¹⁶² BOA. DH. TMIK. S. Nr.26/40

Tablo 2.7: İşkodra Vilayetinde II. Abdülhamid Döneminde Açılan Rüşdiyeler.¹⁶³

Adı	Öğrenci Sayısı					Öğretmen Sayısı					Hademe Sayısı				
	1900	1901	1902	1903	1904	1900	1901	1902	1903	1904	1900	1901	1902	1903	1904
İşkodra	135	106	128		112	5	5	5	5	4	1	1	1		1
Draç	48	48	55	60	61	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
Tiran	81	94	65	78	52	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1
Kavaya	26	22	33	28	28	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
Akçahisar	55	73	72	62	51	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
İşkodra Askeri Rüşdiyesi İbtidaisi					132					17					

İtalyan devleti himayesinde bir sanayi mektebinin kurulması Osmanlı hükümetini rahatsız etmiştir. Bu yüzden Nisan 1905 tarihinden itibaren İşkodra'da rüşdiye seviyesinde eğitim verecek bir sanayi mektebinin açılması için faaliyetler başlamıştır. Maarif Nezaretinden İşkodra vilayetine gönderilen bir yazıda, İslâm ve Hristiyan çocuklar için İşkodra'da açılacak olan sanayi mektebinin inşaat masraflarının İşkodra fırka-i askeriye tahsisâtı bakiyesinden karşılanması istenmiştir. Dârü's-sanâyi adı verilen mektep açılması için başka gelirler de tahsis edilmeye çalışılmıştır. Vilayette yapılan yazışmalara göre, bu tahsisat Boyana ve Bâhçelik köprüleri gelirlerindedir. İşkodra'da sanayi mektebinin açılması birçok fayda sağlayacaktır. Şimdiye kadar tehir edilmektedir. Bu para elde edilmedikçe inşaat başlanamayacaktır. Bu yüzden 100.000 kuruşun acilen temin edilmesi veya başka bir çare bulunması gereklidir. ¹⁶⁴ İtalyan devleti'nin İşkodra'da bir sanayi mektebi açma teşebbüsleri misyonerlik faaliyeti olarak değerlendirilebilir. İtalya'nın İşkodra'ya yakın olması ve Osmanlı Devletinin İşkodra'yı kontrol edebilme olanağının çok az olması gibi sebepler İtalya devletinin burda bir sanayi mektebi açmasında etkili olduğu düşünülebilir. Arnavutluk topraklarının İtalya'ya yakın olması İtalya'nın siyasi emeller peşinde koşmasında etkili olmuştur. Bu bölgelerde bu nedenle çok sayıda okul, kilise ve sağlık kuruluşları açmıştır.

¹⁶³ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, s.821; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s.913; S.N.M.U., 1318 (1900) 3. Defa, s.1021; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa, s.351; S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s.321.

¹⁶⁴ BOA. BEO. Nr. 2585/193829, lef 1-4.

2.2.3.3 Kız Rüşdiyesi

Tanzimat döneminde başka bir gelişmede, 1858'de kız (inas) rüşdiyelerinin açılmasıydı. Devletin kadınların eğitime giderek daha fazla önem vermesinin muhtemel nedenlerinden biri, 1861'de Takvim-i Vekayi'de çıkan bir makalede açıklanmıştı. Bu makaleye göre kız rüşdiyeleri kadınlara dini ve dünyevi bilgilerde eğitim verecek, böylece kadınlar evlendiklerinde kocalarına eve ilişkin meselelerde yardımcı olarak rahatlatacaklar ve diğer taraftan de kendi iffetlerini korumayı öğreneceklerdi.¹⁶⁵ Para, bina ve öğretmen gibi sorunlar ilerlemenin hızını kestiği için Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında tüm imparatorlukta toplam 3.371 öğrencili 60 rüşdiye vardı.¹⁶⁶

Kız çocuklarının tahsil görmesi, fena bir gelenek olarak iyi telakki edilmezdi. Bu sebeple sıbyan mekteplerinde kız öğrencilerin sayısı erkek çocuklara göre azdı. Bu mekteplerin üstünde de kızlar için herhangi bir öğretim kademesi yoktu. İlk defa olarak 1858'de İstanbul'da bir kız rüşdiyesi açıldı. Bu bir yenilikti. Halkı aydınlatmak ve okulun açıldığını haberdar etmek için, hükümet gazetelerde haberler yayınlamıştır¹⁶⁷

Kız rüşdiyelerinin programı şöyledir; Mebadi-i ulum-i diniye, Lisan-i Osmani kavaidi, Mebaid-i kavaid-i Arabiyye ve Farisiyye, İmla ve İnşa, Müntehabat-ı edebiyye, Tedbir-i menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter tutmak usulü, Nakşa medar(yardımcı) olacak derecede Resim, Ameliyat-ı hiyatiye, Musiki (mecburi değil). Ancak kızların eğitimi yavaş geliştiği gibi, okumuş kadınların toplumda memuriyet gibi görevler almaları da II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir.¹⁶⁸

Ocak 1890'da Maarif Nezaretine gönderilen yazıda, Draç şehrinde kızlara mahsûs bir mekteb olmadığından yeni bir kız mektebi açılması talep edilmiştir. Mektep binası olarak Draç kalesinin varoş tarafı kapısı üzerinde yer alan bir tarafı yıkılmış oda düşünülmüştür. İnşaat masraflarının ise Draç mal sandığında Rumeli muhacirleri için toplanan 5.600 kuruştan sarf edilmesi istenmiştir. İşkodra vilâyet idâre meclisinin bu talebi uygun görülmediğinde kız rüşdiyesinin açılması ertelenmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Osman Ergin, a.g.e., ss. 458: Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s. 83.

¹⁶⁶ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yay., C. II, İstanbul, 2006, s. 143.

¹⁶⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., C. VI, Ankara 2011, s. 172-173.

¹⁶⁸ Yahya Akyüz, a.g.e, s. 165-166.

¹⁶⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 1697/00031.

2.2.3.4 İdadi Mektebi

1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'nde, sivil yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere rüşdiyelerin üstünde ve sultânîlerin altında idâdî adıyla mekteplerin açılması öngörülmekteydi. İdâdîlerin açılması, Tanzimat devri eğitiminin temel unsuru olan Osmanlıcılık ilkesinin hayata geçirilmesi için de gerekiyordu. II. Abdülhamid döneminde idâdîlerde önemli gelişmeler oldu. Bu okulların taşrada gelişmesini temin için vilâyet gelirlerinden bir kısmı "hisse-i maârif" olarak tahsis edildi. Öte yandan idâdî bulunan yerlerdeki rüşdiyeler idâdîlerle birleştirildi.¹⁷⁰

İşkodra valisinin Şubat 1889 tarihinde sadarete yazdığı yazıda, İşkodra'da bir idâdî mektebi açmak istediklerini belirtmiştir. Maarif nezaretiyle daha önce cereyân eden haberleşmelere göre, vilayetin maârife ait gelirleri çok az olduğundan bu gibi mahallerde idâdî mektebi tesis edilmesine izin verilmediği görülmektedir. Nezarat İşkodra merkezinde idadi açılmasından vazgeçilmesini istenmiştir. Bunun üzerine bu konu vilayet meclisinden müzâkere edilmiştir. Buna göre, vilayetin maarif gelirlerinin azlığı sebebiyle idadi açılmasından vazgeçilmesi doğru değildir. Bundan istifade eden Cizvitler vilayette çeşitli mektepler ihdâs etmişlerdir. İtalya konsolosunun da idadi seviyesinde mektep açmak teşebbüsleri vardır. Bu mekteplerle rekâbet edecek bir idâdî bulunmaz ise Osmanlı tebası, tahsil için zaruru olarak bu mekteplere girip devam edeceklerdir. Yabancı devletler çokça masraf ve fedakarlıklar yaparak, vilayette çok sayıda ve muntazam mektepler açmaktadırlar. Misyonerler bu faaliyetleri, Osmanlı tebası üzerinde kendi emel ve fikirlerini yaymak maksadıyla yapmaktadırlar. Gelir azlığına bakılmayarak devletce de bir fedâkârlık yapılarak adı geçen mekteplerle rekâbet edecek bir idâdînin açılmasına izin verilmesi vilayetten ısrarla talep edilmiştir.¹⁷¹

Maarif Nezareti 1889 yılında, yeterli Maarif Hisse-i İnesi toplanamadığı için başlangıçta İşkodra'da İdadi Okulu açmaya yanaşmadıysa da, vilayet idaresi Cizvit rahiplerinin eğitim faaliyetlerine ilişkin raporlar gönderince, hükümet durumu yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır.¹⁷²

Nisan 1903 tarihinde, İşkodra Valisinin yazısında, daha önce Bâb-ı 'Âlî Meclis-i Mahsûsda İlbasan, Prizren, Draç'ta birer idadi mektebi açılması görüşüldüğü anlaşılmaktadır. Mecliste, Preveze ve İşkodra'da açılması düşünülen idâdî mekteplerinin

¹⁷⁰ Cemil Öztürk, "İdadi", TDVİA., C.21, İstanbul 2000, ss.464-466

¹⁷¹ BOA. MF. MKT. Nr. 115/114.

¹⁷² Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s.255.

tehir edildiği ve bu mekteplere ayrılan tahsisatın köy ibtidailerine ve dârü'l-muallimîn açılmasına harcanmasına dair bir iradeninin yayınlandığı görülmektedir.¹⁷³

Vilayetteki ilk idadi açma çabaları Draç şehrinde olmuştur. 30 Ekim 1903 tarihli vilayet yazısında Draç rüşdiye mektebinin lağv edilerek İdadiye dönüştürülmek istenmiştir. Draç çarşısı ortasındaki eski rüşdiye mektep binasının esâsen maarif malı olduğu, mevkiinin iyi olması sebebiyle, ya 3.000 kuruş masrafla tamir edilerek idadi binası yapılması, ya da satılması istenmiştir. 3.000 kuruşla tamir edilirse mektebin zemîn katında bulunan ibtidâ'ye kısmının başka bir mahalle nakledilmesi durumunda idadi talebesi için yeterli olacağı görülmüştür. Ayrıca bina kiralamaya gerek duyulmamıştır. 30 Mayıs 1904 tarihinde eski rüşdiye binâsının harap vaziyette olmasından idâfîye dönüştürülmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.¹⁷⁴

21 Temmuz 1903'te Draç idâdîsi için 14 oda ve geniş bâhçeyi içeren bir hânenin 5 lira îcâr ile tedârik edildiği İşkodra vilayetinden bildirilmiştir. Mektebi tesis ve tefrîş etmek üzere nezâretce tayîn edilecek bir idâdî müdürünün acilen Draç'a gönderilmesi talep edilmiştir.¹⁷⁵ İdadi binasının mefruşatı hususunda Rumeli Müfettişliğinden de yardım istenmiştir.¹⁷⁶

Drač idadi müdürününün 30 Mart 1906 tarihinde nezarete gönderdiği yazıdam Draç şehrinde iki buçuk sene önce rüşdiyenin idadiye dönüştürülerek bir idadinin açıldığı ancak ilk ve orta öğretimin vilayette yeterince gelişmediği için idadi eğitiminin başarısız olduğu ve maarifte görevli nenur ve muallimlere gününde maaş ödenemediği anlaşılmaktadır. Müdür yazısında ibtidâ'ye eğitimi ilerlemedikçe ve talebeler muallimlerin anlatımını anlayacak kadar Türkçe öğrenmedikçe idâdî eğitiminin hakkıyla yapılamayacağını belirtmiştir. Memleletin her tarafında günden güne mektebler açılmakta ibtidai eğitimi ve özellikle Osmanlı maarifi ilerlemektedir. Ancak İşkodra vilayetinin rüşdiye mekteplerinde bile hâlâ Türkçe birkaç söz konuşabilecek talebeler yetişmemektedir. Maarifin nimetlerinden tamamen mahrûm bulunan vilayetin hissedar olması için maarif nezareti 214.000 kuruş göndermiştir. Bu para peyderpey gelmekte ise de vilayette maarif gelişmemektedir. Bu paranın % 30'u Draç maarif memûrlarına verilmesi gerekirken verilmemiştir. Memurlar uzun süredir maaş alamamaktadırlar. İdadideki muallimler de

¹⁷³ BOA. İ.MF. Nr. 9/9, lef 1-4.

¹⁷⁴ BOA. MF. MKT. Nr.761/48, lef 8.

¹⁷⁵ BOA. TFR. I.A.9/880.

¹⁷⁶ BOA. TFR. I. İŞ. 2/184.

maaş alamamaktadırlar. Muhâsebeye 12 Nisan 1906'da gönderilen yazıda Draç mektepleri mu'allimlerinin 1904'den birer 1905'den beşer maâşlarını almadıkları halde İşkodra mektep mu'allimlerinin hemân bütün ma'âşları verilmiştir. Bu durum Dıraç muallimlerini mağduriyetinden Dıraç mekteb-i idâdîsi müdüriyetinden yazıyla bildirilmiştir. Maaşların eşit olarak dağıtılması İşkodra ma'ârif müdüriyetinden talep edilmiştir.¹⁷⁷

Maârif Nezâretine gönderilen 18 Ağustos 1906 tarihli yazıda Dıraç idâdîsinin lağv edileceği anlaşılmaktadır. Ancak mektebin şehir için bir ihtiyaç olduğundan bu karardan vazgeçilmesi talep edilmektedir. Bu hususta şehirdeki Müslim ve gayrimüslim ahali dilekçe yazarak idadının kapatılmasına karşı çıkmışlardır.¹⁷⁸

Müderriş Yûsuf, Rûm Metropolit Vekîli Kostantîn, Belediye Re'îsi Hâfız 'Alî nezarete bir telgraf çekerek memleketin her köşesinde maarif gelişirken Draç merkezinde te'sîs edilen idâdînin merkez vilâyete nakl edilmesi doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. Telgrafta, Draç'ın Avrupa'ya civâr iskelelerinin olması, İtalya ve Avusturya devletlerinin mekteplerini bulunması itibâriyle siyâseten de bir idâdînin olmasının elzem olduğu belirtilmiştir. İdadının kaldırılması durumunda bazı mahzurlar ortaya çıkacaktır. Mektep talebelerinin merkez vilâyete kadar gitme kudretleri yoktur. Sancağın gelirleri de müsâ'ittir. Müslüman çocuklar, yabancılar ait mekteplere gitmek zorunda kalacaktır.

24 Temmuz 1906 tarihli İşkodra vilâyet idare meclisinin mazbatasına göre, İşkodra merkezinde 1 rüşdiye ile 18 ibtidâî mektebi mevcûddur. Yabancı mekteplerle rekâbet edebilmek için bir de idâdî mektebe ihtiyâc vardır. Bu yüzden Draç'da açılan idâdî şehrin nüfusunun azlığı ve ibtidai mekteplerinin olmamasından gelişmemektedir. İdadînin merkez vilâyete nakl edilmesi münasip olacaktır. İdadînin, İşkodra'ya ve İşkodra rüşdiyesinin Draç'a nakli husûslarının arz edilmiştir. Draç ahâlîsi ise idadının nakledilmesine karşı çıkmışlar ve nazarete telgraf çekmişlerdir. Buyüzden mektebin nakli hususunda tereddüd hâsıl olmuştur. Draç idâdisine dokunulmaksızın İşkodra rüşdiyesinin idâdîye dönüştürülmesi istenmiştir. İdadî mektebinin İşkodra ve Draç şehirlerinin hangisinde bulunması hususunda nezarete istişare yapılmıştır. Sonuçta 14 Ağustos 1906'da idâdî mektebinin İşkodra'ya naklinin uygun olmayacağına karar verilmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ BOA. MF. MKT. Nr.929/20, Lef 1-2.

¹⁷⁸ BOA. MF. MKT. Nr. 948/58.

¹⁷⁹ BOA. MF. MKT. Nr. 951.33, lef, 1-6; BOA. MKT. Nr.943/53.

2.2.4. Gayrimüslim Mektepleri

İslam hukukunda gayrimüslim tabiri, İslamiyet’i din olarak kabul etmeyenler için kullanılır. Gayrimüslimler siyasi yönden:

1- Ehl-i harb (Müslümanlara karşı savaş halinde olanlar)

2- Ehl-i ahd (Müslümanlar ile antlaşma yapmış olanlar) şeklinde ikiye ayrılır.

İslam hukukçuları gayrimüslimleri din ve inanışlarına göre de ikiye ayırırlar:

1- Ehl-i Kitap (kendilerine semavi kitap gönderilmiş olanlar) Yahudi ve Hristiyan’lar bu gruba dâhildir.

2- Ehl-i kitap olmayanlar. Puta tapan müşriklerle, Mecusilerde bu gruba girerler.¹⁸⁰

Osmanlı Devleti’nin, egemenliği altındaki toplulukları, din yâda mezhep esasına göre örgütleyerek yönetmesine “millet sistemi” adı verilmektedir. Gayrimüslim cemaat okulları Cemaat Ruhani meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardır. Millet sistemi esas itibariyle İslam Hukukuna dayanır. İslam’da millet kavramı, din, mezhep; bir din ve mezhebe bağlı topluluk anlamına gelmektedir. Millet kavramı, Arapça “mille” kelimesinden türetilmiştir. Dolayısıyla millet, özel bir sözü yâda vahiy kitabını kabul eden topluluk manasına gelir. Osmanlı Devleti’nde sıbyan ve diğer okulların programları farklı olmuştur. Bu eğitim kurumlarına Sultan III. Selim ve II. Mahmud devirlerinde ilave yapılmış askeri yapıda ki okullar da eklenmiştir. Fakat tüm bu eğitim kurumları sadece Müslümanlara özel olarak kullanılmaktaydı.¹⁸¹

Okulların öğretiminde uzun süre dini nitelik hâkim iken daha sonra milli nitelik ağırlık kazanmıştır. Bunlar Vakıf okullarıdır. Ya bir kilise yâda engin bir şahsın veya grubun öncülüğünü yaptığı vakıflar yoluyla kurulur, finanse edilir ve yönetilirlerdi.¹⁸²

Osmanlı Devleti’nin eğitim sisteminden söz ederken devlet içinde devlet denebilecek kadar geniş ve özerk statüye sahip azınlık cemaatlerinden ve yönetimi altındaki kurumlarından bahsetmek yerinde olacaktır. Bu cemaat okullarında devletin denetimi yetersiz olmakla beraber mevcut kurumların kendi patrik ve hahambaşlıkları ile idare olundukları bilinmektedir. Devlet, eğitimde birlik konusunun önemini ilk zamanlarda fark edememiştir. II. Mehmed İstanbul’u fethettiğinde gayrimüslimlerin dini ve mezhepsel

¹⁸⁰ Cevdet Küçük, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat” ,*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay. C.4, İstanbul 1985, s.1007.

¹⁸¹ Bilal Eryıldız, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yay. İstanbul 1996, s.17.

¹⁸² Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, MEB. Yay., İstanbul 1997, ss.88,89.

tüm haklarını kendilerine tanımış ve bu suretle okullarını, kiliselerini, vakıflarını kendilerinin yönetmesine ve mülklerinin üzerlerinde kalmasına izin vermiştir.¹⁸³

Fatih, kendisinden önce süregelen din ve vicdan serbestisi geleneğini sürdürerek, fethin hemen ertesinde, ilk olarak Bizans'tan kalan, kuşatma öncesi Bizans'a yardım eden, fakat fetih sonrası Osmanlı yönetimine yanaşan, hatta Galata şehrini teslim eden Latinler' e bu hakkı tanıdığını "Galata Ahitnamesi" ile bildirdi. Fatih ilk olarak Latinler' e tanıdığı bu hakkı diğer gayrimüslim gruplara da tanıyarak, gayrimüslim tebaayı imparatorluk bünyesinde dâhil edebilmek, Avrupa ile siyasi ve hissi olabildiğince kesip, onların İstanbul dışındaki merkezlerini İstanbul'a getirtme siyaseti güttü. İlk iş olarak Latin Kilisesi'nin devamına izin verdi. Böylece Latinler' e verilen fermanla, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Katolik Latinler' e de bu haklar tanınmış oluyordu.¹⁸⁴

Her kilisenin yanında birer oda şeklinde okul yapılmıştı. Hatta okul ve medreselerde eğitim-öğretim hocaların elinde bulunduğu gibi buralarda da papazların elinde bulunuyordu. Hükümet Rum cemaatine verdiği Hukuk ve ayrıcalıklardan Ermenileri daha sonra da Musevileri de ayırt etmeyerek faydalanmalarını sağlamıştır. Öte yandan Nizam-ı Cedid hatta Tanzimat Devrine kadar onların eğitim sisteminde de bir gelişme ve farkındalığa rastlanamamaktadır.¹⁸⁵

Cevdet Paşa, Fatih Sultan Mehmed ile başlayan Rumlara ve diğer azınlıklara ayrıcalık verme ve onları başıboş bırakma politikası hakkındaki mütalaasını şöyle dile getirir; "Rumlar, Osmanlı ülkesinde kendilerine özgü bir âlemde yaşarlardı... Tüm tebaaya resmi dil öğretmek, onları Osmanlı Edebiyatı ve İslam adetlerine alıştıırıp Türklere ısındırmak, bu şekilde Devlete bağlılıklarını güçlendirmek hükümetin bir görevi iken, geçmişteki devlet adamlarımızın bu konuda hata ve kayıtsızlık gösterdikleri inkâr edilemez."¹⁸⁶

Din adamı yetiştirmek dışında, Avrupa'da gelişen modern bilim ve eğitim anlayışının, XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devletinde geniş çapta ilgi görmediği söylenebilir. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle Rum Ortodoks ve Ermeni cemaatlerinde artan ticari faaliyetlerden dolayı meydana gelen zenginleşme ile ilgili olarak oluşan yeni sınıf buna burjuva sınıfı denilebilir, kilise ve cemaatin idaresinde söz sahibi olmasıyla, eğitimde laikleşme başladığı söylenebilir. Hal böyle olunca

¹⁸³ Nafi Atıf Kansu, *Türkiye Eğitim Tarihi*, Nobel Yay., Ankara 2016, s.105.

¹⁸⁴ İlknur Polat Haydaroglu, *Osmanlı İmparatorluğu nda Yabancı Okullar*, Ocak Yay., Ankara 1993, ss. 5.

¹⁸⁵ Osman Ergin, a.g.e. s.725.

¹⁸⁶ Tarih-i Cevdet, *Ahmet Cevdet Paşa*, C.11, ss.117-118.

gayrimüslim tebaa arasında dini eğitim veren ruhban okullarından ayrı olarak yeni eğitim ve öğretim kurumlarının kurulmasına yol açmıştır.¹⁸⁷

Osmanlı coğrafyasında yerleşik Musevilerin bir bölümü yabancı devletlere mensup oldukları için haliyle kurdukları okullar da mensubu oldukları devletlerin dilleri ile eğitim yapabilmeye haklarına kapitülasyonlar sayesinde sahip olabiliyorlardı.¹⁸⁸

Mektepler arasında gayrimüslimlere ilk defa kapılarını açan Tıbbiye'dir. Bu mektepte eğitimin Fransızca yapılması, hocalarından bir bölümünün gayrimüslim hatta Avrupa'lı olması ve gayrimüslimlerin yabancı dillere Türklerden daha fazla ilgi duyup yatkın olmaları gibi sebeplerle ve bilhassa Muallim Bernar getirildikten sonra bu yola başvurulduğu tahmin edilmektedir. İlk Mekteb-i Tıbbiye'ye giren gayrimüslim talebeler, elbise ve giyecek parası öder aynı zamanda Müslüman talebeler gibi aylıkta almazlardı.¹⁸⁹

Tanzimat'a kadar gayrimüslimler, çocuklarını kendi cemaat okullarına gönderebilmeye haklarına sahipti. Gayrimüslim mektep idaresindeki okullar tamamen müstakil konumdaydı. Gayrimüslimler bu cemaat okullarında diledikleri gibi eğitim yapabilmekte ve ders programlarını istedikleri şekilde düzenleyebilmekteydiler. Devlet bu okulları, önceleri hiç denetlememiş yâda denetlemeye lüzum görmemiştir. Gayrimüslim milletler, din ve mezhep sahasında olduğu gibi eğitim alanında da özer bir statü içinde hareket edebilme imkânına sahip kılınmışlardır.¹⁹⁰ Tıbbiyeden başka bütün okulların kapılarının ve müesseselerinin kapılarının Rumlara açılması 1856 Islahat Fermanından sonraya rastlamaktadır.¹⁹¹

1856 Islahat Fermanı'nda, Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak, eğitime özel bir yer ayrılmış ve gayrimüslim azınlık cemaatlerinin hakları vurgulanmıştır. Islahat Fermanı'nda öncelikler gayrimüslim azınlıkların haklarının korunacağı belirtilmiştir. Fermanında vurgulanan haklardan geniş ölçüde yararlanan gayrimüslim azınlıklar, başta İstanbul olmak üzere birçok bölgede özel okullar açma çabalarını hızlandırmaya çalışmışlardır. Öte yandan Tanzimat'tan sonra resmi devlet okullarının kapıları gayrimüslim azınlıklara da dereceli olarak açılmıştır. Fakat bu hususta gerek devlet yönetimi gerekse gayrimüslim azınlık cemaatleri tereddütlü davranmışlardır. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında yabancı öğretim kurumlarına ilişkin doğrudan bir karar bulunmamaktadır. Zaten yabancıların okul açmaları ancak fermanla mümkün

¹⁸⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g. md., s.355.

¹⁸⁸ Nafi Atif Kansu, a.g.e., s.107.

¹⁸⁹ Osman Ergin, a.g.e., s.726.

¹⁹⁰ Bilal Eryıldız, a.g.e., s.168.

¹⁹¹ Osman Ergin, a.g.e., s.747.

olabilmekteydi. Ancak tüm hukuksal metinlerin önünde vurgulanması gereken ve siyasal önemi de olan nokta şudur ki; Tanzimat'tan itibaren merkezi Osmanlı yönetimi, Müslüman cemaati ile gayrimüslim azınlık cemaatlerini "Osmanlılık" ideolojisi etrafında birleştirerek devleti parçalanmaktan kurtarmayı hedeflemiş ve bu politikanın somut uygulamaları eğitim alanında da görülmüştür. Merkezi yönetim gayrimüslimlerin kurdukları okulları denetlemeyi amaçlamış fakat gayrimüslim cemaatleri bu politikaya karşı sert biçimde tepki ve direniş göstermişlerdir.¹⁹²

Azınlık cemaatleri okulları aracılığıyla dillerini genişletmekle yetinmeyerek, bağımsızlıkları uğruna yabancı devletlerin siyasetleri doğrultusunda imkânlarını kullandırmaktan geri durmuyorlardı. Mithat Paşa'nın Bab-ı Ali'ye 1868 yılında sunduğu rapor dikkat çekicidir. Paşa raporda genel itibariyle;" Bulgar cemaatinin ilim ve eğitimin önemini anladıktan sonra kendilerinde bunun eksikliğini görüp çocuklarının eğitimi için telaşa kapılmışlardır. Fakat Bulgar cemaatinin içerisinde bulunduğu imkânsızlıklar sebebiyle duruma Ruslar müdahale etmiş kendileri okullar açmıştır. Bu durumda Bulgar'lar çocuklarını buralarda okutmuş ve aynı zamanda Rusya'dan eğitim malzemeleri ve öğretmen temin etme ihtiyacı dahi başlamıştır".¹⁹³

1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesinin, 129. ve 130. Maddelerinde Türk olsun yâda olmasın Osmanlı Tebaasının yabancıların özel okul açmalarıyla ilgili husus düzenlenmiştir. İlk önce muallimlerin elinde Maarif-i Umumiyye yâda Mahalli Maarif Meclisi tarafından verilen diploma olması gerekir. İkincisi politika ve adaba mugayir ders okutulmayacak ve okutulacak kitapların Maarif Nezareti'nden tasdik edilmek üzere ve taşrada vilayet maarif idaresiyle ve vilayet valisi tarafından ve Dersaadet'te Maarif Nezareti tarafından ruhsat verilecektir. Bu üç şart olmadıkça mekteplerde inşaat izni verilmeyecektir.¹⁹⁴

II. Abdülhamid devrinde ilkokulların yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel eğitim hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda öncelik, Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere verilmiş olması ilköğretim siyasetinin temelini teşkil eder. Bu arada kaza ve kasabalarda inşa edilecek ibtidai okulların büyük olması ve buralarda gayrimüslim tebaanın çocuklarının da eğitim alması yolunda resmi kararlar, ilköğretimde de, orta öğretimde olduğu gibi Osmanlılık siyasetine önem verildiğini göstermektedir. Bunun

¹⁹² Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay. C.2, İstanbul 1985, ss.485-86.

¹⁹³ Nafi Atif Kansu, a.g.e., s.107-108.

¹⁹⁴ Faik Reşit Unat, a.g.e., s.110.

gayesi, gayrimüslim çocuklara milli şuur veren cemaat okullarının siyasi ve zararlı faaliyetlerini durdurmak ve aynı zamanda çeşitli din, mezhep ve ırktan olan ilkokul çağındaki çocuklara Osmanlılık duygu ve düşüncesini aşılarmaktı. Fakat bu tavır gayrimüslim tebaanın tutum ve davranışları yüzünden tutmamıştır.¹⁹⁵

II. Abdülhamid döneminde gayrimüslim eğitim kurumları sıkı denetim altındaydı. Padişah'ın Nazırlara gönderdiği bir genelge bu kuşkuyu doğrular nitelikteydi; "Devlet-i Aliyye'nin Rum ve Ermeni uyruklarının sayısı Müslüman uyruklarına göre az iken birçok camii köhnemiş halde çürürken ve pek çok medrese viraneye dönmüşken, beş yâda on hanelik köylerde bile büyük kilise ve okulların inşa edildiğini görüyoruz". Abdülhamid döneminde, Tanzimat döneminin görece hoşgörölü atmosferi kayboldukça belirgin bir vurgu değişikliği ortaya çıkmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi, gayrimüslim okulların ders programlarının teftişine olanak tanımıştı. 1880'de bu daha da genişletildi ve yerel eğitim komisyonlarına, bu tür kurumlarda kullanılan okul kitaplarını ve müfredatını denetleme hakkı verildi. Türkçe öğretimi, 1894'te gayrimüslim okullarında zorunlu hale getirildi. Gayrimüslim okullara, maaşları ve ücretleri Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanan Türkçe öğretmenleri atandı. 1887'de ilk olarak gayrimüslim ve yabancı okulları müfettişliği kuruldu.¹⁹⁶

İşkodra Vilayetinde gayrimüslimlere ait, 1 idadi, 3 rüşdiye ve 3 ibtidai bulunmaktaydı. Okulların tamamı ruhsatsızdır.¹⁹⁷

İşkodra Vilayeti dâhilinde 1903 yılında, Draç sancağında Rumlara ait 3 tane Gayrimüslim rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. Bu rüşdiyelerde toplam 260 tane erkek öğrenci bulunmaktaydı. İşkodra'da ayrıca Fransızlara ait 2 ve İtalyanlara ait 1 adet yabancı rüşdiye bulunmaktaydı. Fransız rüşdiyelerinin toplamında 350 erkek; İtalyan rüşdiyesinde ise 120 erkek öğrenci bulunmaktaydı.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Bayram Kodaman, a.g.e., s.69.

¹⁹⁶ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 119.

¹⁹⁷ S.N.M.U., 1317 (1898) 2. Defa, s. 923.

¹⁹⁸ S.N.M.U., 1316 (1898) 1. Defa, s.819; S.N.M.U., 1317 (1899) 2. Defa, s.911-912; S.N.M.U., 1318 (1900) 3. Defa, s.1011; S.N.M.U., 1319 (1901) 4. Defa, s.346-347; S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s.319.

Tablo 2.8: İşkodra Vilayetindeki Gayrimüslim Mektepleri ¹⁹⁹

Yeri	Adı	Sorumlusu	Türü
İşkodra	Ortodoks	Filip Broviç	İbtidai
İşkodra	Kuşamiçe	-	İbtidai
İşkodra	Tanank Gorgi	-	İbtidai
İşkodra	Şaroka	-	İbtidai
Draç	Rum Mektebi	Metropolit	Rüşdiye
Draç	Rum Mektebi	Metropolit	İbtidai
Draç	Ulah Mektebi	Konstantin İkonum	İbtidai
Tiran	Rum Mektebi	Metropolit	Rüşdiye
Tiran	Rum Mektebi	Metropolit	İbtidai
Kavaya	Rum Mektebi	Metropolit	Rüşdiye
Kavaya	Rum Mektebi	Metropolit	İbtidai
Şayak	Rum Mektebi	Metropolit	İbtidai

II. Abdülhamid döneminde İşkodra Vilayetinde, İşkodra kazasında 4, Draç'ta 3, Tiran ve Kavaya'da 2, Şayak'ta ise 1 gayrimüslim mektebi bulunmaktaydı. İşkodra'daki Ortodoks mektebi ile Şaroka mektebi ibtidai düzeyinde karma bir eğitim vermekteydi. Draç, Tiran ve Kavaya'da rüşdiye olarak hizmet veren okullar ise erkek öğrencilerden müteşekkil olup onlara özeldi. Öte yandan Draç, Tiran ve Kavaya'da 1'er adet kız ibtidai mektebi daha bulunmaktaydı.²⁰⁰

Görüldüğü üzere İşkodra vilayeti genel itibariyle gayrimüslim mektepleri bakımından nüfusuna oranla gayet iyi konumdadır. Merkez kaza İşkodra'nın yanı sıra Draç, Tiran, Kavaya ve Şayak'ta gayrimüslim okulları bulunmakla beraber bunlar II. Abdülhamid döneminde hızla artış göstermiştir. İstatistiksel veriler göz önünde bulundurulduğunda bu fark göze çarpmaktadır. Aşağıda Tablo 2.9'de İşkodra Vilayeti'ndeki Gayrimüslim okullar ve öğrenci sayıları verilmiştir.

¹⁹⁹ S.N.M.U., 1317(1899) , 2. Defa, s. 922-923; S.N.M.U., 1318 (1900), 3.Defa ,s.1022-1023; S.N.M.U., 1319 (1901), 4.Defa ,s. 352; S.N.M.U. , 1321 (1903), 6. Defa ,s. 319.

²⁰⁰ S.N.M.U., 1317(1899) , 2. Defa, s. 922-923; S.N.M.U., 1318 (1900), 3.Defa ,s.1022-1023; S.N.M.U., 1319 (1901), 4.Defa ,s. 352; S.N.M.U. , 1321 (1903), 6. Defa ,s. 319.

Tablo 2.9: Gayrimüslim Mekteplerindeki Talebe Sayıları.²⁰¹

Adı	Yeri	1317		1318		1319		1321	
		E	K	E	K	E	K	E	K
Ortodoks	İşkodra	38	37	31	26	31	26	25	20
Kuşamiçe	İşkodra	-	-	-	17	-	17	-	-
Tanank Gorgi	İşkodra	-	-	-	4	-	4	-	53
Şaroka	İşkodra	-	-	3	13	7	13	47	-
Rum Mektebi	Draç	100	-	113	-	113	-	113	-
Rum Mektebi	Draç	-	-	-	65	-	65	-	65
Ulah Mektebi	Draç	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Mektebi	Tiran	45	-	42	-	42	-	42	-
Rum Mektebi	Tiran	-	-	-	22	-	22	-	22
Rum Mektebi	Kavaya	20	-	153	-	125	-	105	-
Rum Mektebi	Kavaya	-	-	-	-	-	-	-	-
Rum Mektebi	Şayak	-	-	19	1	19	1	19	1

Draç ve Kavaya'da rüşdiye seviyesinde hizmet veren okullardaki öğrenci sayıları dikkate değerdir. 1899-1900 yıllarının toplamında 20 öğrenciden müteşekkil olan Kavaya rüşdiyesi takip eden yıllarda öğrenci sayısını arttırmıştır. Tablo 2.9' da verilen istatistiksel veriler göz önünde bulundurulduğunda, Draç kazasında bulunan Ulah Mektebi dışındakiler Rum Cemaatine aittir. Draç' ta bulunan Ulah Mektebi ise kurum ve hizmet bakımından hazır olmasının yanı sıra öğrencisi olmaması hasebiyle kapalı durumda bulunuyordu.

Ocak 1899 tarihinde İşkodra vilayetinden, Dahiliye Nezâretine gönderilen yazıda Draç kazasında Ulah milleti namına bir mektep açılmak istenmektedir. Konu, Şûrâ-yı Devlette görüşülmüş, Ulahların bir mektebe sahip oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca Ulahların, Rûm milleti nâmına kayıtlı kısmen Ulahca'da konuşan ahâlînin bulunduğu mektebde Ulah lisânı öğretilmek üzere ek olarak bir ders-hâne açılmasıyla maksad hâsıl olabileceğinden bir mektep açılmasının gereksiz olduğu İşkodra vilayetine bildirilmiştir.²⁰²

2.2.5. Yabancı Mektepler

Osmanlı toprakları üzerinde yabancı devlet veya teşkilatlara ait okulların yaygın hale gelmesine sebep; bazı batılı devletlere verilen imtiyaz ve kontrol mekanizmasının sağlıklı çalışmamasıdır.²⁰³ Taşradaki eğitsel modernizasyonu tetikleyen en güçlü etkenlerden biri, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde yaygın olan ve çoğunluğu misyoner kurumu niteliğine sahip yabancı okulların varlığıydı. Öğretim kalitesinin yüksek oluşu ve özellikle de yabancı yabancı dillerin öğretilmesi, gayrimüslimler olduğu kadar yerel

²⁰¹ S.N.M.U., 1317(1899) , 2. Defa, s. 922-923; S.N.M.U., 1318 (1900), 3.Defa ,s.1022-1023; S.N.M.U., 1319 (1901), 4.Defa ,s. 352; S.N.M.U. , 1321 (1903), 6. Defa ,s. 319.

²⁰² BOA. BEO. Nr. 1256/94128, Lef 1, 2.

²⁰³ Hidayet Vahapoğlu, a.g.e., , s. 102.

Müslüman çocuklarını da bu okullara çekiyordu. Sözü geçen eğilim, genel eğitimin ya olmadığı yâda çok az geliştiği bölgelerde daha da güçlüydü.²⁰⁴

Aslında yabancı devletlerin baştan beri izlediği politikanın amacı Müslüman olmayan toplulukları denetim altına almaktı. Onların kurumlarını denetim altına almakta bunu sağlayacak en geçerli yoldu. Öte yandan önceleri bu kurumları denetim altına almayı, sonraları onların yararlandıkları haklardan istifade ederek kendi kurumlarını açmayı, giderek cemaat kurumlarının tam bağımlılığını sağlayarak kendi devlet kurumlarını etkin ve üstün hale getirmeyi asıl hedef olarak seçtikleri belliydi. Böylelikle bütün güçlerini bu noktaya toplayıp cemaat okullarını önce etkileri, sonraları da himayeleri altına almaya çalıştılar.²⁰⁵

Osmanlı ülkelerinde geçmişleri yüzyıllar öncesine dayanan yabancı okullar Tanzimat döneminde sayı olarak artmaya ve etki bakımından da kayda değer bir seviyeye geldiler. Bunun nedenleri arasında;

1- Misyonerliğin gittikçe daha bilimsel çalışmalar yapması.

2- Tanzimat döneminde azınlıklara tanınan yeni haklar.

3-Osmanlı Devleti'nin dış borçları vs. nedeniyle dışarıya bağımlı hale gelmesi ve Osmanlı yetkililerinin bu okullara ilişkin denetimci bir tutum izlemeleri halinde “siyasi” bir takım sorunlardan çekinmeleri sayılabilir.²⁰⁶

1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yabancı mekteplerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmış ve bu mektepler denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı ülkesinde yabancı mekteplerin açılmasına ilk önce, muallimlerinin yardımı Maarif Nezareti tarafından ve yahut mahalli maarif idaresinden izin belgesi alınması zorunluluğu getirilmiştir. İkinci olarak bu mekteplerde uygulanacak derslerin içerik, program ve kitapları, Maarif Nezareti'nden veya mahalli maarif idaresinden onaylatıldıktan sonra taşrada vali tarafından ruhsat verilecektir. Özel okulları açanların tayin edecekleri hocaların ellerinde diploma bulunsa dahi hemen maarif idaresine onaylatmaları gerekmektedir.²⁰⁷

Yabancı mektepler üzerinde denetim sağlanması amacıyla müfettişlikler kurulmuştur. 1887 yılında tüm müfettişlikler ayrı bir birime bağlanmışlar ve “Milel-i Gayrimüslim ve Ecnebi Mektepleri Müfettişliği” tesis edilmiştir. II. Abdülhamid

²⁰⁴ Selçuk Akşin Somel, a.g.e., s.254.

²⁰⁵ İlknur Haydaroglu, a.g.e., s.14.

²⁰⁶ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2005, s.25-26.

²⁰⁷ Mahmud Cevad İbnü'ş Şeyh Nafi, a.g.e., s.445.

döneminde kabul edilen yeni bir nizamname ile daha önce kurulmuş ve kurulmakta olan maarif müdürlüklerine yeni görev ve yetkiler verilmiştir. Bu sayede maarif müdürleri, gayrimüslim azınlık okullarına ve yabancı okullara müdahale etme yetkisini kazanmışlardı. Maarif müdürleri, bu okulların açılabilmesi için Maarif Nezareti'nden alınması gereken ruhsatın alınıp alınmadığını; öğretimin yasalara uygun olarak yapılıp yapılmadığını; öğretmen diplomalarının uygun olup olmadığını; derslerde kitap dışında eğitim ve öğretim faaliyetinde bulunulup bulunulmadığını ve ders saatlerini denetleme olanağına sahip olmuşlardır.²⁰⁸

Maarif Nizamnamesinin 129. Maddesi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar etkisini sürdürmüş olmasına rağmen, özel yabancı okulların faaliyetlerinden oldukça rahatsız olan II. Abdülhamid'in emri ile 20 Ağustos 1885 tarihinde Sadaret tarafından 129. Madde'nin tadilatı için çalışmalara başlanmış ve Maarif meclisi tarafından bir layiha hazırlanmıştır. Bu çalışmadan bir netice alınamaması üzerine Sultan 129. Madde'nin tadili ile ilgili çalışmalara devam edilmesi yönünde emir vermiştir. Kurulan komisyonda birden fazla layiha görüşülmüştür. Bunlardan hiçbiri kanunlaşmamakla birlikte bu tarihten sonraki layihalarda belirtilen fikirler 1896 tarihli "Maarif Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimatname" de yer almıştır.²⁰⁹

20. yüzyılın başında yapılan bir tespite göre, Osmanlı Devleti'nde Hristiyan azınlıklar ile yabancılar tarafından açılmış özel okul sayısı 10.000, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı da 500.000 civarındadır. Osmanlı Devleti'nin hemen hemen tamamına yakın bir kısmında faaliyet gösteren yabancı okulların, devletin hassas sorunu olan "azınlıklar" konusuyla yakından ilgilendikleri belirtilmektedir. Önemli birer kültür müessesesi olan bu okullar, dini propagandanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı azınlık gruplarını kendi kültürel denetimleri altına almaya çalışıyorlardı. Yabancı okullar, büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma ve parçalanması halinde belirli bölgelerde hak iddia edecekleri politikalarının önemli birer aracıydılar.²¹⁰

2.2.5.1. Katolik Mektepleri

Osmanlı İmparatorluğunda yabancılar tarafından açılmış öğretim kurumları "imtiyazat-ı ecnebiyye" yani kapitülasyonlar çerçevesinde oluşturulmuştur. Bunların ilki 1535 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı François'ya vermiş olduğu bazı imtiyazlardır. Bu imtiyazlardan istifade ile Fransa'nın gönderdiği Cizvitler'in 18 Kasım

²⁰⁸ Cemil Koçak, 'a.g.md., s.488.

²⁰⁹ Şamil Mutlu, a.g.e., s.27-29

²¹⁰ Cemil Koçak, a.g.md., s.488.

1583'te Galata'daki Saint Benoit Kilisesi'ne yerleşerek burada açtıkları Saint Benoit mektebi, İmparatorlukta kurulan ilk ecnebi misyoner okulu olmuştur. Üç yıl sonra salgın bir hastalık dolayısıyla kapanan bu okul, 1609 senesinde gelen bir Cizvit grubu sayesinde tekrar canlandırılmıştır.²¹¹

Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu coğrafyalarda pek çok yabancı vakıf ve cemaatler eğitim kurumu açmışlardı. Katolik Papalık heyetleri tarafından açılanlar üzerinde hassasiyetle durulanlardı. Bu eğitim kurumlarının büyük bölümünde Fransızca eğitim sisteminin ve dilinin hâkimiyeti söz konusuydu. Büyük şehirlerde yoğun olarak faaliyet gösteren bu okullar sayesinde özellikle azınlık cemaatleri arasında Fransızcanın açık bir üstünlüğü ortaya çıkmıştı.²¹²

Tanzimat'a girilirken İstanbul'daki Katolik mekteplerinin sayısı 40 dolaylarında olup en eskisi Saint Benoit Kolejiydi. Arkalarında destekçi olarak Cizvit, Kapusen, Lazarist Hristiyan tarikatlarının bulunduğu bu okullara, Tanzimat döneminde yeni okullar eklenmiştir. Bu okullarda yaklaşık 6 bin kız ve erkek öğrenci okumaktaydı.²¹³

İşkodra Vilayetindeki Katolik mektepleri Cizvit ve Kapusen, Lazarist vs. denen dini örgütler, misyonerler ve kişiler tarafından açılmıştır. Bu örgütlerin himayesini de İtalya, Avusturya ve Fransa devletleri yapmışlardır.

Tablo 2.10: İşkodra Vilayetindeki Katolik Mektepleri ²¹⁴

Yeri	Adı	Ülke	Türü	Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
İşkodra	Cizvit	Fransa	İdadi	1858	Ruhsatsız
İşkodra	Françesko	Avusturya	Rüşdiye	1858	Ruhsatsız
İşkodra	Françeskan	Avusturya	Rüşdiye	1861	Ruhsatsız
İşkodra	İtalya	İtalya	Rüşdiye	1888	Ruhsatsız
İşkodra	İtalya	İtalya	İbtidai	1886	Ruhsatsız
İşkodra	İtalya	İtalya	İbtidai Sanayi	1888	Ruhsatsız
İşkodra	İtalya	İtalya	Erkek İbtidai	1901	Ruhsatsız
İşkodra	Sovore İsticatana	İtalya	İbtidai Sanayi	1861	Ruhsatsız
Leş	Cizvit	Fransa	İbtidai	-	Ruhsatsız
Drač	Katolik	Fransa	İbtidai	1868	Ruhsatsız
Drač	Katolik	İtalya	İbtidai	1901	Ruhsatsız

İşkodra Vilayeti'nde Katolik mektepleri, 1836 yılından itibaren açılmaya başladı. Vatikan'da okumuş Geg Kodhel İşkodra'da ilk Katolik öğretmen sayılır. Kendisi bir okul açarak çocuk başından 2 ile 4 kuruş arasında veriliyordu. Bu okulun dışında Hamdi

²¹¹ Cemil Koçak, a.g.md., ss.491-492.

²¹² Nafi Atıf Kansu, a.g.e., s.109.

²¹³ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 87.

²¹⁴ S.N.M.U., 1317 (1899), 2. Defa, ss. 922-923; S.N.M.U., 1318 (1900), 3. Defa, s.1024-1025; S.N.M.U., 1319(1901), 4. Defa ,s.362; S.N.M.U., 1321 (1903), 6. Defa, s.319-320.

Bushati'nin kaydına göre İşkodra'da 11 özel katolik okulu bulunuyordu. Özel okullar, Avrupa okul seviyesine ulaşmadığı için ve bu ihtiyacı karşılamak için Cezvit-Jezuit okulu açılması düşünülmüştü. Bu okul 1878'de açılarak masraflar öğrenciler tarafından karşılanmıştır. Daha sonra 1888'de Avusturya, bu okulun masrafları karşılamak için yılda 4.000 frank veriyordu. 1909'da bütçesi daha da artırılmıştır.²¹⁵

Tablo 2.11: İşkodra Vilayetindeki Katolik Mektepleri/ Talebe Sayıları.

Adı	1899		1900		1901		1903	
	E	K	E	K	E	K	E	K
Cizvit	100	-	33	-	33	-	60	-
Françesko	57	-	100	-	100	-	200	-
Françeskan	240	-	251	-	247	-	150	-
İtalya	302	182	298	-	300	-	120	-
İtalya	-	-	-	-	164	-	60	-
İtalya	-	-	-	-	-	-	-	60
İtalya	-	-	-	-	-	-	23	-
Sovore İsticatana	302	350	-	-	344	-	-	200
Cizvit	22	-	15	-	15	-	-	-
Katolik	14	17	16	-	16	-	-	8

İşkodra vilayetinde, 1858 yılında bir Cizvit idadisi açılmıştır. Yine bu yılda 57 öğrencili bir Fransisken rüşdiyeside bulunmaktaydı. Bundan sonra ise 1861'de tekrar bir Fransisken rüşdiyesi açılmıştır. İtalya ise 1888'de bir rüşdiye okulu açmıştır. Okulda 182 kız ve 302 erkek öğrenci bulunmaktaydı. Avusturya tarafından ise 1888'de Savore İsticatana, Cizvit ve Katolik İbtidai mektepleri açılmıştır.²¹⁶

1850'li yıllardan itibaren İşkodra vilayetinde ve kazalarında kurulmaya başlanan, yabancı devlet okullarının hiçbirinin ruhsatı bulunmuyordu. Okullar içerisinde İtalyan rüşdiyesinin öğrenci sayısı dikkat çekicidir. Karma eğitim veren bu okul 302 erkek ve 182 kız öğrencisiyle, 1900 yılında en fazla öğrenciye sahip ikinci okuldu. Takip eden yıllarda ise sadece erkek öğrencilerin devam ettiği bir okul olmuştur. Vilayette 1900 yılında en fazla öğrenciye sahip okul ise "Sovore İsticatana" ibtidai sanayii mektebiydi. Toplamda 652 öğrencinin 302'si erkek ve 350'si kızlardan oluşmaktaydı. Bu okul 1319 maarif salnamesine göre erkek, 1321 maarif salnamesine göre sadece kızlara eğitim veren bir okul olarak görülmektedir.²¹⁷

²¹⁵ Ali Bardhi, a.g.t., s. 151.

²¹⁶ S.N.M.U., 1317 (1899), 2.Defa ,s.922.

²¹⁷ Ünal Taşkın, a.g.m. s.1672.

Okullarda ki öğrenci sayılarında kız-erkek kıyaslamasında ciddi bir rakamsal fark göze çarpmaktadır. Erkek öğrencilerin okula devamı kızlara göre oldukça fazladır. Birçok okul erkek okulu şeklinde hizmet vermektedir.

Collegium Pontificium Albaniense adlı okul; Cizvit rahipleri tarafından 13 Ağustos 1879 tarihinde 152.200 kuruşa satın alınan bir ev olmakla beraber, 43.300 kuruş masrafla okul binasına çevrilmiştir. Zamanla genişletilen okul binasına 1909 yılında bir iradeyle ilaveler yapılmıştır. Okul aynı zamanda papaz okulu olarak da bilinir. Yine Beraş-ı Bala Mahallesi, Sirk sokağında bulunan; Soeur Stigmatistes Kız Mektebi, 1856 yılında Latin Sıbyan Okulu olarak tesis edilmiş olup 1871'den beri Sanayi Mektebi olarak hizmet vermektedir. 1901 tarihinde 3 dersane, 260 öğrenci ve 13 öğretmeni (5'i İtalyan diğerleri Osmanlı tebaası) bulunan okulda, haftanın yarısı Hristiyan akaidi, tarih, sarf-nahiv, kıraat, hüsn-i hat, imal-i erbaa, diğer yarısında da kadınlara dokuma dersi verilmektedir. 1902 senesinde tevsi ve 1908 yılında bir şubesi daha açılmıştır.²¹⁸

Osmanlı Devleti toprakları üzerinde eğitim-öğretim kurumları açan ve bugün de halen bu kurumlardan bazılarında faaliyetlerini devam ettiren okullardan biri de İtalya'dır. İtalya'nın liman şehirlerinden İstanbul'a gelip yerleşen İtalyanlar, özellikle denizcilik ve ticaretle uğraşmışlardır. Cenovalı, Venedikli, Sicilyalı, İtalyanlar içinde zengin olanlar, İstanbul'a yerleştikten sonra, çocuklarının yetişmesi için özel öğretmenler tutmaya çalışmışlardır. İtalya'da henüz siyasi birlik olmadığından yurtdışındaki vatandaşlarının eğitimi ile ilgilenememişti. Bu yüzden İtalyan aileler uzun yıllar çocuklarını Fransız okullarına göndermişlerdir.²¹⁹

²¹⁸ Şamil Mutlu, a.g.e., s. 70; BOA. DH. TMİK. M. Nr.122/1

²¹⁹ İlknur Haydaroglu, a.g.e., s.139.

Tablo 2.12 İşkodra vilayetindeki Yabancı Mektepleri.²²⁰

İşkodra Beraş-ı Bala Mahallesi	Collegium Pontificium Albaniense
	Collegium Francisco-Xaverianum
İşkodra'ya bağlı Gjuhadol	Fransiskan Erkek Leyli Mektebi
İşkodra'ya bağlı Gjuhadol	Soeur Stigmatises Kız Mektebi
İşkodra'ya bağlı Şiroka	Paruvas Mektebi
İşkodra'ya bağlı Şiroka	Soeur Servites Sıbyan Mektebi
İşkodra'ya bağlı Barbaruş	Paruvas Mektebi
İşkodra'ya bağlı Dayçi	Paruvas Mektebi
İşkodra'ya bağlı Silça	Paruvas Mektebi
İşkodra'ya bağlı Dayçi	Paruvas Mektebi
İşkodra'ya bağlı Troşan	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Kalmeti	Soeur de Charite Kız Mektebi
İşkodra'ya bağlı Troşan	Fransiskan Mektebi
İşkodra'ya bağlı Oroşi	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Sipaçi	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Kaçinyeti	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Miloti	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Reşeni	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Draç	Katolik Erkek Mektebi
İşkodra'ya bağlı Draç	Soeur de Charite Kız Mektebi
İşkodra'ya bağlı Tiran	Katolik Erkek Mektebi
İşkodra'ya bağlı Prezrin	Soeur de Charite Kız Mektebi
İşkodra'ya bağlı Perzrin	Katolik Erkek Mektebi
İşkodra'ya bağlı Zoci	Mekteb
İşkodra'ya bağlı İpek	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Yalova	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Üsküp	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Üsküp	Soeur de Charite Kız Mektebi
İşkodra'ya bağlı Üsküp	Şimendifer Mektebi
İşkodra'ya bağlı Yanya	Mekteb
İşkodra'ya bağlı Letnika	Mekteb

Katolik, Dominiken'ler Conventüel Rahipleri ve Ivrea Rahipleri 1870'den sonra İstanbul'da önemli sayıda İtalyanca eğitim yapan okullar açmışlardır. İtalyan devleti İstanbul'da 1888'de İtalyan Lisesi ve Ticaret Okulu'nu kurmuştur. Bunu yanı sıra ortaokul ve ilkokullar açmıştır. "Dante Alighieri Cemiyeti" de İtalyancanın yaygınlaştırılmasına çalışıyordu. 1903'te Salesian Rahipleri tarafından Feriköy'de kurulan 3 sınıflı ilkokul bir yıl sonra Beyoğlu'na taşınarak Bartelemeo Guistianini İbtidai ve Sanayi Mektebi haline gelmiştir. İlk eğitimin yanında demircilik, marangozluk, kunduracılık, terzilik ve sanayi eğitimi yapılması kararlaştırılmıştı.²²¹

İtalyan Katolik papazları, Osmanlı coğrafyasının batıdaki en uç noktaları olan Prizren, İpek, İşkodra ve Görice'de çok sayıda Arnavut okulları açmışlardır. İtalyanların bu

²²⁰ Şamil Mutlu, a.g.e. , ss. 70-71.

²²¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK., Yay. Ankara, 1999, s.121.

okulları açmaktaki asıl gayeleri, İtalyanca'yı Arnavutlar arasında yaygınlaştırmak ve Arnavut gençlerini kendilerine yönlendirmektir.²²²

İtalyanlara ait okullar 1890 senesindeki verilere göre İşkodra vilayetinde, ruhsatsız olarak açılan mekteplerde 441 öğrenci ve 7 öğretmen bulunuyordu. Diğer yabancı okulları gibi İtalyan okulları da, kendilerine hedef kitle olarak yerli Hristiyan ve Musevileri seçmişlerdir. Kendi tabiiyetinde bulunan ailelerin nüfus miktarı 5-10'u geçmezken bu okullara devam eden öğrenci sayısı bazen yüzleri bazen de beş yüzleri bulmaktaydı. Müslüman çocuklarının bu okullara devamı yasak olduğu halde, zaman zaman bu yasak çiğnenmiştir. Bölgedeki İtalyan okullarına rağbeti arttıran en önemli etkenin, bu bölgelerde idadi derecesinde okul bulunmaması ve muhtelif lisanları öğretecek okulların yokluğu, yeterli sayı ve derecede okulun bulunmamasından kaynaklandığını bizzat İşkodra Valisi'nin 25 Mayıs 1897 tarihinde Sadarete gönderdiği bir yazıdan anlaşılmaktadır. Osmanlı yöneticileri ise bu gayrete tezat bir davranış sergilemişlerdir. Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın, İşkodra'da bulunan bu okullarla mücadele yöntemlerini izah eden mahalli idarecilere "idare-i maslahata ihtimam" olunması yönündeki telkini buna güzel bir örnektir. İşkodra Vilayetinde 1902 senesinde İtalyan Sanayi Okulu (marangozluk, demircilik), 1906'da İtalyan Kız-Erkek yetimhanesi ve Draç'ta 1903 yılında İtalyan Kız-Erkek okulu açılmıştır.²²³

18 Eylül 1902 tarihli bir belgede, Draç'da İtalyan hükûmeti tarafından açılması düşünülen bir adet ibtidai mektebinin nerede açılacağı, mektep binasının kira, satın alma veya yeniden bina yapılarak mı temin edileceği hakkında bilgi istenmiştir. Bunun üzerine mektebin "Çira Skodiç" adlı kişiye ait olup, İslâm mahallesi hâricinde kiralanan bir hanede eğitime başlayacağı haberi verilmiştir.²²⁴

İtalya devleti tarafından İşkodra'da bir sanayi mektebi açıldığı görülmektedir. Mektep açma çalışmaları Kasım 1901 tarihinde başlamıştır. Dahiliye nezaretinden Sadârete yazılan yazıda, İtalya konsolosunun İşkodra'da bir hane kiraladığı ve bu hanenin ne maksadla kiralandığı, ruhsat almadan mektep açılacak olursa engelleneceğinin İtalya konsolosuna bildirilmesi istenmiştir.²²⁵ Daha sonra tarihlerde İtalya sefâretinin İşkodra'da bir sanayi mektebi açma talepleri devam etmiştir. Osmanlı hükümeti, bu mektebe sadece

²²² Şamil Mutlu, a.g.e. , s.54.

²²³ Şamil Mutlu, a.g.e., ss.50-52.

²²⁴ BOA. HR. İD. Nr.2031/8, Lef 1-2.

²²⁵ BOA. DH. MKT. Nr.2566/111.

İtalya tebaasından olan talebelerin mi alınacağını, yada Osmanlı tebaası olanlar alınacak mıdır anlaşılamamış olduğundan, mektebin programını talep etmiştir.²²⁶

İtalya devletinin İşkodra'da böyle bir okul açma teşebbüsünde misyonerlik faaliyetlerinin etkili olduğu söylenebilir. Özellikle İşkodra ile coğrafi olan yakınlık, eğitim vasıtasıyla genç yaştaki çocukları zihnen ele geçirmek için düşünülmüştür. İtalya kendi kontrolünde bulunan Katolik Misyonerleri aracılığı ile diğer ülkelerin coğrafyası ile de ilgilenmiştir.

Sadaretten Hariciye nezaretine gönderilen Mart 1902 tarihli yazıda, sanayi mektebinin İşkodra'da mevcûd İtalyan ibtidâî mektebine eklenmek suretiyle açılacağı anlaşılmaktadır. Mektepte demircilik, marangozluk sanatları tahsil edilecektir. Hariciye Nezareti irade çıkmadıkça mektebin açılmayacağı bildirilmiştir. Buna rağmen İşkodra İtalya konsolosu tarafından sanayi mektebi için hane kiralanmıştır. İtalya İbtidâî mektebi müdürü Mösyö “Sezar Belluçi” sanayi mektebini de idare edeceğini beyan etmiştir.²²⁷ Sadaretten İşkodra vilayetine 21 Ekim 1905 tarihli yazıda İtalyan sanayi mektebinin açılmasının mahzurlu olduğu bildirilmiştir.²²⁸

Dahiliye Mektûbî Kaleminden 26 Eylül 1908 senesinde hariciye nezaretine gönderilmiştir. Draç'daki İtalyan mektebinin, bu seneye mahsûs programında Draç ticârî nezdinde bulunan çıraklara ve gündüz işlerinde çalışan fakirlere, kitap, kırtâsiye ve diğer levazımları bedava dağıttığı görülmüştür. Mektepte akşamları 1 saat kadar ders okutulmaktadır. Osmanlı tebaası yerli ahaliden esnaf çıraklarıyla fakirlere mektepçe geceleri eğitim verilmektedir. Ayrıca bedava dağıtılan şeyler dikkat çekmektedir. Bu yüzden mektep hakkındaki ayrıntılı malumat istenmiştir. Buna göre, mektep erkek ve kız çocuklara mahsus olup 4 sene önce açılmıştır. Mektep rüşdiye derecesinde eğitim vermektedir. Talebesi ise yerli ve Rûm cemaatindedir. İtalyanca ve Rûmca eğitim verilmektedir. Müslim çocuklar mektebe müdâvim değildir.²²⁹

Katolik mezhebine ait mektepler açan diğer bir devlet Avusturya'dır. Sank Georg Avusturya Lisesi 1882'de Konrad Stoeber tarafından kurulmuştur. Okul hakkında ayrıntılı bilgi kuruluşunun 100. yılında çıkan bir yıllık sayesinde edinilmiştir. 1871 yılında İstanbul'a gelen Lazarist Karl Flandorfer, 1850'den itibaren faaliyette bulunan Avusturya

²²⁶ BOA. BEO. Nr.814/135993.

²²⁷ BOA. BEO. Nr.1814/136003, Llef, 1-3.

²²⁸ BOA. BEO. Nr.2689/201668, Lef 1-2.

²²⁹ BOA. DH. MKT. Nr. 2618/18, Lef 1-2.

milli okulunun yanında bir Katolik okul açmayı düşünmüş, Galata'da kiralanmış odalarda eğitime başlanmıştı. Okul kısa sürede büyük gelişme gösterdiğinden Galata'daki Aziz Georg kilise ve manastırı ve bazı farklı binalar satın alınıp 25 Kasım 1882'de satış akdinin imzalanmasıyla Sankt Gerog Koleji kurulmuştur. 1900 yılında 96'sı yetim olmak üzere toplam 174 erkek ve 231 kız öğrencisi olan bu okulda bir de çocuk yuvası açılmıştır.²³⁰

Osmanlı Devleti takip ettiği politika gereği, Katolik propagandasının yoğun olduğu bölgelerde, özellikle Avusturya-Macaristan Devleti himayesinde faaliyet gösteren Katoliklere karşı zorluklar çıkartması, Katolik mezhebiyle ilgili işlerin takibini yapan Avusturya sefaretinin 1904'te harekete geçmesine ve Bab-ı alinin dikkatini çekmesine neden olmuştur. Özellikle Kosova ve İşkodra bölgesindeki Osmanlı memurlarının aracılık ettiği işleri, devletin işlerine karıştırma olarak algıladıkları için geçiştirme yolunu seçmişlerdir.²³¹

İşkodra'ya bağlı yerlerde Avusturya'nın da kendi okulları bulunmaktaydı. Avusturya'nın İşkodra ve Kosova'da kendi okullarını açmakta ki gayesi; Katolik Arnavutların Sırp'ların himayesi altına girmemesi için kendi himayesi altına almak istemesi düşünülebilir. Avusturya okullarından bazıları şunlardır:

- 1-Şiroka'da Paruvas mektebi.
- 2-Sour Servites sıbyan mektebi.
- 3- Barbuluş'ta Paruvas mektebi.
- 4- Zadrime'nin Dayç köyünde Paruvas mektebi.
- 5- Buyan kenarının Dayç köyünde Paruvas mektebi.
- 6- Draç'ta Katolik erkek mektebi ve Soeur de Charite kız mektebi.
- 7- Tiran'da Katolik erkek mektebi.
- 8- Kalmeti'de Soeur de Charite kız mektebi.
- 9-Selçi'de Paruvas mektebi.
- 10- Milot, Reşeni, Oroçi, Troşan ve Spaç mektepleri.²³²

İşkodra Vilayetinden Dahiliye Nezâretine 17 Ocak 1897 tarihinde gönderilen yazıda vilayet merkezi olan İşkodra'daki yabancı mekteplerin hepsinin İtalya ve Avusturya Devletleri himayesinde olduğu ve hiçbirinin ruhsatının olmadığı bildirilmiştir.²³³

²³⁰ İlknur Haydaroğlu, a.g.e. , s.153.

²³¹ Şamil Mutlu, a.g.e. , ss.68-69.

²³² Ali Bardhi, a.g.t., s.152.

²³³ BOA. DH. TMIK. S.Nr.6/28, lef 1.

2.2.5.2. *Protestan Mektepleri*

Osmanlılarda ilk protestan Amerikan misyoner okulu 28 Temmuz 1824 tarihinde Beyrut'ta, Hristiyan Arap el Haddad'ın başöğretmenliği ve yedi öğrenci ile öğrenime açılmıştı.²³⁴ 1876-1893 yılları arası 392 Amerikan ve Protestan okulundan 108'i Abdülhamid iktidarı 284'ü ise ondan önce açılmıştır. Okulların hemen hepsinin kuruluşunda merkezi New York'ta bulunan Amerikan Board Misyoner Okulu öncülük etmiş ve çok para yardımında bulunmuştur. Bağdat, Kastamonu, Yanya, İşkodra, Cezayir-i Bahr-i Sefid (Ege adaları) vilayetlerinde bu okullardan bulunmadığı bilinmektedir. Diğer vilayetler, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ve özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu okulların yaygın olduğu görülmektedir.²³⁵ İşkodra Vilayeti dâhilinde Amerikan ve Protestan Okullarının herhangi bir kaydına rastlanmamıştır.

2.3. *Matbaa ve Gazeteler*

Maarif Salnamelerinde İşkodra Vilayeti'nde faaliyette olan matbaa ve gazetelere dair bilgiler de bulunmaktadır. Bu bağlamda, İşkodra'da "İşkodra" adında bir Türkçe gazete çıkmaktaydı. İşkodra'nın Baruca mahallesinde bulunan Hükümet konağında Vilayet matbaası adında bir tane ve Cizvit okulunda bir tane olmak üzere, iki resmi matbaa faaliyeteydi. Türkçe baskı yapan iki matbaa da hurufat yani matbaa harfleriyle baskı yapabilen ancak resmi baskı yapamayan türdendi.²³⁶

İşkodra'nın Baruca Mahallesiindeki bu vilayet matbaası 1877'de açılmıştır. Türkçe baskı yapan matbaada, 1892 yılı itibariyle mektubinin emrinde hesap işlerinden sorumlu muhasebe mümeyyizi, yazışmalarına bakan mektubi mümeyyizi ile mürettib-i evvel, sani ve salis olmak üzere 3 dizgici ve 1 makineci görev yapmaktaydı. 1897'ye gelindiğinde ise farklı olarak matbaa müdürü ve muharriri memuriyeti ihdas olunmuştur. Bunun altında bir mektubi müsveddi çalışırken, dizgicilerin sayıları beşe çıkarılmıştır.²³⁷

Matbaada basılan vilayet Gazetesinin tam olarak hangi tarihte çıkarıldığı bilinmemekle beraber, 1879-1880 yıllarında yayın hayatına başladığı söylenebilir. Türkçe basılan gazete, yıllık 40 kuruşluk abonelikle, haftada bir sadece Perşembe günleri yayınlanmaktaydı.²³⁸ Yayına bir süre ara veren gazete, H/1318 (1900)'de tekrar yayın

²³⁴ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s.28.

²³⁵ Yahya Akyüz, a.g.e. , ss.241-242.

²³⁶ S.N.M.U., 1316 (1898), 1.Defa, s. 826-827; S.N.M.U., 1317 (1899), 2. Defa ,s.924-925; S.N.M.U., 1318 (1900), 3. Defa, s.1024-1025; S.N.M.U., 1319(1901), 4.Defa, s.353; S.N.M.U., 1321 (1903), 6.Defa, s. 320.

²³⁷ İ.V.S., 1315 (1897), 4. Defa, s. 55.

²³⁸ S.D.A.O., 1297 (1880), 35. Defa, s. 422.

hayatına başlamıştır. Vilayette daha önce bahsettiğimiz devlet matbaasının yanında dini yayın yapan Cizvitlere ait bir matbaa da bulunmaktaydı.²³⁹

2.4. Kütüphaneler

İşkodra Vilayet'nde ve Draç'ta birer aded kütüphane bulunmaktaydı. İşkodra'da bulunan kütüphane'nin ismi; Mustafa Paşa, bulunduğu mevkie Büyük Çarşıdır. Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kütüphane içerisinde 958 kitap bulunmaktadır. H. 1277 (1861) yılında açılmıştır. Draç'ta bulunan kütüphane ise Draç'ın ileri gelenlerinden olan Abdurrahman Bey tarafından yaptırılmıştır. Draç kasabasının merkezinde bulunan kütüphane, Abdurrahman Bey Kütüphane'si adıyla hizmet vermekte olup içerisinde 158 kitap bulunmaktadır. Abdurrahman Bey Kütüphanesi'nin ne zaman faaliyete geçtiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.²⁴⁰

---

²³⁹ Mustafa Gençoğlu, a.g.m., s. 278.

²⁴⁰ S.N.M.U., 1321 (1903) 6. Defa, s. 320.

SONUÇ

II. Abdülhamid Dönemi okullaşma oranının en yüksek olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Balkan vilayetlerinde Müslümanların devam ettikleri ibtidai, rüşdiye ve idadiler gibi çok sayıda modern mektepler açılmıştır. Yabancı mekteplere de denetim altına alınmıştır.

İncelenen dönemde İşkodra vilayetindeki okullaşmanın diğer vilayetlere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bunun sebebi, İşkodra vilayeti gelirlerinin yetersiz olmasıdır. Vilayette ibtidai ve rüşdiye sayıları azdır. Bu yüzden idadilere talebe yetişmemiş ve vilayette idadilerin açılması gecikmiştir. Ayrıca bölgedeki Müslümanların çoğunun Arnavut olması Türkçe eğitimin yapılmasını da engellemiştir.

Vilayetteki maarif işleri maarif müdürü tarafından yürütülmekteydi. İşkodra vilayetinin köylerinde sadece sıbyan mektepleri, şehir merkezlerinde ise hem sıbyan hem de ibtidai mektepleri bulunuyordu. İşkodra Vilayetinde 26 yeni usulde eğitim yapan ibtidai mektebi bulunmaktadır. Vilayette 6 medrese faaliyette idi.

Vilayette bir askeri rüşdiye bulunuyordu. Erkeklerle mahsus rüşdiye sayısı ise 5'ti. Vilayette kız rüşdiyesi açma çabaları başarısız olmuştur. 1889 yılından itibaren idadi açılması için faaliyetler başlamıştır. Ancak vilayetini maarif ianesinin yetersizliği sebebiyle uzun süre idadi açılmamıştır. 1902 yılında Draç şehrindeki rüşdiye idadiye dönüştürülmüştür. Ancak ilk ve orta öğretimin vilayette yetersiz olmasından idadi eğitimi başarısız olmuştur. Bu yüzden Draç İdadisi İşkodra'ya nakledilmek istenmiştir. Daha sonra bundan vazgeçilmiştir. Ayrıca idadide görevli memur ve muallimlere gününde maaş ödemeleri de yapılamamıştır.

Vilayette Rumlara ait ibtidai ve rüşdiye mektepleri vardır. Vilayette Avusturya, İtalya ve Fransa Devletleri himayesinde faaliyet gösteren pek çok Katolik mektep bulunuyordu. Bunların çoğu ruhsatsız açılmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu mektepler, ruhsat almaya zorlanmıştır. Özellikle Avusturya Devleti bölgede siyasi faaliyetlerine eğitim yoluyla altyapı oluşturmaya çalışmaktaydı. Aynı şekilde İtalya Devleti de ilk ve orta seviyede pek çok mektebe sahipti. Hatta İtalyanlar İşkodra'da bir sanayi mektebi bile açmışlardı. Vilayette Protestan mektepleri bulunmuyordu.

İşkodra vilayet merkezinde bir matbaa ve Draç şehrinde bir kütüphane faaliyet gösteriyordu. Ayrıca İşkodra adında bir Türkçe gazete çıkmaktaydı.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO) Nr. 1256/94128
 Dahiliye Mektubi Kalemi, (DH. MKT). Nr. 1697/00031
 Dahiliye Islahat, (DH. TMIK. S9. Nr. 26/40
 Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, (MF. MKT). Nr. 115/114
 İrade Maarif Nezareti, (İ.MF). Nr. 9/9
 Maarif Nezareti Nektubi Kalemi, (MF. MKT). Nr.761/48
 Maarif Nezareti Nektubi Kalemi, (MF. MKT).929/20
 Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, (MF. MKT).948/58
 Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, (MF. MKT). 951.33
 Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı, (TFR. I.A).9/880
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı, (BOA. TFR. I.İŞ). 2/184
 Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO). Nr. 2585/193829
 Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT). Nr.2566/111
 Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO). Nr.814/135993
 Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO). Nr.1814/136003
 Bab-1 Ali Evrak Odası, (BEO). Nr.2689/201668
 Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, (DH. MKT). Nr. 2618/18
 Dahiliye Islahat, (DH. TMIK. M). Nr.122/1
 Dahiliye Islahat, (DH. TMIK. S).Nr.6/28
 Hariciye Nezareti İrade, (HR. İD). Nr.2031//8

Salnameler

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316, 1. Defa; 1317, 2. Defa; 1318, Defa; 1319, 4. Defa; 1321, 6. Defa.

İşkodra Vilayet Salnamesi, 1299, 1. Defa; 1310, 2. Defa; 1312, 3. Defa; 1315, 4. Defa; 1316, 5. Defa.

Manastır Vilayet Salnamesi, 1292, 1. Defa.

Araştırma Eserler

Aktaş, Necati & Halaçoğlu, Yusuf. (2009). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (Cilt 5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, DİA.

Akyıldız, Ali. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

Akyüz, Yahya. (1994). *"İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı"* (Cilt 5). Ankara: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, (OTAM).

Akyüz, Yahya. (2015). *Türk Eğitim Tarihi* (28. b.). Ankara: Pegem Yayınları.

- Aydın, Bilgin. (2009). *Salname.(Cilt 36)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, DİA.
- Baltacı, Cahit. (2005). *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri I* (1. b.). İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakıf Yayınları.
- Baltacı, Cahit. (2002). Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim. *Türkler Ansiklopedisi* (1. b., Cilt XI). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- Bardhı, Ali. (2009). *Müfettiş Davud Boriçi'nin Günlüğünde (1870-1877) İşkodra Vilayetinde Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkes, Niyazi. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (22. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bey, Tursun. (1980). *Fatih'in Tarihi, "Tarih-i Ebul Feth"* (1. b.). Tercüman Yayınları.
- Bilge, Mustafa. L. (1992). *"Buşatlı Mustafa Paşa "(1797-1860)* (Cilt 6). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, DİA.
- Blumi, İsa. (2011). *The Ottomans Alternative Balkan Modernites 1800-1912* (1. b.). New York: Palgrave Macmillan.
- Bozbora, Nuray. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk* (1. b.). İstanbul: Boyut Yayınları.
- Bozkurt, Nebi. (2008). *"Medrese"* (Cilt 28). Türkiye Diyanet Vakfı, DİA.
- Cezar, Mustafa. (2010). *Mufassal Osmanlı Tarihi* (1. b., Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirel, Muammer. (2002). "Türk Eğitim Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri". *Türkler Ansiklopedisi* (1. b., Cilt 15). içinde Yeni Türkiye Yayınları.
- Deringil, Selim. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* (1. b.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Duman, Hasan. (2000). *Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu* (1. b.). Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- Efendi, H. Sadeddin. (1992). *Tacü't Tevarih* (4. b., Cilt 5.). (İ. Parmaksızoğlu, Dü.) Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eraslan, Cezmi. (1995). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği Siyaseti* (1. b.). İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Ergin, Osman. (1977). *Türk Maarif Tarihi(I-II-III-IV.cilt)* İstanbul: Eser Matbaası.
- Erken, İlkyay. (2014). *İşkodra Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1876-1912)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eryıldız, Bilal. (1996). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (1. b.). İstanbul: Risale Yayınları.
- Gençoğlu, Mustafa. (2015). *İşkodra Vilayeti'nin İdari Taksimatı ve Yapısı* (3. b., Cilt 13). Manisa: CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi.
- Georgeon, François. (2012). *Sultan Abdülhamid.(Çev. Ali Berktaş)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gündüz, Mustafa. (2013). *Osmanlı Eğitim Mirası* (1. b.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Haydaroğlu, İ. Polat. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar* (1. b.). Ankara: Ocak Yayınları.
- Hızlı, Mefail. (2008). Osmanlılarda İlköğretimin Tarihi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Eğitim Tarihi*, (6. Cilt- Sayı 12).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. (1998). *Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları" Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi"* (1. b., Cilt 2). İstanbul: IRCICA Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2005). Türkler ve Balkanlar. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* (3. Cilt), Prizren.
- İnalcık, Halil. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ(1300-1600)* (21. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kansu, N. Atıf. (2016). *Türkiye Eğitim Tarihi* (2. b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Karaca, Ali. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, (1. b.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karal, E. Ziya. (2011). *Osmanlı Tarihi* (8. b., Cilt VI). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kiel, Michael. (2001). *İşkodra* (Cilt 33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, DİA.
- Kocabaşoğlu, Uygur. (2000). *Anadolu'daki Amerika* (3. b.). Ankara: İmge Yayınları.

- Koçak, Cemil. (1985). Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (1. b., Cilt II). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçer, H. Ali. (1991). *Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi* (1. b.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kodaman, Bayram. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (3. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Koloğlu, Orhan. (2010). *Abdülhamid Gerçeği* (6. b.). İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Komisyon. (1998). *Türkçe Sözlük* (3. b., Cilt I). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Küçük, Cevdet. (1985). "Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt IV). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moreau, Odile. (2010). *Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askeri Yeni Düzen'in İnsanları ve Fikirleri* (1. b.). (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mutlu, Şamil. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları* (1. b.). İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları.
- Nafi, M. Cevad. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı - XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi* (1. b.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ortaylı, İlber. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri(1840-1880)* (1. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İlber. (2008). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi* (3. b.). Ankara: Cedid Neşriyat.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Arnavutluk. (2008). (H. Ağanoğlu, Yıldırım. Bayram, Sebahattin. Yıldıztaş, Mümin. (Derleyiciler) İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Özcan, Uğur. (2012). *II.Abdulhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri* (2. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pakalın, M. Zeki. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III* (3. b.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları(MEB).

- Paşa, A. Cevdet. (H. 1309). *Tarih-i Cevdet* (1. b., Cilt 11).
- Sakaoğlu, Necdet. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi* (1. b.). İstanbul: İstanbul Bilgi üniversitesi Yayınları.
- Sami, Şemseddin. *Kamusu'l Alam* (1. b., Cilt 2).(1889), İstanbul: Maarifi Umumiye Nezareti.
- Sarıkaya, Yaşar. (1997). *Medreseler ve Modernleşme* (1. b.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (1999). *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)* (1. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Shaw, Stanford J., & Shaw, Ezel Kural . (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (2. b., Cilt 2). İstanbul: e Yayınları.
- Somel, S. Akşin. (2010). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908)* (1. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taşkın, Ünal. (2015). "*Maarif Salnamelerinde İşkodra Vilayetine Ait Veriler*" (1. b., Cilt 67). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekeli, İlhan & İlkin, Selim. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (1. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Unat, F. Reşit. (1964). *Eğitim Sistemine Tarihsel Bir Bakış* (1. b.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (2011). *Osmanlı Tarihi* (10. b., Cilt 1). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. (2011). *Osmanlı Tarihi II* (10. b., Cilt 2). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ünal, Uğur. (2015). *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri(1897-1907)*, (1. b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Vahapoğlu, Hidayet. (1997). *Osmanlıdan günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar* (1. b.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yaltkaya, M. Ş. (1999). "Tanzimattan evvel ve sonra medreseler". Komisyon , *Tanzimat I* (1.Baskı). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

EKLER

EK 1 ASKERİ RÜŞDİYENİN AÇILIŞI

Şkodra'da İnşa Olunan Mekâtib-i Rüşdiye-i Askeriye'nin Açılış Merasimi (Hasan Duman, *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devri Osmanlı Mektepleri <Fotoğrafl ve Planlar>*, s. 269)

EK 2 İŞKODRA RÜŞDİYE MEKTEBİ

İŞkodra Rüşdiye Mektebi (*İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 90444/15*)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : AKARCALI AHMET ATILLA CAN
Uyruğu : TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Doğum Tarihi ve Yeri : ÇANAKKALE/ 08.10.1989
Telefon : (0) 545 514 16 17
Faks : -
E-mail : can.akarcali@gmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans	:Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	15.08.2018
Lisans	: Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümü	29.06.2015
Lise	: Çanakkale-Çardak Lisesi	15.06.2007

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2016/2018	Çanakkale Teknik Bilimler M.Y. O	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar